

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

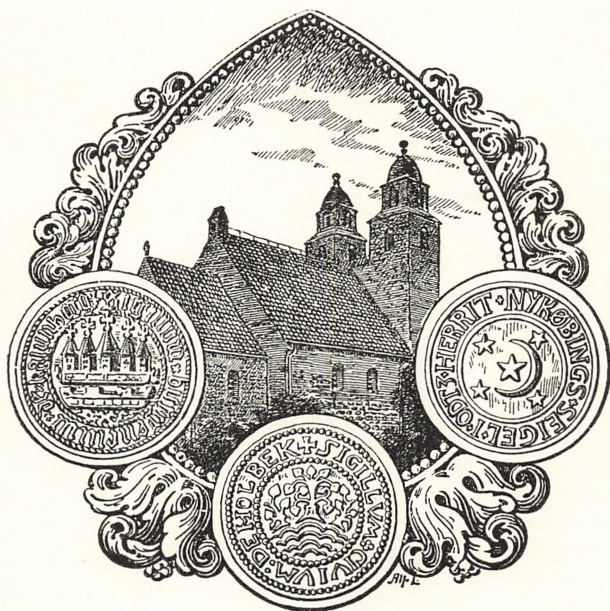
FRA HOLBÆK AMT

HISTORISKE AARBØGER

46. BIND

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND FOR HOLBÆK AMT

XIV BINDS 2. AARGANG

1953

I KOMMISSION HOS P. HAASE & SØN - KØBENHAVN

HOLBÆK AMTSTIDENDES BOGTRYKKERI

1953

INDHOLD

FORFATTEREN ALBERT THOMSEN. Af adjunkt, cand. mag. Niels A. Christiansen	1
BIBLIOGRAFI OVER ALBERT THOMSENS SKRIFTER 1904 —1952. Udarbejdet af overbibliotekar Mette Gyde-Pedersen og bibliotekar Birgit Ried	11
KIRKESKIBE I HOLBÆK AMT. Af museumsinspektør, cand. mag. Henning Henningsen , Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg	33
EN NORDVESTSJÆLLANDSK STORHØJ FRA YNGRE BRONZEALDER. Af stud. mag. Erik Bendixen	50
FLORA OG FOLKETRO ISÆR I HOLBÆK AMT. Af havear- kitekt Johannes Tholle	81
VILKARENE FOR EN SAMSK GÅRDFÆSTER OG HUS- MAND. Ved redaktør Bent Rasmussen , Tranebjerg	116
FRA HOLBÆK AMT. Mindre meddelelser	124
Historisk Samfund i 1952	126
Historisk Samfunds styrelse	127
Sammendrag af Historisk Samfunds regnskab 1952	128

Forfatteren Albert Thomsen.

Af Adjunkt, cand. mag. Niels A. Christiansen

Skolearbejdet optager som oftest sin Mand helt; at Albert Thomsen ved Siden af kunde paatage sig et dygtigt Arbejde som Formand for et Amts historiske Samfund og redigere dets Aarvog er allerede meget. Naar saa dertil kommer hans ikke ubetydelige Arbejde som Leder af et stort Centralmuseum og yderligere en omfattende Indgriben i en jævn stor dansk Provinsbys kulturelle Liv med aktiv Deltagelse i Ledelsen af Turistforening, Musikforening og Kunstforening, skulde alt dette synes mere end tilstrækkeligt for en Mands Arbejdskraft. Men hvad skal man saa sige i sin Forbavselse, naar man oven i Købet staar overfor et forholdsvis temmeligt omfattende Forfatterskab fra Albert Thomsens Haand?

Albert Thomsens populariserende og pædagogiske Evner var betydelige, og som Samler havde han en bemærkelsesværdig Evne til at drage Tingene frem. Hvad der ud over disse Egenskaber skaber Muligheder for en saa stor Skribentvirksomhed, er vel hans medfødte Evne til at skrive uden Tyngde og Tvang i en paa een Gang folkelig og dog raffineret Stil — i en bred, for Læseren fortrølig Form, lunefyldt og paa en ejendommelig Maade i en cause-rende Tone hyggeligt afpassende sig efter de gode gamle Dage og byggende Bro til vor moderne Tid. En jævn Udvikling spores op gennem Aarene; Kildematerialet, der ofte — navnlig i Begyndelsen — er samlet om en enkelt Person eller Episode, vokser i Dybde og Bredde især efter den store Holbækhistorie og stiller stedse stigende Krav til Behandling, Oversigt og Kritik; set i

Sammenhæng tages der ofte et større Sigte ud over det stedligt begrænsede topografiske og stiles henimod en Placering paa en almen historisk Baggrund.

Musikforeningens Formand var om ikke aktiv Musiker selv saa dog ivrig Grammofonpladesamler og Musikelsker, Turistforeningens journalistisk begavede Formand havde en praktisk Sans for Naturens Skønhed, og Kunstforeningens mangeaarige Næstformand var selv Mester for smaa nydelige Tegninger og Akvareller. Albert Thomsen var nemlig i meget kunstnerisk bestemt og bevæget og havde selv et Anstrøg af noget kunstnerisk i sin Fremstilling. Der var vel faa, der vidste, at Forfatterskabet i de yngre Aar ikke havde haft Retning mod Topografi og Kulturhistorie, men havde haft et litterært digterisk Præg, efter at Albert Thomsen endnu i Aarene kort efter Konfirmationsalderen dog først havde angivet sin senere Linje ved store Samlinger af Optegnelser over Kirkers og Fødebyens Koldings Historie i omhyggelige og dygtige Arbejder, der kunde lede Tanken hen paa en senere Tids Beskæftigelse med meget store og omfattende, særdeles dygtigt udførte Lejrskoleopgaver. I Seminarieaarene i Jelling betroede den unge tyveaarige sine første poetiske Forsøg til Jellingseseminiariets Elevblad Gjallerhornet; de fleste er Oversættelser, men der er ogsaa enkelte selvstændige Digte; bortset fra det større stærkt følelsesbetonede Julenat, er det oftest smaa Stemningsbilleder af en egen spinkel fin Ynde, altid i let flydende Form. Og saa andre litterære Emner (Artikler om Heine og Frank Norris) og et ganske enkelt kunsthistorisk Problem (Arbejderen i Kunsten, Meunier) havde beskæftiget den unge levende interesserede Mand, der nu efter Seminarietiden synes at have faaet „Fremad“ som sit Organ. Endnu i 1918 ved Holbæktidens Begyndelse kom der i Hver Ottende Dag og Illustreret Tidende Digte og en Oversættelse efter Uhland; men en senere Tids litterære Produktion blev forbeholdt en Skrivebordsskuffes skjulte eksklusive Forum, og direkte kunstnerisk Virksomhed fik Udtryk i smaa nydelige Tegninger. I de allerseneste Aar dukkede dog Forfatteren frem paa ny i de to helt frit opfundne novellistisk, bredt folkelig anlagte Tidsbilleder *Hvem banker paa saa silde* og *To Mand frem for Bodil*

(Jul i Holbæk 1947 og 48) samt i Situationsbilledet *Torden over Byen* fra Svenskekrigen, sikkert skrevet i Krigsaarene med Adresse til Besættelsesaarenes Forhold og trykt efter Forfatterens Død (Sammesteds 1952); en anden Artikel (ogsaa fra det lokale Jule-

hefte) *Nu er det snart Jul* er halvt historisk og halvt litterært behandlet og viser i sin billeddannende, lunefyldte, fortrolige Stil, hvorledes Forfatteren her som i saa meget af det skrevne kunde være indstillet paa at opnaa en ren kunstnerisk Virkning.

I 1912 kunde Albert Thomsen se sin første lille Bog i Trykken, en Turistvejviser for Kolding og Omegn, og dermed er Lokalhistorikeren inde paa det velkendte Felt. Det fortsatte herefter med Avisartikler i fynske Blade i Aarene 1916—18; selv om Thomsen flytter til Holbæk, fortsætter de dog i stort Omfang

endnu i 1919 og 1920, og, som Bibliografien angiver, omfatter de meget forskelligartede Træk af Livet i ældre Tid, dog omhandler et Par Artikler sønderjyske Forhold og kunsthistoriske Emner, undertiden fremkommer de under en fast Rubrik i Bladet. Formaålet er at popularisere og vække Interesse; de er vel af lidt forskellig Længde; men de fleste er ganske korte. Udgangspunktet er for næsten alles Vedkommende trykt Materiale; men ind imellem findes enkelte med selvstændigt bearbejdet Arkivstof, og i disse kan vi finde Kimen til det første større Værk, der i en Aarrække skulde optage den unge stærkt historisk interesserede Lærer, der nu havde faaet fast Stade i Sognene Avnslev og Bovensø ved Nyborg. Det blev et Par Præstehistorier, der kom til at danne Udgangspunktet. En livligt skrevet Artikel om *Præsten Knud Lerche og hans Strid med Rytterne* i denne gamle Ryttergodsegn (Svendborg Amts Aarbøger 1917) giver et virkeligt interessant, omend vel forhaabentlig ikke typisk Billede af Forholdet mellem Rytterne og Befolkningen; i 1919 fulgte sammesteds Skildringen af Præstens noget forargelige Søn *Hr. Oluf Lerche, en anstødelig Præst fra Pietismens Dage*. Disse to Præster interesserede Albert Thomsen meget, og ofte vendte han tilbage til dem; de kom til at danne Udgangspunktet for en Plan, der paa denne Tid tog fast Form, nemlig at skrive de to Sognes Historie. Besynderligt nok skulde Forehavendet ikke komme til Udfoldelse i Sognene selv, men i den fremmede By Holbæk, hvortil den unge Lokalhistoriker flyttede i 1918, og hvor mærkeligt det end vil forekomme de fleste lidt ældre Holbækkere nu, saa var Albert Thomsen i den første Holbæktid hele 1920erne igennem fængslet af sine fynske Sogne, der vel har staaet i smuk Erindring for ham om blid fynsk Idyl — samtidig med, at han maatte sætte sig ind i det praktisk historiske Arbejde i Museum og Amtssamfund i Holbæk. I Aarene 1922—27 kom der hvert Aar 1—2 Kapitler af Sognehistorien i Svendborg Amts Aarbøger; heraf blev de 8 første 1928 udgivet i Særtryk i *Historiske Efterretninger om Avnslev og Bovensø Sogne i ældre Tid I*. Endnu i 1930 og 31 fulgte Kapitlerne 10 og 11; men Nr. 12 i 1933 skulde blive det sidste, og Værket blev aldrig fuldendt, selv om Forfatteren højt op i Aarene tænkte paa en Fort-

sættelse. Der berettes om Egnen, dens Oldtidsminder, Runestenen, Kirkerne, den ældre Præstehistorie og Svenskekrigen; med Aarene gravede Undersøgelsen stedse dybere, og bedst er Kapitlerne 9., 10. og 11. om Matrikelundersøgelserne og Skildringen af Ryttergodset (med et Skifte efter en Ryttergodsbonde som Eksempel). Forfatteren havde den Glæde, at Afsnit IX, *Hvad Matrikelbøgerne fortæller*, i 1930 blev præmieret af Dansk Historisk Fællesforening som Aarets bedste Aarbogsartikel, og alt i alt giver de senere Kapitler et levende Billede af almen Interesse for vort Lands Historie af Forholdene paa et Ryttergods. Erindringer om det venlige fynske Landskab set i Skæret af Forfatterens unge Aar døde aldrig rigtig hen; højt op i Aarene fortsatte Tanken om at fuldende Sognebeskrivelsen, og mærkelig nok, da Thomsen saa sent som 1951 atter vendte tilbage til Emnet, skulde en lille Artikel i Nyborg Socialdemokrat samme Aar vel blive den sidste fra hans Haand og afslutte hans Skribentvirksomhed, omtrent hvor den begyndte.

Ind imellem havde Albert Thomsen i Vejle Amts Aarbøger 1920 og 1929 skildret et Par markante Personligheder af sin egen Slægt i Artiklerne *Christian Kirschbaum* og *Et Sølvbæger, Glarmester Thomas Thomsen og Komarksbuskene ved Kolding*; denne sidste fik ved Aarsmødet i Historisk Fællesforening hæderfuld Omtale sammen med den prisbelønnede Artikel. Betydelig senere — 1946 — vendte han atter tilbage til Barndomsegnen i en Artikel om Koldings Købmandsgaarde.

En helt anden Arbejdskreds skulde dog fra nu af fastholde Albert Thomsen, da han i 1918 blev forflyttet til Holbæk og her i den lille By blandt dens Mennesker i en svunden Fortid fandt det Emne, han som en Virtuos skulde behandle. Det begyndte i Historisk Samfunds Aarbøger 1920 med Udgivelsen af de tre Indberetninger fra Holbæk 1736—51; tilsvarende fra andre Byer var netop i disse Aar under Udgivelse i andre Amtsaarbøger. Den første i Rækken af de mange smaa Holbækbøger blev et Særtryk fra Holbæk Amtstidende om den store ulykkelige Ildsvaade, der 1717 ødelagde Amtsskrivergaarden, hvis smukke Renaissancegavl endnu pryder Algade, og Emnet blev senere taget

op (i Jul i Holbæk 1946) i en lille Ildebrandshistorie; for første Gang bryder i denne første Bog Holbækhistorikerens saa karakteristisk hyggelige Form igennem det noget barokt prægede Ydre med Udstyr som et Skillingstryk. 1922 kom den lille Bog om *Holbækkirker før og nu*. Medens det aldrig lykkedes at faa Albert Thomsen til at udgive Professor Larsens Holbækhistorie med dens store Beskrivelse af den gamle, nu nedbrudte Kirke, vendte han dog senere selv tilbage til en Skildring af Kirken i Bogen om Sankt Nikolaj Kirke 1872—1947, hvori han skrev de første Afsnit om den gamle Kirkes Nedbrydning samt om den nye og dens Indvielse. Efter 4—5 Aar fuldt optagne af Avnslev-Bovense Bogen og det nye Arbejde i Historisk Samfund og Museet gav han et nyt Situationsbillede paa Linje med Ildebrandshistorien i den helt spændende Tyverihistorie *Til Galge og Gren* i Historisk Samfunds Aarbøger 1927. Meget egentlig Holbækhistorie blev det dog ikke til i første Omgang. Der kom et af de sædvanlige Festskrifter om *Holbæk Haandværker- og Industriforening 1903—28* og nogle Smaaartikler om Kirkegaardsforhold; en lille Skildring fra denne Tid med Emne fra den lokale Kunsthistorie om J. T. Lundbys Billeder fra Holbækegnen blev sammen med en af de allersidste Artikler om *Nøglen til Sophus Schacks Billede* (1951) af Kristian d. 8's Kroning hans eneste egentlige Kunstartikler. I Historisk Samfunds Aarbøger kom et Par mindre Publikationer, en om Slægtsforskning og hans eneste Folkemindeudgivelse: Anne Kathrine Pedersens Erindringer fra Hjembæk med et Supplement om Sagn 1933. Albert Thomsen var i Historisk Samfund, hvis Jubilæum han skildrede i 1931, den omsorgsfulde og dygtige Redaktør; fra hans egen Haand blev det fra nu af mest forskellig Udgivervirksomhed i Smaaartikler og Anmeldelser, bortset fra en lidt større Gennemgang af Reesens Holbækbillede i Byens Jubilæumsaar 1936 og Artiklen, der danner Grundlaget for Udgivelsen af Pottemagerbogen (1945).

Tavsheden havde dog kun været tilsyneladende; en Række Avisartikler var fremkommet i Holbæk Amtstidende, og 1932 samledes de i et Privattryk med 16 Artikler *Fra Det gamle Holbæk*, der med sine kun 70 Eksemplarer er en stor Sjældenhed.

Til disse slutter sig som en lille Julehilsen (Jul i Holbæk 1933) *Fra den gamle Præstegaard i Kirkestræde, Troels Smith og hans Slægt*, vel en af de Artikler, der giver Albert Thomsen bedst, som de lidt ældre Holbækkere kender ham; her og i Avisartiklerne har vi ham helt ud med hans forstaaende Sans for det hyggelige og værdifulde i gamle Tider og i den humorfyldte let undrende Betragtning af det lidt snurrige i gamle Dages Væremaade og Udtryksform.

Artiklerne var dog tilstrækkelige til at vise, hvilke betydelige Forarbejder, der var gjort til en Holbækhistorie, og det var da ogsaa naturligt, at Albert Thomsen ved Holbæk Bys Købstadsjubilæum blev Byens Historiker. Egentlig hurtigt fik han sit Hovedværk fuldendt trods det betydelige Arbejde med at indsamle, ordne, rubricere og sammenskrive det store Materiale, som aldrig rigtig før var behandlet i Sammenhæng; selv havde han et Par Aar før i Holbæk Amt 1933—34 leveret en kort Oversigt, der maa betragtes som en Slags Skitse. Mange vilde maaske have ventet en broget Billedbog med levende Tidsbilleder og lunefyldt skildrede Portrætter — ud fra tidligere Kendskab til Forfatterens Evne til at give en levende Karakteristik og tegne et Tidsbillede. Selv om disse Egenskaber ogsaa kom frem i egne malende Afsnit ind imellem, blev det dog fuldt saa meget et Værk af en noget anden Type med en Række saglige Oplysninger i Enkeltskildringer, der gik op i en Helhed, og præget af en sund og klog naturlig kritisk Sans og Kombinationsevne, der gør Læseren tryk; gennem det gaar en varm Understrøm af sympatisk Medleven, en egen Humor og sund Fornuft. Hele det mægtige Stof er bragt i en naturlig kronologisk Ramme med den almindelige Danmarkshistorie som Baggrund. I en uoverskuelig Fremtid vil Holbækkere slaa op i dette Værk for at se, „hvad Thomsen siger om det“, og i Danmarks topografiske Litteratur maa det indtage en anselig Plads.

I de nærmeste Aar blev det naturligvis ikke til stort andet end Holbækhistorien; men i de sidste 8—9 Aar af den Tid, der var tilbage, udfoldede den litterære Produktion sig mere festligt end nogensinde og formede det karakteristiske Portræt af Forfatteren,

som enhver Holbækker kender. Kartoteket havde givet en Mængde ubenyttet Stof, der nu blev udnyttet festligt, frit og fornøjeligt med lykkelig Haand i smaa elegante, tilsyneladende legende lette Smaaskrifter, der dog var fulde af Viden om lokale Forhold i ældre Tid og præget af Medleven især i det sidst svundne Aarhundredes Atmosfære. Med Undtagelse af det lille Privattræk om Andreas Ærebo (1946) var de Lejlighedsskrifter, en Omformning af de ellers ofte noget tørre og reklamerende Forretningsfestskrifter. Med Aarene var Thomsens rent kunstneriske Interesse for det skønne, kræsne, bibliofile Udstyr vokset, hvad der tydeligt viste sig i disse Bøgers Ydre: *Op og ned ad Algade* (1943), *Omkring Bysøen* (1944), det lokale Holbækbidrag til Pottemageriets Historie i Danmark: *Pottemagere i Holbæk* (1945), det enestaaende Foretagende at skrive en Gades (Nygades) Historie: *En Gade fylder Hundrede* — samt endelig *Skomagere og Garvere i det gamle Holbæk*. Fornøjeligst at læse er vel *Op og ned ad Algade*, tungest af lokalhistorisk Stof Gadehistorien, af mest almen kulturhistorisk Betydning Pottemagerbogen.

Mindre Holbækartikler fremkom i Jul i Holbæk, hvor Thomsen hver eneste Jul var fast Bidragyder, saaledes med, foruden de tidligere nævnte, *Tretten Skibe* (ogsaa i Særtryk: *Skibsbyggeri ved Holbæk Havn 1855—74*) og den sidste med Holbækemne fra Albert Thomsens Haand om *Den første Flyver over Holbæk* (1951). Det faste Organ var dog Holbæk Amstidende; de mange Avisartikler herfra 1932—46 samledes i endnu et Bind *Fra det gamle Holbæk II*, der efter Thomsens Død fulgtes af et tredje og sidste med Artiklerne efter 1945. Maaske giver denne Side af den litterære Virksomhed, der i saa høj Grad var vendt populariserende udad, det smukkeste Udtryk for Forfatterens Særpræg.

I de sidste Aar var det, som Albert Thomsen slog lidt om i Emnevalget og særlig samlede sin Interesse om smaa Museumspublikationer, der regelmæssigt kom i Museets Aarsberetninger, som stedse blev mere statelige at se til. Her vandrede han om i Museumshaven (Aarbog 1938), i den gamle Købmandsgaard,

som han naaede at faa flyttet og reddet midt i al Arbejdet med Holbækhistorien 1941, eller i det nyeste Frihedsmuseum, som interesserede ham meget stærkt (1950); herfra tog han paa Opdagelsesrejse til Vintremøller (1932) eller til Helligkorskilden ved Ulkestrup (1945) og foranstaltede i de seneste Aar et Par Udgravninger i Riffelhaven (1942), hvor han ogsaa var med til at undersøge en Teglovn (Hist. Sam. Aarbøger 1943). Ofte tog han Museumssagerne frem for Læserne og gav en Forklaring, hvad enten det nu var en Daabskjole sammensat af middelalderlige Broderier (1926), et Himmelbrev (1928), Skomagerlaugets Velkomst (1948), et Krucifiks fra Tudse (1950) eller Museets gamle Kort (1929 og 1948); undertiden kaster han et Blik tilbage paa den forløbne Tid i Museets Historie (1935). I de aller sidste Aar henvendte han sig til en større Kreds i Aarbogen Danske Museer, saaledes med en Artikel om Laagpotter som Supplement til Pottemagerbogen, og i 1951 med Forklaringen af Personerne i Schacks Maleri af Kristian den 8's Kroning.

I Avisartikler, i Mindeartikler i Historisk Samfunds Aarbøger og i et Dusin Biografier til Dansk biografisk Leksikon 1933—44 havde Thomsens Interesse for at tegne et Portræt fundet Udtryk op igennem Aarene.

Lidt over Nytaar 1952 standsede hans flittige Pen for stedse. Den sidste Artikel skulde have skildret Langtvedbroens Historie; det blev ikke hans Sag at beskæftige sig med Brobygningen mod Holbæks ældgamle østlige Naboby.

Den unge æstetisk interesserede Skribent blev indfanget af to hyggelige fynske Landsbyers Idyl, og den historiske Interesse gik af med Sejren. Sognehistorikeren gled over til at blive en Købstads Historiker og kom afgørende til at gribe ind i denne Bys Kulturliv og det lokale historiske Arbejde i Museum og Amtssamfund. Nogle søger Livsindhold ved at drage vidt omkring i fjerne Lande og samle Indtryk og Erfaringer; andre bliver og søger at naa Viden og Forstaaelse ved at grave i Dybden — dybt ned til de svundne Tiders mangfoldigt brogede Liv.

Niels A. Christiansen.

Bibliografi
over
Albert Thomsens skrifter
1904–1952
og
artikler om Albert Thomsen.
I udvalg.

Udarbejdet af overbibliotekar **Mette Gyde-Pedersen** og
bibliotekar **Birgit Ried.**

Utrykte skrifter fra de første ungdomsår.

Sønder Bjært Kirke. Med en kort Beskrivelse af Sognet. Kolding,
1904. Forskellig pag.

En lille Oversigt over Koldings Historie, samlet af ... Kolding,
1904—05. Forskellig pag.

Harte Kirke og Sogn. Kolding, 1905. 16 s.

Indskrifterne paa Ligstenene i Brusik Herreds Kirker. Kolding,
1905. 1—3 i eet bd.

Kirkerne. 1. Hefte: Balle - Haderslev - Taps - Taulov - Jesuskir-
ken o. s. v. 1906. u. pag.

Samlinger til Arkitekturens Historie. 1. Bind: Fra Kristi Tid til
vore Dage. Kolding, 1906—07. Ca. 400 sp. ill.

Foreligger kun som manuskript i privat eje.

Trykte skrifter.

1909.

Gaa paa! (i: Gjallarhornet. Udg. af Eleverne paa Jelling Stats-
seminarium. 1909. Sp. 1). Digt.

Vildfaren. (i: Gjallarhornet. 1909. Sp. 14). Digt efter russisk folkevisemotiv.

Parodi på dette digt sp. 32 af „Abekat“. A. T. svarer herpå sp. 35. Endnu en meningsudveksling om digtet findes sp. 54.

Tusmørke. (i: Gjallarhornet. 1909. Sp. 53—54). Digt.

Sne. (i: Gjallarhornet. 1909. Sp. 88). Digt.

Moderne Børnelitteratur. (i: Gjallarhornet. 1909. Sp. 114—16).

Den hellige Nat. (i: Gjallarhornet. 1909. Sp. 127—31). Digt.

1910.

Valfarten til Kevlaar. (i: Gjallarhornet. 1910. Sp. 140—42).

Prosagengivelse af Heines digt: Die Wahlfahrt nach Kavlaar.

1912.

Heine. (i: Fremad. 1912. Nr. 17-18. S. 4—5).

Skrevet under pseudonymet Chr. Colding.

Kolding og Omegn. Turist-Vejviser med talrige Illustrationer samt et litograferet Kort over Kolding. Kolding, 1912. 64 s. ill.

1913

Arbejderen i Kunsten: Constantin Meunier: Le monument du travail. (i: Fremad. 1913. Nr. 1. S. 2-3, ill.).

Frank Norris. (i: Fremad. 1913. Nr. 16 og 19).

Begge skrevet under pseudonymet Chr. Colding.

1916.

To Skalkendrup-Præster. (i: Nyborg Avis. 25/9, 26/9, 27/9 1916).

Elisabeth Scheffer, „Velb. Hr. Claus Rasch's Frue til Raschenberg, hendes Ligbegængelse i Vor Frue Kirke i Nyborg 1690“. (i: Fyns Tidende. 30/10, 31/10 1916).

„Gjæstfriheden i Fyen“. (i: Nyborg Avis. 18/11, 20/11, 21/11 1916).

Findes også i lidt ændret skikkelse i Fyns Venstreblad 2/8 1919.

Claus Rasch og hans Proces med Nyborg By. (i: Fyns Tidende. 27/11, 28/11 1916).

1917.

Om Præsten Knud Lerche og hans Strid med Rytterne. (i: Svendborg Amt. Aarsskrift. 1917. S. 11—42).

Litteraturhenviisninger i fodnoter.

Hr. Oluf Lerche til Aunslev og Bovense. En „anstødelig og forargelig Prest“ fra Pietismens Dage. (i: Fyns Tidende. 19/4, 20/4 1917).

For Hundrede Aar siden. (i: Nyborg Avis 1917).

Fynske Tjenestefolk (8/5). — Da Organisten i Nyborg lavede Sprøjter (16/5). — Den optiske Telegraf ved Nyborg (19/5). — Da en Ko kostede 12 Rigsdaler (23/5). — Et lille Besøg i Vindinge (16/6). — Da Bønderne maatte paa Skansesarbejde ved Slipshavn (2/7). — De smaa Priser (16/7). — I Aunslev, Bovense og Skalkendrup (30/7). — Fra det gamle Nyborg (25/9). — Færgesmakker og Strømtold (9/10). — Af Chr. Molbechs Dagbog 1813 (17/10). — Hvorledes man holdt Reformationensfest i 1817 (3/11). — Fra Flødstrup Sogn (13/11). — Hvad Bonden fik til Midtdag (12/12). — Julegilde og Bryllupsfest (22/12).

De gamle Ligsten. (i: Fyns Tidende. 12/10 1917).

Fynske Landsbyforhold for hundrede Aar siden. (i: Fyns Tidende 16/10, 17/10 1917).

Tilsynet med Kirker og kirkeligt Inventar. (i: Fyns Tidende 30/10, 12/11 1917).

Diskussion med arkitekt N. P. Jensen og kammerherre R. Juel.

Et Besøg i Nyborg-Egnens Kirker efter Reformationen. (i: Nyborg Avis 31/10 1917).

1918.

Bare en lille Tøs ... Kolonihave-Interiør. (i: Hver 8. Dag. 1918. Nr. 53. S. 23). Digt.

Sangerens Forbandelse. Efter Uhland: Des Sängers Fluch. (i: Illustreret Tidende. 1918. S. 408, ill.). Digt.

Nyborg Slot. (i: Fyns Tidende. 30/6 1918).

- Det var den Gang —. Hvad Kreaturer kostede for 100 Aar siden. (i: Fyns Venstreblad. 17/8 1918).
 Skrevet under pseudonymet Agner.
 Findes også i Fyns Tidende 19/8 1918.
- Følkeløn for 100 Aar siden. (i: Fyns Tidende. 28/8 1918).
- De gamle Fornavne. (i: Fyns Tidende. 24/9 1918).
 Findes også i Holbæk Amtstidende. 25/9 1918.
- For hundrede Aar siden. Hvad Bonden fik til Middag. (i: Fyns Venstreblad. 21/12 1918).

1919.

- Oluf Lerche. „En anstødelig og forargelig Prest“ fra Pietismens Dage. (i: Svendborg Amt. Aarsskrift. 1919. S. 68—111).
 Litteraturhenvisninger i fodnoter.
- Fra gamle Dage.* (i: Fyns Venstreblad. 1919).
 Kreaturhold og Kreaturpriser for 200 Aar siden (17/1). — Da Tjenestefolk lønnedes med Vadmøl og Træsko (24/1). — Nogle morsomme gamle Mundheld (22/2). — „Dend Salig Mands Gang-Klæder“ (6/4). — En morsom Bryllupsindbydelse (19/4).
- Et Jubilæum i Dag. Det kongelige danske Landhusholdningsselskab fejrer sit 150 Aars Jubilæum i Dag. (i Fyns Venstreblad. 29/1 1919).
- Holbæk i gamle Dage. Et lille Besøg i Holbæk ca. 1800. (i: Holbæk Amtstidende. 26/2 1919).
- Et fynsk Bryllup for hundrede Aar siden. (i: Fyns Venstreblad. 15/3 1919).
- Hvad skal Barnet hedde? Gamle danske Fornavne. (i: Fyns Venstreblad. 27/3 1919).
- Fra Heksenes Tid. En Kvinde fra Hvalsø, som „bleff brend for Troldom“. (i: Holbæk Amtstidende. 4/4 1919).
- Paaskeæggene. Gammel Skik og gammel Tro. (i: Fyns Venstreblad. 12/4 1919).
- Paaske i gamle Dage. Skærtorsdags-Overtro. (i: Holbæk Amtstidende. 14/4 1919).
- Landevejens Købmænd. Bissekræmmere og Uldjyder. (i: Fyns Venstreblad. 3/5 1919).

- Da Tobakken kom til Danmark. „Helvedes Artilleribetjente“. (i: Fyns Venstreblad. 10/5 1919).
Findes også i Holbæk Amtstidende 18/6 1919.
- Et Besøg i Odsherred 1804. „Et Kanaans Land“. (i: Holbæk Amtstidende. 14/5 1919).
- Et Besøg i Danmark 1626. Hvad Italienerne saa. (i: Fyns Venstreblad. 17/5 1919).
- De første Cigarer. Stinkadores og Radekop. (i: Fyns Venstreblad. 24/5 1919).
- Det første danske Dampskib „Caledonia“. (i: Fyns Venstreblad. 1/6 1919).
- Med Færgebaad over Storebælt. Da Bispen var i Havsnød. (i: Fyns Venstreblad. 14/6 1919).
- I Skalkendrup Præstegaard 1685. (i: Fyns Venstreblad. 28/6 1919).
- En Begravelse i gamle Dage. „Den salig Mands Ligbegængelse“. (i: Fyns Venstreblad. 12/7 1919).
- Jens Kusks „Daarekiste“. Sindssyges Behandling i ældre Tid. (i: Fyns Venstreblad. 26/7 1919).
- Ak, intetsteds er Roserne saa røde —. Kancellisekretærens Barndomsminder. (i: Fyns Venstreblad. 8/8 1919).
- Det danske Øl. Lidt af Øllets Historie. (i: Fyns Venstreblad. 22/8 1919).
- Da Præsten kom for sent. En lille Historie fra 1692. (i: Fyns Venstreblad. 30/8 1919).
- Hvorledes man skrev Breve paa Christian den Fjerdes Tid. (i: Fyns Venstreblad. 6/9 1919).
- Almanakkens Helgennavne. I. Aarets første Maaneder. II. Fra Valborgdag til Sylvesternat. (i: Fyns Venstreblad. 13/9, 20/9 1919).
- Klokkerne kalder —. Kirkegang i fordums Tid. (i: Fyns Venstreblad. 27/9 1919).
- En fynsk Bondegaard 1719. Møbler og Husgeraad. (i: Fyns Venstreblad. 4/10, 11/10 1919).
- Oktober. Hvad Dagene hedder. (i: Holbæk Amtstidende. 8/10 1919).

- Toldere og Syndere. Gamle Smuglerhistorier derovre fra Grænsen. (i: Fyns Venstreblad. 18/10 1919).
- Kongens Guldsmede. Kulturbillede fra det 16. Aarh. (i: Fyns Venstreblad. 1/11 1919).
- November. Almanakkens Helgennavne. (i: Holbæk Amtstidende 6/11 1919).
- En uhyggelig Sejltur over Storebælt i 1674. Hvad den hollandske Købmand fortæller. (i: Fyns Venstreblad. 8/11 1919).
- I Zobel og Hermelin. (i: Fyns Venstreblad. 14/11 1919).
- Nyborgpræstens Optegnelser. En Dagbog fra Frederik II's Tid. (i: Fyns Venstreblad. 29/11, 5/12 1919).
- Landsbyforhold i Holbæk Amt for hundrede Aar siden. (i: Holbæk Amtstidende. 4/12, 8/12, 15/12, 22/12 1919).
- Mørk Arrest og Krumslutning. Af Landkadetternes gamle Strafprotokoller. (i: Fyns Venstreblad. 20/12 1919).

1920.

- Christian Kirschbaum. Kammertjeneren, som blev Urmager og „Mekanikus“ i Kolding. (i: Vejle Amts Aarbøger. 1920. II. S. 109—126, ill.).
Litteraturhenvisninger i fodnoter.
- Tre Indberetninger fra Magistraten i Holbæk om Tilstandene i Byen og Borgernes Kaar 1736—1744—1751. (i: Fra Holbæk Amt. 1920. S. 78—115).
Foreligger også i særtryk.
- En Julestue 1734. Da Karlen gik Avnslev-Præsten i Næringen. (i: Fyns Venstreblad. 2/1 1920).
- Den forlorne Søn. Et Brev fra 1636. (i: Fyns Venstreblad. 10/1 1920).
- Den „indemurede“ Jomfru paa Egeskov. (i: Fyns Venstreblad. 24/1 1920).
- Hvad hænger der paa Væggen? Et Par Ord om Billeder. (i: Fyns Venstreblad. 31/1 1920).
- Under Ørnens Vinger. Et Par Historier fra Sønderjydernes Trængselsdage. (i: Fyns Venstreblad. 14/2 1920).
- „Ak, kære Hr. Guldsmed“. En Hundredaarsdag. (i: Fyns Venstreblad. 20/2 1920).

- Et natligt Drama. Da Markus Møller mistede sine Øjne. (i: Fyns Venstreblad. 28/2 1920).
- „Den fangne Grevinde Leonaræ Christinæ Jammers Minde“. (i: Fyns Venstreblad. 6/3 1920).
- Ludvig F. A. Wimmer. (i: Fyns Venstreblad. 4/5 1920).
Nekrolog.
- Madame Rohlfs Institut i Nyborg. „Forstandsmæssige unge Fruentimmers Opdragelse“. (i: Fyns Venstreblad. 13/5 1920).
- Et gammelt Bindebrev fra 1829. (i: Fyns Venstreblad. 28/5 1920).
- Pigeskoler i gamle Dage. Hvad unge „Fruentimmere“ lærte. (i: Fyns Venstreblad. 11/6 1920).
- Museet for Holbæk og Omegn. De nye Erhvervelser. (i: Holbæk Amtstidende 15/6 1920).
- Hvorledes man averterede i gamle Dage. (i: Fyns Venstreblad. 20/6 1920).
- Fra Heksenes Tid. To Hekseforfølgelser paa Christian IV's Tid. (i: Fyns Venstreblad. 1/8, 8/8 1920).
- En mærkelig Livsskæbne. Den fynske Tømrersvend, som blev Ingeniør i Indien. (i: Fyns Venstreblad. 29/8, 31/8 1920).
- Vandure og Timeglas. Hvorledes man maalte Tiden i gamle Dage. (i: Fyns Venstreblad. 28/9 1920).
- Hvorledes der saa ud i Odense 1777. En morsom gammel Beskrivelse. (i: Fyns Venstreblad. 18/12 1920).
- Et gammelt Digt til Fyens Pris. (i: Fyns Venstreblad. 31/12 1920).

1921.

- Museet for Holbæk og Omegn. Aarsberetninger om Museets Virksomhed. Holbæk, 1921—50.
- Om „Den store og u-lykkelige Ildsvaade som saa u-formodentlig Amtsskriver Linds iboende Gaard i Holbeck paakom“ den 28te Decbr. 1717. Efter Sagens Akter fremstillet i nogle Artikler i Holbæk Amtstidende i Julen 1920 ved ... Holbæk, 1921. 19 s. ill.
Særtryk.
Findes også i: „Amtsstuen“. 1934. S. 86—92, 102—04, 107—10, 130—37.

1922.

Historiske Efterretninger om Avnslev og Bovense Sogne i ældre Tid. (i: Svendborg Amt. Aarsskrift. 1922. S. 3—23).

Litteraturhenviisninger i fodnoter.

Holbæk Kirke før og nu. Nogle Træk af de gamle Holbæk-Kirkers Historie. Holbæk. 1922. 27 s., ill.

Særtryk af Holbæk Amtstidende.

1923.

Haraldsted Kirke. (i: Fra Kirkeliv og Menighed. Haraldsted Alindemagle. 1923. Jan., fébr.).

1924.

Avnslev-Runestenen. (i: Svendborg Amt. Aarsskrift. 1924. S. 74—86, ill.).

Litteraturhenviisninger i fodnoter.

Fra „Agnsløf Fjerding“. Lidt Landsbyhistorie fra Middelalderen. (i: Svendborg Amt. Aarsskrift. 1924. S. 87—109, kort).

Litteraturhenviisninger i fodnoter.

1925.

Avnslev Kirke. (i: Svendborg Amt. Aarsskrift. 1925. S. 103—27, ill.).

Litteraturhenviisninger i fodnoter.

Bovense Kirke. (i: Svendborg Amt. Aarsskrift. 1925. S. 128—38, ill.).

Litteraturhenviisninger i fodnoter.

En fyensk Landsbypræst hos Pave Sixtus IV og nogle Avnslev-Præster i 14-1500'erne. (i: Svendborg Amt. Aarsskrift. 1925. S. 139—54).

Litteraturhenviisninger i fodnoter.

1926.

En Daabskjole sammensat af middelalderlige Broderier. (i: Museet for Holbæk og Omegn. 1926. S. 17—22).

Fra Svenskekrigenes Tid. (i: Svendborg Amt. Aarsskrift. 1926. S. 39—78).

Litteraturhenviisninger i fodnoter.

1927.

Hvad Matrikelbøgerne fortæller. Af Avnslev og Bovense Sognes Historie X. (i: Svendborg Amt. Aarskrift. 1927—28. S. 35—65).

Litteraturhenvisninger i fodnoter.

Til Galge og Gren —. En Tyverihistorie fra Holbæk 1661. (i: Fra Holbæk Amt. 1927. S. 136—54).

Findes også i: Fra det gamle Holbæk. 1. Samling.

1928.

Et Himmelbrev. (i: Museet for Holbæk og Omegn. 1928. S. 17—23).

Findes også i: Fra det gamle Holbæk. 1. Samling.

Historiske Efterretninger om Avnslev og Bovense Sogne i ældre Tid. Nyborg. 1928. Bd. 1. 154 s., ill.

Særtryk af: Svendborg Amt.

Litteraturhenvisninger i fodnoter.

Holbæk Haandværker- og Industriforening 1903—1928. Udg. i Anledning af 75-Aars-Dagen for Foreningens Stiftelse den 2. April 1853. Udarbejdet efter Foreningens Protokoller samt trykte og mundtlige Meddelelser af ... Holbæk. 1928. 43 s., ill.

Joh. Th. Lundbye og hans Billeder fra Holbæk-egnen. 20 s., ill.

Særtryk af: Holbæk-Bogen. 1928.

Museet for Holbæk og Omegn. En kortfattet Vejledning for Besøgende. Holbæk, 1928. 40 s., ill.

1929.

Holbæk Museums Kortsamling. En Oversigt. (i: Museet for Holbæk og Omegn. 1929. S. 17—23).

Kirkegaardene i Holbæk. (i: Vore Kirkegaarde. 1929/30. S. 1—10, ill.).

Komarksbuskene ved Kolding. Glarmester Th. Thomsen og hans „gavnige Træplantning“. (i: Vejle Amts Aarbøger. 1929. S. 223—47, ill.).

Litteraturhenvisninger i fodnoter.

Et Sølvbæger. Glarmester Thomas Thomsen og Komarksbuskene ved Kolding. 1929. 27 s., ill.
 Særtryk af: Vejle Amts Aarbøger. 1929.
 Litteraturhenvisninger i fodnoter.

1930.

Et gammelt Regulativ fra en Købstadkirkegaard. (i: Vore Kirkegarde. 1930/31. S. 11—14, ill.).
 Ryttergodsbonder. Af Avnslev og Bovense Sognes Historie X. (i: Svendborg Amt. Aarsskrift. 1929—30. S. 131—63).
 Litteraturhenvisninger i fodnoter.

1931.

Bøndernes Fornavne for 200 Aar siden. (i: Fra Holbæk Amt. 1931. S. 115—117).
 Historisk Samfunds Virksomhed i de første 25 Aar, 1906—1931. En Oversigt. (i: Fra Holbæk Amt. 1931. S. 11—32, ill.).
 Om Gravgitre. (i: Vore Kirkegarde. 1931/32. S. 13—15, ill.).
 En Rundtur paa Holbæk Musæum. (i: Holbækegnen i Billeder og Tekst. 1931. 1. årg. nr. 2. S. 6—7, ill.).
 En Selvejergaard paa Frederik den Fjerdes Tid. Skiftet efter Rasmus Pedersen i Aaskov 1719. Af Avnslev og Bovense Sognes Historie XI. (i: Svendborg Amt. Aarsskrift. 1931. S. 75—97, ill.).
 Litteraturhenvisninger i fodnoter.

1932.

Besøg Holbæk, Isefjordsbyen med den skønne Omegn. Holbæk, 1932. 8 s., ill.
 Udg. af Holbæk og Omegns Turistforening.
 Et ejendommeligt Gravmæle paa Vig Kirkegaard. (i: Vore Kirkegarde. 1932/33. S. 47—48, ill.).
Fra det gamle Holbæk. Spredte Bidrag til Byens Historie. 1.—3. Samling. Trykt som Manuskript. Holbæk, 1932—52. Bd. 1—3.
 De fleste artikler er særtryk af kronikker i Holbæk Amtstidende.

1. En Auktion i Holbæk 1827. Hvorledes Holbæk-Borgerne hjalp deres Borgmester. — Søren May og Ludvig Stoud. To Holbæk-Præster i 1660'erne. — Klosterporten. En gammel Strid om Færdselen gennem Porten. — Orgelet i Holbæk Kirke. — Til Galge og Gren. En Tyverihistorie fra Holbæk 1661. — De fattige Sortebrødre i Holbæk. To Breve fra Prioren. — Tingklokken klemter Brand. Ildebrand og Brandvæsen i det gamle Holbæk. — Parykker og Karosser. Da Holbæk-Borgerne svarede Skat af deres Parykker. — Lensmanden og det falske Brev. En Dødsdom fra 1587. — Et Himmelbrev. — Klokkerne i Sct. Lucius. — Fra Borchs Gaard. Blade af en gammel Købmandsgaards Historie. — Kapellet ved Roskildevej. De fem middelalderlige Kirker i og ved Holbæk. — Den gamle Kirkegaard omkring Klosterkirken. — Sct. Nicolai Kirke efter Istandsættelsen i Efteraaret 1930. — Mens Graven kastes, Vuggen gynger. Af en Holbæk-Gravers Dagbog.

2. Til Møde paa Raadstuen. Borgerskabet lægger Budget for 1832. — Soldater og Borgere. Da 2. jyske Rytterregiment laa i Holbæk 1765. — En Tur til Vintremøller. — Den gamle Buntmager fortæller. Et Hundredaars Jubilæum i Holbæk. — Holbæks første Historieskriver. Professor J. H. Larsen. — Omkring de store Landboreformer og deres Gennemførelse her paa Holbæk-Eggen. — Pressen i Holbæk og Nykøbing fra 1869. „Holbæk-Posten“ og „Holbæk Amts Dagblad“. — Undersøgelser og Udgravninger i Riffelhaven i Efteraaret 1942. — Ude i Smedelund. Christen Smed og hans sørgelige Endeligt. — Borgerne gaar Nattevagt. Borgervæbning og Politikorps. — Tre Raadhuse paa Rad. Et Hundredaarsminde. Minder fra den gamle Præstegaard i Kirkestræde. Troels Smith og hans Børn. — Grubbe - Rud - Banner - Thott. Lensmændene i Slotsmarken. — Holbæk-Tobak. En kulturhistorisk Oversigt. — Da Englænderne kom — og da de ikke kom. Et nyt og gammelt Blad af Holbæks Historie. — Skandalevalget i Holbæk 1873. Karetmageren og Løjtanten.

3. Snedkerlauget i Holbæk og en kedelig Historie om en Oldermænd. — Johan Bartholin Eichel og hans Komediehus i Smedelundsgade. — Da den nye Avis kom. Et Hundredaarsbillede. — Dengang de drog af sted. 1848 - Minder fra Holbæk og Holbækegnen. — Krig og Grundlov. Holbæk og Holbækegnen i 1849. — Det sidste Krigsjaar. Holbæk minder fra 1850. — Ved Portalen til et nyt Aarhundrede. Holbæk for 50 Aar siden. — Holbækstudent oplever Slaget paa Kongedybet 2. April 1801. — Der bor en Bager. Bagere og Bagergaarde i Holbæk.
- Landsbyliv paa Hjembæk-Eggen i ældre Tid. Gengivet efter nogle Optegnelser af Anne Kathrine Pedersen. (i: Fra Holbæk Amt. 1932. S. 121—36).
- Stamtavle, Anetavle og Slægtsbog. En kort Vejledning til de første personalhistoriske Undersøgelser. (i: Fra Holbæk Amt. 1932. S. 145—58).
- Foreligger også i særtryk.
- En Tur til Vintremøller og lidt om et Par af Holbæk Museums nye Erhvervelser. (i: Museet for Holbæk og Omegn. 1932. S. 17—23).
- Findes også i: Fra det gamle Holbæk. 2. Samling.

1933.

- Fire Folkesagn fra Hjembæk. (i: Fra Holbæk Amt. 1933. S. 107—09).
- Fra den gamle Præstegaard i Kirkestræde. Troels Smith og hans Slægt. (i: Jul i Holbæk. 1933. S. 3—6, ill.).
- Fra Præstegaarden i Skalkendrup. Fem Sognepræster 1685—1805. Af Aunslev og Bovense Sognes Historie XII. (i: Svendborg Amt. Aarsskrift. 1933. S. 43—74).
- Holbæk. En kort Oversigt over Byens Historie. (i: Holbæk Amt. 1933—34. S. 9—41, ill.).
- Museumsgaarden. (i: Holbæk Amt. 1933—34. S. 63—68, ill.).
- Seyer Mahling Beyer (i: Dansk biografisk Leksikon. Bd. 2. 1933. S. 567—68).

1934.

- Franziska Antoinette Helleborg Carlsen. (i: Dansk biografisk Leksikon. Bd. 4. 1934. S. 523—24).
- Lars Frederik Barfod Dornonville de la Cour. (i: Dansk biografisk Leksikon. Bd. 5. 1934. S. 436—37).

1935.

- Besøg Isefjordsbyen Holbæk. Udg. af Turistforeningen for Holbæk og Omegn. 1935. 7 s., ill.
- Museet gennem 25 Aar. Tale ved Festen paa Museet d. 15. September 1935. (i: Museet for Holbæk og Omegn. 1935. S. 19—23).
- Peder Edwardsen Friis. (i: Dansk biografisk Leksikon. Bd. 7. 1935. S. 437—38).

1936.

- Holbæk Købstads Historie. Holbæk, 1936—42. 863 s., ill., kort. Udg. af Holbæk Byraad i Anledning af Holbæks 650-Aars Jubilæum.
Noter og kildehenvisninger s. 805—21. Register s. 822—49.
- Holbæks 650-Aars Købstads-Jubilæum. (i: Købstadforeningens Tidsskrift. 1936/37. S. 98—104, ill.).
- Det ældste Billede af Holbæk. Byplanen i Resens Atlas. (i: Fra Holbæk Amt. 1936. S. 71—81, ill.).
- Holbæk Bys første Historiker. J. H. Larsen. (i: Holbæk Amtstidende. 29/6, 2/7, 3/7 1936).

1937.

- Holbæk. I Anledning af Metodistkirkens Aarsmøde d. 16.—20. Juni 1937. (i: Kristelig Talsmand. 1937. S. 189—90, ill.).
- Lyder (Lydiche) Sørensen Høyer (i: Dansk biografisk Leksikon. Bd. 11. 1937. S. 169—70).

1938.

- Jens Henrik Larsen. (i: Dansk biografisk Leksikon. Bd. 14. 1938. S. 32—33).
- Mellem Hyldebuske og Stokroser i Museumshaven. (i: Museet for Holbæk og Omegn. 1938. S. 17—26, ill.).

1939.

Da Holbæk mistede sin Latinskole. Et 200-Aars Minde. (i: Fra Holbæk Amt. 1939. S. 65—76).

Politifuldmægtig Dan Lund. (i: Fra Holbæk Amt. 1939. S. 185—86, ill.).

Nekrolog.

1940.

Andreas Tamdrup Rachlou. (i: Dansk biografisk Leksikon. Bd. 19. 1940. S. 43—44).

Mads Ravn. (i: Dansk biografisk Leksikon. Bd. 19. 1940. S. 285).

Peder Rhode. (i: Dansk biografisk Leksikon. Bd. 19. 1940. S. 476—77).

Poul Rogert. (i: Dansk biografisk Leksikon. Bd. 19. 1940. S. 612—13).

1941.

Niels Pedersen Saxtrup (i: Dansk biografisk Leksikon. Bd. 20. 1941. S. 610—11).

1942.

Berte Skeel (i: Dansk biografisk Leksikon. Bd. 22. 1942. S. 83—84).

Holbæk og den norske Skudehandel. En Episode ved Langtved 1640. (i: Fra Holbæk Amt. 1942. S. 175—77).

Købmandsgaarden. En Vejledning for Besøgende. 1942. u. pag.

Undersøgelser og Udgravninger i Riffelhaven i Efteraaret 1942. (i: Museet for Holbæk og Omegn. 1942. S. 3—14, ill.).

Litteraturhenvisninger i fodnoter.

Findes også i: Fra det gamle Holbæk. 2. Samling.

1943.

Op og ned ad Algade. Ill. af Erik Lind. Holbæk, 1943. 60 s., Udg. af P. Bursche i Anl. af Firmaet Carl Reffs 100-Aars Jubilæum 10. Okt. 1943.

Litteraturhenvisninger s. 58.

Da der var Latinskole i Holbæk. (i: Prosit. 1943. S. 3—6).

Jørgen Wichfeld. (i: Dansk biografisk Leksikon. Bd. 25. 1943. S. 506—07).

En middelalderlig Teglovn ved Holbæk. (i: Fra Holbæk Amt. 1943. S. 176—82, ill.).

Holbæk Museum i 1942. (i: Holbæk Amtstidende. 10/6, 1943).

1944.

Omkring Bysøen. Billeder fra det gamle Holbæk. Holbæk, 1944. 48 s., ill. Privattryk udsendt af S. M. Olsen (1899—1944).

Holbæk—Kalundborg og Nykøbing 1798. Amtsforvalter Withs Rejseindtryk. (i: Fra Holbæk Amt. 1944. S. 123—32).

Peter Christian Zeuthen. (i: Dansk biografisk Leksikon. Bd. 26. 1944. S. 462—63).

1945.

Holbæk Museum. „Købmandsgaarden“. En Oversigt for Besøgende. 3. Udg. 1945. 8 s., ill.

Pottemagere i Holbæk gennem 300 Aar. Holbæk, 1945. 47 s., ill. Særtryk af „Fra Holbæk Amt“. 1945.

Helligkors-Kilde ved Ulkestrup. Dens Istandsættelse i 1945. (i: Museet for Holbæk og Omegn. 1945. S. 3—9, ill.).

Henrik Thott og Holbæk Len. (i: Fortid og Nutid. 1945. S. 170—82, ill.).

Litteraturhenvvisninger i fodnoter.

1946.

Andreas Æreboe. Den første danske Konsul hos Barbareskerne, adskillige af hans Oplevelser blandt Mohrerne i Marokko og Algier, samt noget om hans Ophold i Holbæk, efter trykte og utrykte Kilder, sammenstillet og i nogle Artikler i „Holbæk Amtstidende“ fremsat af ... Holbæk, 1946. 99 s.

Noter og litteraturhenvvisninger s. 97—99.

Privattryk.

En Gade fylder Hundrøde. Nygade i Holbæk 1846—1946. Med Tegninger af Axel Munk-Andersen. Holbæk, 1946. 111 s. Udg. af Holbæk Amtstidende.

Litteraturhenvvisninger s. 109.

- De gamle Købmandsgaarde. (i: Kolding Handelsstand. 1946. S. 99—109, ill.).
- Holbæk Museums Udvidelsesmuligheder. (i: Museet for Holbæk og Omegn. 1946. S. 9—18, ill.).
- Signe Wiggers Hansen. (i: Fra Holbæk Amt. 1946. S. 192, ill.).
Nekrolog.
- Den store Julebrand paa Algade 1717 (i: Jul i Holbæk. 1946. S. 10—12, ill.).

1947.

- Frederik Lunn. (i: Fra Holbæk Amt. 1947. S. 137—140, ill.).
Nekrolog.
- Hvem banker paa saa silde? En Julehistorie, som godt kunde være passeret i Holbæk i Aarene op mod 1800. (i: Jul i Holbæk. 1947. S. 27—31, ill.).
- En Meddelelse om Røsnæs 1854. (i: Fra Holbæk Amt. 1947. S. 135—36).
- Skt. Nikolai Kirke i Holbæk, 1872 - 20. Maj - 1947. Holbæk, 1947. 95 s., ill.
Udg. af Holbæk Menighedsraad.
Medf.: H. Monrad Hansen.

1948.

- Skomagere og Garvere i det gamle Holbæk. Holbæk, 1948. 78 s., ill.
Privattryk udg. af Alfred Duetoft, Holbæk Læderhandel (1923 - 19. April - 1948).
- Gamle Kort og Grundplaner i Holbæk Museums Arkiv. (i: Museet for Holbæk og Omegn. 1948. S. 3—10).
- Holbæk Skomagerlaugs Velkomst. (i: Museet for Holbæk og Omegn. 1948. S. 11—13, ill.).
- Jens Peter Jensen, Høng. (i: Fra Holbæk Amt. 1948. S. 93—95, ill.).
Nekrolog.
- To Mand frem for Bodil. (i: Jul i Holbæk 1948. S. 30—35, ill.).
Fortælling.

Da den nye Avis kom. Et Hundredearsbillede. (i: Holbæk Amts Avis. 101. Aarg. Nr. 1. 1. Dec. 1948. S. 17—19, ill.).
Findes også i: Fra det gamle Holbæk. 3. Samling.

1949.

En Skræddersvend presses til Rytter. (i: Fra Holbæk Amt. 1949. S. 106).
Tretten Skonnerter. Fra det gamle Skibsbyggeri ved Holbæk Havn. (i: Jul i Holbæk. 1949. S. 21—27, ill.).
Monrad. Et stort Menneskes rigt bevægede Livshistorie. (i: Holbæk Amtstidende. 2/6, 1949).

1950.

Museet for Holbæk og Omegn. Vejledning for Besøgende. 1950. 16 s., ill.
Skibsbyggeriet ved Holbæk Havn 1855—1874. Skibe og Skippere. Holbæk, 1950. 32 s., ill.
Litteraturhenvisninger s. 32.
Særtryk af: Jul i Holbæk. 1949.
Har De en Navneklud? (i: Slægtsgaarden. 1950. S. 12—13).
Jens Schou Christensen Møller. 17. Nov. 1865 - 27. Febr. 1950. (i: Fra Holbæk Amt. 1950. S. 5—11, ill.).
Nekrolog.
Laagpotter med dobbelte Vægge. En Gruppe dansk Lertøj fra det 18. Aarhundrede. (i: Danske Museer. 1950. S. 31—40, ill.).
Noter og litteraturhenvisninger s. 40.
Et middelalderligt Krucifix fra Tuse Kirke. (i: Museet for Holbæk og Omegn. 1950. S. 13—16, ill.).
Museet for Holbæk og Omegn. Fra Besættelsesaaarene og Frihedskampen. En Vejleder for Besøgende. (i: Museet for Holbæk og Omegn. 1950. S. 17—23, ill.).
Foreligger også i særtryk.
Nu er det snart Jul. En Vinterdag i en af de gamle Købmandsgaarde i Holbæk. (i: Jul i Holbæk. 1950. S. 27—35, ill.).
Foreligger også i særtryk.

1951.

Den første Flyver over Holbæk. (i: Jul i Holbæk. 1951. S. 21—25, ill.).

Nøglen til Sophus Schacks Billede. (i: Danske Museer. 1951. S. 59—66, ill.).

Noter og litteraturhenvisninger s. 66.

Til St. Boels Dags Marked i Nykøbing. (i: Fra Holbæk Amt. 1951. S. 94).

Tre Billeder af Nyborgegnens Historie.

1: Fra Nyborg til Rom 1472. — 2: Slaget ved Hjulby Sø 1659.

3: Korset i Skalkendrup Præstegaardshave. (i: Nyborg Socialdemokrat 2/12 1951 i Anl. af Bladets 50-Aars-Jubilæum.).

1952.

Det er ude i Livet, det skal vise sig, om Skolen duede til noget ... (i: Holbæk Amtstidende. 24/12, 1952).

Trykt efter forfatterens død.

Torden over byen. En lille pennetegning fra en krigssommer. (i: Jul i Holbæk. 1952. S. 13—14, ill.).

Trykt efter forfatterens død.

Artikler om Albert Thomsen og hans virkefelter.

Bogen om Holbæks Historie. Første Hæfte af Kommunalærer Albert Thomsens „Holbæks Historie“ vil foreligge paa Jubilæumsdagen. (i: Holbæk Amtstidende. 19/6 1936).

Christiansen, Niels A.

Holbæk Købstads Historikere. (i: Holbæk Amtstidende. 17/7, 18/7, 20/7 1936).

Rastén, Adolph

Den festlige Indvielse af Købmandsgaarden. (i: Holbæk Amtstidende. 2/7 1938).

Den gamle Købmandsgaards Renaissance-Stund. (i: Holbæk Amts Venstreblad. 2/7 1938).

Staar den gamle Købmandsgaard paa Sct. Nicolaj Kirkes Grundsten? (i: Holbæk Amts Avis. 2/7 1938).

Købmandsgaardens Indvielse. (i: Holbæk Amts Socialdemokrat. 4/7 1938).

Brix, Hans

En 50-aarig. (i: Holbæk Amtstidende. 22/6 1939).

Pedersen, August

Museumsmand fylder 50. Vil man vide noget om Holbæk i Nutid og Fremtid, maa man kende dens Fortid. (i: Holbæk Amts Avis. 22/6 1939).

Albert Thomsen fylder 50 Aar i Morgen. (i: Holbæk Amts Venstreblad. 23/6 1939).

Bredsdorff, Viggo

Til Albert Thomsen, da han fyldte 5 × 10. (i: Holbæk Amtstidende 24/6 1939). Digt.

Byens populæreste Mand er Kommunelærer Albert Thomsen. Han blev en flot Nummer 1 i Rundskuekonkurrencen og fik en Trediedel af Stemmerne. (i: Holbæk Amtstidende. 1/9 1938).

Knudsen, Gunnar

Albert Christian Thomsen. (i: Dansk biografisk Leksikon. Bd. 23. 1942. S. 540).

Hansen, H. Monrad

Holbæk Købstads Historie. (i: Holbæk Amts Venstreblad. 27/10 1942).

Anmeldelse.

Christiansen, Niels A.

Holbæk Købstads Historie. 1936—42. (i: Holbæk Amtstidende. 29/10, 31/10 1942).

Anmeldelse.

Holbæk Bys Historie afleveret til Byraadet i Aftes. (i: Holbæk Amtstidende, Holbæk Amts Venstreblad, Holbæk Amts Avis, Holbæk Amts Socialdemokrat 4/12 1942).

Fang, Arthur

Albert Thomsen: Holbæk Købstads Historie. (i: Politiken. 21/12 1942).

Anmeldelse.

Matthiessen, Hugo

Albert Thomsen: Holbæk Købstads Historie. 1—2. (i: Fra Holbæk Amt. 1943. S. 183—85).

Anmeldelse.

Olsen, Gunnar

Nye Købstadhistorier. (i: Fortid og Nutid. 1943/44. S. 126—32).

Heri Anmeldelse af Albert Thomsen: Holbæk Købstads Historie. S. 127—28.

Op og ned ad Algade gennem 100 Aar. (i: Holbæk Amts Venstreblad. 5/10, 6/10 1943).

Anmeldelse samt uddrag af bogen: „Op og ned ad Algade“.

Opffer, Frederik

I onde Tider har man Brug for Fortiden. Interview med Forfatteren, Kommunalærer Albert Thomsen om de historiske Minder i Holbæk Amt. (i: Hus og Hjem. 1943. S. 96—97, 111, ill.).

25 Aar ved Holbæk Skolevæsen. (i: Holbæk Amts Venstreblad. 23/9 1943).

25 Aars Lærer-Jubilæum. (i: Holbæk Amts Avis. 25/9 1943).

Rastén, Adolph

Eksperimenterende Lærer med gammeldags Principper. Kommunalærer Albert Thomsen har 25 Aars Lærerjubilæum i Holbæk og fortæller om sit Kald blandt Børnene. (i: Holbæk Amtstidende. 28/9 1943).

25 Aars Lærerjubilæum. (i: Holbæk Amts Socialdemokrat. 29/9 1943).

Stor Hyldest til Albert Thomsen paa Jubilæumsdagen. (i: Holbæk Amtstidende. 1/10 1943).

Antonsen, J.

Leder af Holbæk Museum i 25 Aar. (i: Holbæk Amtstidende. 15/2 1945).

25 aar i spidsen for Holbæk museum. (i: Holbæk Amts Venstreblad. 15/2 1945).

Man maa være large over for Traditionen. Kommunalærer Albert Thomsen har 25 Aars Jubilæum som Museumsmand

i Holbæk og fortæller — (i: Holbæk Amts Avis. 15/2 1945).

Hansen, H. Monrad

Samtale med Albert Thomsen om museum, skole og andet. I anledning af den populæreste holbækkers 60-aars dag paa fredag. (i: Holbæk Amts Venstreblad. 20/6 1949).

60 Aar. (i: Holbæk Amts Avis 21/6 1949).

Brix, Hans

Rund fødselsdag. Overlærer Albert Thomsen fylder 60 paa fredag. (i: Holbæk Amtstidende. 22/6 1949).

Brix, Hans

Albert Thomsen, Holbæks historiker døde tidligt i morges. (i: Holbæk Amtstidende. 1/5 1952).

Mindeord af H. C. Broholm, Nationalmuseet, lektor W. Færing og tandlæge Th. Sestoft, Kalundborg.

Overlærer Albert Thomsen død. (i: Holbæk Amts Venstreblad. 1/5 1952).

Overlærer Albert Thomsen død. (i: Holbæk Amts Avis. 1/5 1952).

Albert Thomsen død. Mindeord over Albert Thomsen. (i: Sjællandsposten. 1/5, 2/5 1952).

Fang, Arthur

Skaberen af Holbæk Museum død. (i: Politiken 2/5 1952).

Bredsdorff, Viggo

Albert Thomsen in memoriam. (i: Holbæk Amtstidende, Holbæk Amts Venstreblad, Holbæk Amts Avis 5/5, Sjællandsposten 6/5 1952). Digt.

Christiansen, Niels A.

Albert Thomsens forfatterskab. (i: Holbæk Amtstidende. 6/5 1952).

Albert Thomsens bisættelse. (i: Holbæk Amtstidende, Holbæk Amts Venstreblad, Holbæk Amts Avis, Sjællandsposten 7/5 1952).

Rasmussen, Bent

Overlærer Albert Thomsen. (i: Fra Holbæk Amt. 1952. S. 1—4, portræt).

Mindestensafsløringen i museumshaven og aabningen af mindeudstillingen i museet. (i: Holbæk Amtstidende, Holbæk Amts Venstreblad, Holbæk Amts Avis, Sjællandsposten 5/9 og 8/9 1952).

Brix, Hans

[Albert Thomsen.] Forord til: Fra det gamle Holbæk. 3. Samling. 1952. S. 1—3.

Fang, Arthur

Albert Thomsen 1889—1952. (i: Fortid og nutid. 1952. S. 403—05, ill.).

Thomsen, Esther

Min Broder Albert Thomsen og hans Skolebørn (i: Holbæk Amtstidende 24/12 1952).

EFTERSKRIFT

Ovenstående bibliografi, der er udarbejdet ved hjælp af forskellige bibliografiske hjælpemidler og overlærer Albert Thomsens egne udklip og notater, er ikke fuldstændig. Forskellige mindre arbejder, bl. a. boganmeldelser og referater af foreningsmøder, er udeladt.

De årlige oversigter over „Historisk Samfund“s arbejde, som findes i „Fra Holbæk Amt“, er heller ikke medtaget, ligeså lidt som de i mange af årbøgerne forekommende værdifulde oversigter over litteratur omhandlende Holbæk amt.

En så flittig og alsidig skribent som Albert Thomsen har sandsynligvis også skrevet adskillige artikler i aviser og tidsskrifter, som det ikke har været muligt at finde frem til.

Når vi fra de første ungdomsår har medtaget nogle utrykte skrifter, som kun findes i privat eje, er det blot for at vise, hvor tidligt Albert Thomsens interesse for lokalhistorie og topografi manifesterede sig i skriftlige arbejder.

Albert Thomsen har skrevet under følgende forfattermærker, forfatternavne og pseudonymer: A. T., A. C. T., A. C. Thomsen, Alb. Th., Albert Thomsen, Agner, Chr. Colding.

Foruden i ovennævnte artikler om Albert Thomsen kan man finde oplysninger om ham i flere årgange af „Kraks blaa Bog“ og i „Dansk Skolestat“.

For værdifulde oplysninger og for velvillig bistand ved udlån af Albert Thomsens udklip og notater bringer vi sygeplejerske frk. Esther Thomsen en hjertelig tak.

Mette Gyde-Pedersen.

Kirkeskibe i Holbæk amt

Af museumsinspektør, cand. mag. **Henning Henningsen**,
Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg

I mange af vore kirker hænger der en eller flere skibsmodeller, de såkaldte kirkeskibe. Allerede før krigen havde Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg næret ønske om at få bragt en undersøgelse i gang omfattende disse skibe, dels for at få dem kortlagt og beskrevet, dels for at få klarhed over deres historie, alder, kvalitet, og også deres maritime, folkloristiske og kirkelige betydning. Efter krigens ophør 1945 blev der derfor på museets initiativ nedsat en sagkyndig komite til undersøgelse af spørgsmålet, og på grundlag af det ad forskellige veje, spec. ved udsendelse af spørgeskemaer og ved gennemgang af litteratur, indsamlede materiale, kunne kirkeskibsbogen udsendes 1950 (Henning Henningsen: Kirkeskibe og kirkeskibsfester, Søhistoriske skrifter III, udg. af Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg og Selskabet Handels- og Søfartsmuseets Venner). I bogen, der foruden på det danske stof er bygget på et omfattende materiale fra udlandet, gives en oversigt over skibsmodeller i inden- og udenlandske kirker, deres historie, deres forudsætninger, sagn og tro, knyttet til dem, osv. Endvidere behandles de så enestående danske kirkeskibsprocessioner i relation til udlandets bådeoptog. Bag i bogen gives forsøgsvis en liste over de kendte ca. 900 kirkeskibe i Danmark.

Da der er indkommet en del mere stof, end bogen har kunnet udnytte, har man ment det formålstjenligt at fremlægge dette

stof i en serie afhandlinger i landets historiske amtsårbøger og lignende publikationer, dels for at opmuntre lokalhistorikere til at have opmærksomheden henvendt på disse smukke prydggenstande, dels fordi der ligger en del interessant historie — ikke mindst personalhistorie — på dette felt. Materialet vil blive givet i listeform, af praktiske grunde alfabetisk ordnet efter kirkens navn.

For dog at give læsere, som ikke har haft lejlighed til at gøre sig bekendt med kirkeskibsbogen, en orientering om skibsmodellerne og de problemer, der knytter sig til dem, skal der først gives en kort oversigt til indledning. Udførligere er de forskellige punkter behandlet i kirkeskibsbogen.

Over hele Europa har det især langs kysterne været skik at ophænge skibsmodeller i kirkerne. Medens mange skibe er gået tabt, og skikken delvis er uddød i de protestantiske lande, er der i de katolske kystegnes kirker stadig mange at se, både gamle og nye. Hvor langt skikken går tilbage, er det svært at sige bestemt. De ældst bevarede kirkeskibe stammer fra Spanien og dateres til ca. 1450, måske kort før. Et maleri fra ca. 1500 (af Carpaccio) forestiller et italiensk kirkerum med flere skibe under loftet. Fra 1500'erne er Tyskland, Portugal og England i besiddelse af enkelte modeller. Men først fra ca. 1650 er der bevaret et forholdsvis anseligt antal modeller.

I Norden finder vi et par svenske kirkeskibe fra kort før år 1600 og et par norske fra tiden omkring og kort efter 1600.

Det ældste skib, som er bevaret i Danmark, er formentlig orlogsskibet „Randers“ i St. Mortens kirke i Randers; det er dateret 1632. Et noget medtaget skib fra Femø kirke (nu i Stiftsmuseet i Maribo) menes at kunne sættes til ca. 1640, men kan godt være ældre. Disse modeller er forholdsvis unge set på europæisk baggrund. Positivt ved vi dog, at der 1589 hang et lille skib foran prædikestolen i Vindinge kirke ved Nyborg. Derimod har vi ikke kendskab til middelalderlige kirkeskibe i vort land, selv om det er sandsynligt, at de har været der i katolsk tid.

Fra det nuværende Danmark kendes ca. 15 kirkeskibe fra 1600'erne (deraf eksisterer $\frac{1}{3}$ ikke mere). Fra 1700'erne er der

oplysninger om ca. 130 skibe (en mindre procentdel er gået tabt), fra 1800'erne kendes over 225 skibe, og fra vort århundrede eksisterer der noget over 500 kirkeskibe. Ialt kan vi regne med ca. 900 kendte kirkeskibe — bevarede og tabte — i vort land. Tager man i betragtning, at landet har lidt over 2000 kirker, vil man se, at det er et forholdsvis højt antal skibe. Nu må det ganske vist siges, at der i en del kirker hænger 2, 3, 4, ja helt op til 10 kirkeskibe (Sønderho). Rundt regnet er der modeller i en god trediedel af landets kirker. Det er ikke forkert at sige, at dette er noget ganske enestående i hele verden.

Som man vil se, er der forholdsvis mange nye modeller i vore kirker, idet langt over halvdelen stammer fra vort århundrede. Det vil sige, at skikken at ophænge kirkeskibe er levende eller „produktiv“ i vore dages Danmark, i modsætning til alle andre protestantiske lande, hvor skikken er uddød eller næsten uddød. I katolske lande derimod ophænger fiskere og søfolk stadig skibe, hvad der hænger sammen med, at votivtanken dér er levende; en sømand i havsnød lover at give en model af sit skib til sin kirke, hvis han reddes. Dette kendes, som det senere skal vises, ikke (eller kun svagt) i Danmark.

I ældre tid var det i alt væsentligt kun kirker i kystegnene, der havde kirkeskibe her i Danmark; ser man på et kort over skibsmodellernes fordeling nutildags, vil man se, at de findes spredt over så godt som hele landet. Selv i jyske hedeegnes kirker træffer man et anseligt antal skibe, — de fleste er tilkommet efter år 1900.

Hvorfor hænger man da skibe op i kirkerne? Kirkeskibet er i vore dage næsten et så selvfølgelig stykke kirkeinventar, at man næppe tænker over meningen dermed. Undersøger man de foreliggende oplysninger, kan man efter årsagen til ophængningen opstille følgende grupper kirkeskibe:

1. *Votivgaver*. På svensk, tysk, engelsk osv. kaldes kirkeskibene „votivskibe“, hvad der sandsynligvis er et minde om deres oprindelige funktion, således som den lever i katolske lande. I protestantiske lande derimod er votivtanken næsten uddød

(se dog forfatterens afhandling „Søfarendes votivgaver til danske kirker“ i Handels- og Søfartsmuseets årbog 1950, 45 ff.). Der er i virkeligheden højst et dusin af de danske kirkeskibe, altså godt én procent, som efter en ovenikøbet ofte tvivlsom overlevering skal være ægte votivgaver.

2. *Mindegaver*. Denne gruppe er langt større. Ved påskrift og navn er det ofte tilkendegivet, at skibet hænger som et minde om en kær afdød, et familiemedlem, en kammerat, — nogenlunde svarende til kirkens mindetavler og epitafier. Flere modeller af skoleskibet, 5-mastet bark „København“ er givet til minde om søfolk, der forsvandt med dette skib — for at nævne et typisk eksempel.
3. *Lejlighedsvisse gaver*. Skibene kan ofte være givet til minde om festlige og højtidelige lejligheder, som f. eks. kirkeindvielser og -jubilæer, kongebesøg, guldbryllup, barkedåb og andre personlige mærkedage; en del er givet til tak for fredsslutninger, lige fra 1814 til 1945.
4. *Prydgaver*. Ligesom epitafierne er opsat til erindring om den døde og til pryd for kirken, siges det af og til, — omend sjældent direkte — i indskrifter og dokumenter, at kirkeskibene er ophængt til kirkens pryd. Det er givet, at det har spillet en ikke ubetydelig rolle for giverne.
5. *Standsgaver*. Om en meget stor del af skibene vides det, at de er givet af et eller andet fællesskab af søfolk eller fiskere. De har ikke magtet at give kostbare ting til deres kirke, men en kunstfærdig model, som var forholdsvis billig og nem at lave for dem, og som samtidig tydeligt henpegede på deres erhverv, har været en passende og yndet gave for dem. Senere har kirkeskibet fremdeles stået under deres beskyttelse; de har nedtaget det til reparation, når det var nødvendigt, og de har ført det højtideligt til kirke i procession.
6. *Symboliske gaver*. Men grunden til at man har vænnet sig til skibsmodellerne i kirken, og at man stadig i stigende grad ophænger kirkeskibe, er først og fremmest den, at skibet føles som et kristent symbol. Allerede i oldtiden har man opfattet kirken

som „St. Peders skib“ (hvorfra Kristus talte) og bygningen arkitektonisk også som et skib (jfr. betegnelsen hoved- og sideskibe) — måske med tanke på Noahs ark.

Imidlertid er ingen helt klar over, hvad kirkeskibet i virkeligheden symboliserer. En gennemgang af de forskellige opfattelser viser, at der mindst er en halv snes forskellige forklaringer, hvoraf de hyppigste nok er, at skibsmodellen symboliserer: 1) *kirken* eller 2) *troen* (som begge fører menigheden til himlen); 3) *livet* (der er som en rejse snart i medvind, snart i storm); 4) *menigheden* (der er på rejse til himlen som Noah i arken) og 5) *skibsfarten* (der står under Guds beskyttelse). Ved festgudstjenesterne i anledning af skibsophængninger har vore præster for det meste i fantasirige billeder tolket symboliseringen i alle detaljer. Et kendt eksempel på, hvad man kan få ud af skibet i den retning giver St. St. Blichers skibsprædiken i novellen „Høstferierne“.

Sagn og tro har ikke arbejdet meget med kirkeskibene. Det kan være nok at nævne, at en del skibe menes at være af gådefuld og strålende herkomst (opfisket på havet, drevet ind på stranden, givet f. eks. af Tordenskjold, Christian VIII eller andre berømte folk), og at søfolkene i ældre tider, da modellerne ofte var ophængt i reb eller kæder, tog varsel om vindretningen ud fra deres stilling. Nu er de for det meste fast ophængt, sejlene mod alteret.

Kirkeskibene findes dog forøvrigt langt fra altid ophængte; ofte er de anbragt stående i nicher, vindueskarme eller montrer. På en del af de ældre modeller kan det tydeligt ses, at skibene er beregnet til at ses nedefra, idet skroget er underdimensioneret og mæster, kanoner, flag, ankre er altfor store, — men det ser faktisk godt ud fra kirkegulvet.

Det må bemærkes, at modellerne langt fra altid, ja snarest kun undtagelsesvis er værdifulde, hvad nøjagtigheden angår. De er sjældent bygget på spant og efter rigtige konstruktionstegninger; oftest er skroget skåret ud af en klods og det hele bygget pr. hukommelse og fornemmelse. Men selv om de ikke egner sig til museumsmodeller, kan de se storartede ud, ikke mindst når de

hænger med fuld sejlføring og mange flag. Desværre er især riggen på ældre skibe ofte ødelagt ved senere istandsættelse, idet restauratoren ikke har vidst at bibeholde eller rekonstruere den historisk korrekte rig.

De fleste skibe har en normallængde på ca. én meter skrog-længde (fra stævn til stævn); et enkelt er på 3,5 meter, det mindste på en snes cm. Alle de modeller, man træffer i danske kirker, forestiller sejlskibe — de få damp- og motorskibe, der er (f. eks. efterligningerne af fregatten „Jylland“ eller barken „København“) er sejlførende, og kun skruen og en beskeden skorsten viser det moderne indslag. Det er som om nutidens skib ville støde øjet — modsat i de katolske lande, hvor man glatvæk hænger fragtdampere osv. op. Om man senere vil gå over til den slags kirkeskibe herhjemme, er et spørgsmål; modelbyggere og kirkegængere er traditionsbundne, og det er selvfølgelig votivtanken, der betinger ophængningen af nyere skibstyper i katolske lande.

Af de ældre modeller er der yderst få, som ikke er orlogsskibe; i nyere tid er der flere koffardiskibe, men for den almindelige bevidsthed er det vistnok således, at et kirkeskib helst skal være et krigsskib. Nu og da træffer man — og det er ikke mindst interessant — specielle typer, som f. eks. en sildekåg fra limfjordsfiskeriet (Nibe), et fyrskib (Tornby kirke), en lodsbad (Karrebæk), en toldkrydser (Gilleleje), ærøjagter, marstalskonnerter osv.

Mange af skibene bærer forskellige indskrifter, som er værdifulde m. h. til giverforhold og datering. Ofte ligger der skibspapirer i lasten. Der bør ved restaureringer selvfølgelig altid agtes på, at sådanne oplysninger ikke går tabt.

Ca. $\frac{1}{4}$ af skibene er navnløse; resten har i det hele taget de sædvanlige skibsnavne, undertiden navnet på det bestemte skib, de er model af — hvis de ikke er rene fantasiskibe — oftere dog nye navne. Hyppigst er navnene „Håbet“, „Jylland“ (efter fregatten), „København“ (efter skoleskibet), „Danmark“; men ellers forekommer alle slags navne. Noget specielt kirkeligt præg spores i det store og hele ikke; selv navne på hedenske væsner forekommer („Venus“, „Freja“, „Thor“, „Havfruen“). Af enkeltheder,

som bør nævnes, må fremhæves, at der af og til findes mandskab (dukkematroser) ombord. En sjælden gang har kirkeskibene været brugt til lysekroner og bærer derfor lyseholdere, ligesom man tidligere har udsmykket skibene ved begravelser og festlige lejligheder. Eventuelle oplysninger om sådanne ting bør omhyggeligt opnoteres. —

Undersøger man, hvem der har bygget kirkeskibene, kommer man til det ikke uventede resultat, at ca. $\frac{2}{3}$ af dem er bygget af søens folk, ikke sjældent flere i forening. Resten skyldes folk fra de forskellige samfundslag, spændende lige fra præster til straffefanger. Nogle, specielt ældre modelbyggere, har bygget skibe til flere — op til over ti kirker.

Ca. 25% af skibene er givet af bygmestrene selv til kirkerne; resten er købt eller på anden måde erhvervet af giverne. Blandt disse er søens folk også fremtrædende, men ellers spænder giverne over så at sige alle samfundslag. I $\frac{1}{4}$ af tilfældene er det et fællesskab, der har givet kirkeskibet, ikke blot sømandskorporationer („standsgaverne“), men også f. eks. menigheden, foreninger, højskoler, firmaer osv.

Stoffet er indsamlet efter 1945, dels gennem de omtalte spørgeskemaer (udsendt på kirkeskibskomiteens vegne af Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg og af Marineforeningerne), dels gennem forf.'s egne forespørgsler og besøg på stedet. De givne oplysninger må undertiden tages med forbehold, ikke alene på grund af meddelernes eventuelle mindre fortrolighed med skibstyperne, og den stedlige overleverings upålidelighed, men også i almindelighed fordi der vides så lidt især om de ældre modeller. I kirkerne gavebøger kan der muligvis skjule sig en del meddelelser, ligesom der i den mundtlige overlevering kan være værdifulde oplysninger, som ikke er kommet til forf.'s kundskab. Stedlige historisk interesserede personer kan gøre et nyttigt arbejde ved at efterforske de lokale kirkeskibes historie. Handels- og Søfartsmuseet modtager med glæde supplerende oplysninger og rettelser til det fremlagte materiale samt meddelelser om nyophængte skibe.

Det indsamlede materiale opbevares på Handels- og Søfartsmuseet og Dansk folkemindesamling (Kgl. bibliotek).

I beskrivelserne angiver målene skrogets længde fra stævn til stævn; „Skibspapirer“ angiver, hvor man har kendskab til dokumenter i skroget, „rep.“ = repareret.

Besser (Samsø). Linjeskib „Fredens Minde“, 105 cm; højde 120 cm; 54 kanoner; gallionsfigur: kvinde; indskrift: „J. J. H. F. 1814“. — Giveren er formodentlig af slægten på Holmegård. — Ophængt til tak for freden 1).

Buerup (Løve h.) Orlogsfregat „Danmark“, ca. 112 cm; kanoerne fjernet fra modellen. — Bygget af tjener Jul. Pedersen, Selchausdal; givet af godsejer G. S. Vogt, Selchausdal. — Ophængt 1929. 2).

Drøsselbjerg (Løve h.) Navnløs korvet, ca. 60 cm. — Bygget af fisker Peder Jensen, Drøsselbjerg; givet af menighedsrådet (indsamling). — Ophængt 25/6 1906. 3).

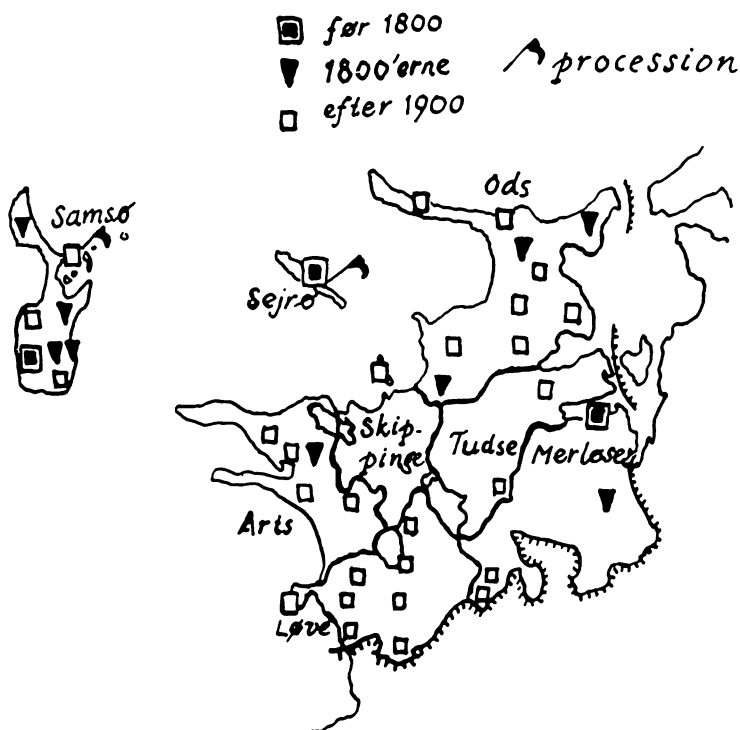
Egebjerg (Odsh.) Navnløst orlogsskib, 75 cm; 2 batterier; dukke-matros. — Bygget og givet af arbejdsmd. Jens Svendsen, Bråde. — Ophængt ca. 1928. 4).

Filadelfia (Tersløse s., Merløse h.) Brig „Immanuel“, 76 cm; model af Grønlandske Handels brig „Constance“ (bygg. 1856). — Bygget af sømand i Snekkersten; givet af skomager Børgesen, Snekkersten. — Ophængt august 1931. 5).

Finderup (Løve h.) Fuldskib „Danmark“, 125 cm; højde 87 cm; model af statsskoleskibet „Danmark“. — Bygget af tømrer Torbjørn Joensen, Keldstrup (f. på Færøerne). — Ophængt 1948. 6).

Frydendal (Tudse h.) Navnløst 4-mastet fuldskib, 100 cm. — Givet af kirkens ejer, hofjægerm. Fr. Treschow, Torbenfeldt. — Ophængt 1933. 7).

Fårevejle (Odsh.) 4-mastet bark „Birgitte“, 116 cm; klipperstævn med krølle; dobbelte mers- og bramræer; skysejlrå, model af norsk bark; husflidsarbejde. — Bygget ca. 1907 af fisker Jens Christian Jensen, Holbæk; hang oprindelig i Sømandshjemmet i Holbæk; sat på loftet, da tyskerne besatte hjemmet;

delvis ødelagt; 1950—51 istandsat af bygmesteren og givet til Fårevejle kirke af fhv. portør Jens Peder Pedersen, Fårevejle. — Ophængt 12/9 1951 ved høstfesten. 8).

Grevinge (Odsh.) Bark „Håbet“, 115 cm. — Bygget og givet af bådebygger Olsen, Holbæk, f. i Grevinge. — Ophængt ca. 1927. 9).

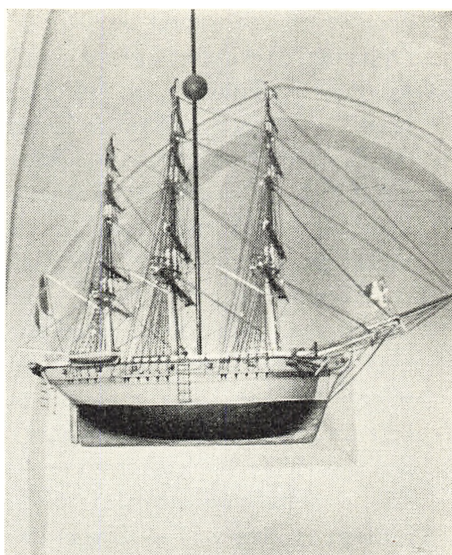
Gørlev (Løve h.) Betania kirke (valgmenighedskirke) Fuldskip „Haabet“, ca. 90 cm. — Vist ophængt 1898 ved kirkens opførelse. 10).

Hagedsted (Tudse h.) Bark „Excelsa“, 105 cm. — Bygget og givet af forstelærer K. N. Terpet, Hagedsted. — Ophængt 1937 ved kirkens restaurering. 11).

Havrebjerg (Løve h.) Orlogsfregat „Haabet“, 90 cm; model af

- fregatten „Jylland“; husflidsarbejde. — Bygget af fisker Peder Jensen, Bildsø strand; givet af gdr. Rs. Rasmussen, Havrebjerg. — Ophængt juni 1927. 12).
- Holbæk*. Orlogsskib „Norske Løve“. — Givet af købmand Hans Olsen Sandøe. — Anbragt 1750. — Rep. 1807 (på bekostning af giverens datter Anna Sandøe Walleau, Holbæk), og senere. — Nu anbragt over indgangsdøren. — Skibspapirer, hvori fru Walleau hentyder til englænderkrigen. 13).
- Højby* (Odsh.) Navnløst fuldskib, ca. 75 cm. — Bygget af sømand Anders Jensen, Ellinge huse, Højby. — Vist ophængt i 1870'erne. 14).
- Kalundborg*. Fuldskib (4-mastet bark?) „Esbern Snare“, 110 cm; model af skoleskibet „Viking“ (bygg. 1907). — Bygget og givet af lokomotivfører Jessen. — Ophængt 1921. — Skibspapirer. 15).
- Kirke Helsingø* (Løve h.) Fuldskib „Georg“, 83 cm. — Bygget og givet af hjulmand Jens Hansens to sønner Peter og Jens, der byggede det på Thurø. — Ophængt ca. 1900. — Rep. ca. 1930. 16).
- Kolby* (Samsø) Navnløst orlogsskib, 90 cm. — Bygget og givet af Hans Jochumsen, Samsø. — Ophængt 1720. — Rep. 1880, 1922. 17).
- Langøre kapel* (Nordby s., Samsø) Navnløs 5-mastet bark, 110 cm; model af skoleskibet „København“. — Bygget og givet af styrmd. Herbert Thiesen, der havde været med skoleskibets næstsidsste tur før forliset (votivgave?) — Ophængt 1. pinse-dag 1933 (procession). 18).
- Lumbsås* (Højby s., Odsh.) Fuldskib „Emanuel“, 59 cm. — Bygget og givet af sømand Laur. Nielsen, Ebbeløkke. — Ophængt 1908 eller 09. 19).
- Nekselø* (Føllenslev s., Skippinge h.) Orlogsfregat „Haabet“, 80 cm; model af fregatten „Jylland“. — Bygget og givet af boelsmand Hans Peter Hansen, Nekselø. — Ophængt 1933. 20).
- Nordby* (Samsø) Navnløst orlogsskib, 59 cm. — Bygget omkr. 1800 af skipper Søren Degn, Nordby; givet af Mikkel Thunbo, Mårup. — Ophængt 1824. — Indskrifter (styrbord): „Beko-

stet 1824 af M. M. T. (= Mikkel Thunbo). — B. I. T. Fornyet 1857 C.N.S. (=købmd. Chr. Nielsen) — M. N. S., Maarup“, (bagbord): „Atter fornyet 1878 af M. C. T. —M. C. T. 1917 C. H.-M. H. (= gdr. Clemen Holm og hustru Margrethe, Maarup“. 21).

Kirkeskibet i Rørvig

Nørre Asmindrup
(Odsh.) Fuldskib

„Exelsior“. — Bygget af fisker Albert Jensen, Kildehusene, givet af ham og andre fiskere sst. — Ophængt 1924. 22).

Odden (Odsh.) Orlogsskib „Prinds Christian Frederik, 100 cm; højde 110 cm; 70 kanoner i to batterier og dæksbatteri; to portmalede gange; gallion; model af Danmarks sidste linjeskib af samme navn, ødelagt 22/3 1808 i kampen ved Sjællands odde; fint udført model. — Bygget af modellerer Otto Dørge, Holmen; givet af Søe-Lieutenant-Selskabets Willemoes Fond som tak til sognets beboere, der værnede om heltegravene. — Ophængt 1915. 23).

Onsbjerg (Samsø) Navnløst fuldskib, 85 cm; højde 95 cm. — Bygget ca. 1930 af havnelods Peter Bagge, Kolby kås; anonym giver. — Ophængt 1937 efter istandsættelse. 24).

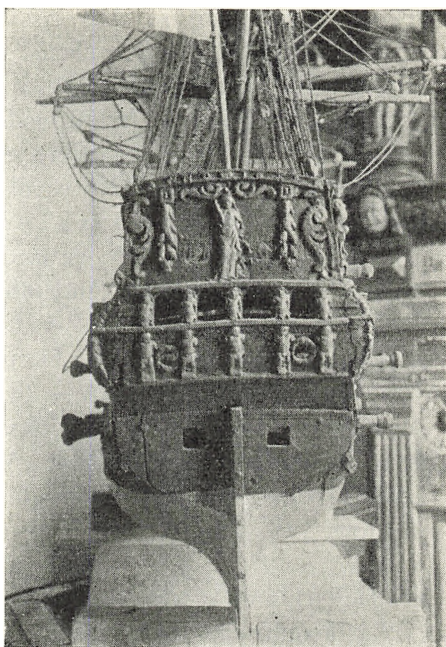
Raklev (Arts h.) Fuldskib „Georg Stage“, ca. 130 cm; model af skoleskibet „Georg Stage“. — Erhvervet gennem Selskabet for kirkelig kunst; givet af forpagter P. Jørgensen og hustru, Tjørnemarkgård. — Ophængt 17/6 1945. 25).

Reersø (K. Helsing s., Løve h.) Navnløs bark, 63 cm. — Bygget

- og givet af skibstømmer og skipper Jens Pedersen, Reersø. — Ophængt 1904 (efter kirkens indvielse). — Rep. 1942. 26).
- Rørby* (Arts h.) Fuldskib, ca. 115 cm; model af skoleskibet „Danmark“. — Bygget af Lauritz Larsen, Odense; givet af grosserer Stenberg, København. — Ophængt 7/9 1952. 27).
- Rørvig* (Odsh.) Orlogsfregat „Frederik VI“, 103 cm; gallion med figur; plad hæk med hækjolle; låringsfartøjer; røjl på alle toppe; gøs, flag. — Vist fra begyndelsen af 1800'erne. 28).
- Sejrø* (Skippinge h.) Orlogsskib „Trefoldigheden“, ca. 100 cm; gallion med figur; løve; agterkastel; ornamenteret agterspejl med udskårne figurer og årstal; sidegallerier; riggen moderniseret i 1890'erne; opr. træ-, nu malmkanoner. — Efter forkert tradition model af Christian IV's admiralskib i slaget på Kolberg Heide 1644; efter en anden overlevering model af et skib, som tre brødre byggede på Sejrø for dermed at deltage i krigen (votivgave?) — Bygget og givet af to Sejrøboere, som menes at have gjort tjeneste på „Trefoldigheden“. — Anbragt 1659 (stod indtil sidste rep. på en bjælke). — Rep. ca. 1800, ca. 1890, 1943 (ved modellerer E. Werge, Holmen). — Procession. 29).
- Sæby* (Løve h.) Navnløs orlogsfregat, 125 cm; model af fregat fra 1860'erne. — Bygget af tjener på Selchausdal Hans Julius Pedersen; givet af godsejer Gundo Sejersfred Vogt, Selchausdal. — Ophængt 16/8 1934. — Sølvplade med oplysninger. 30).
- Terløse* (Merløse h.) Fregat „J. J. Benedichtsens Minde“, ca. 150 cm; højde 120 cm. — Bygget af modellerer Otto Dørge, Holmen; givet af etatsråd H. N. Andersen, Ø. K., som minde om hans svigerforældre, kapt. Benedichtsen (død 1915) og hustru, begge begravet på kirkegården. — Ophængt 1915. 31).
- Tranebjerg* (Samsø) 1. Linjeskib „Frederik den Syvende (også „De 8 Sødskende“), 94 cm; 42 kanoner; model af linjeskibet „Christian VIII“, der sprang i luften på Eckernførde fjord 1849 (flere samsinger gjorde tjeneste ombord, men blev reddet); smuk model. — Givet af købmand Jens Peder Gylling og hustru, Tranebjerg, iflg. indskriften „til minde om at det

augustenborgske op-
rør er undertrykt,
freden genoprettet
og Danmark opret-
holdt efter tre års
hårde kampe“. —
Ophængt 1851. —
Rep. 1931.

2. Bark (fuldskib?)
„De 6 Sødskende“,
89 cm; smuk model.
— Bygget af skibs-
bygger M. J. Øster,
Ballen, da han 1863
var i skibsbyggerlære
i Sønderborg; under
krigen 1864 blev
skroget stjålet, men
Øster fandt det igen,
da han trods kugle-
regnen søgte det;
hjemme riggede hans

Agterspejlet på det gamle kirkeskib i Sejrø kirke,
før restaureringen

far, der var havnefoged, det til, og i forening gav de skibet
til kirken 1866. — Indskrifter (agter): „De 6 Sødskende —
skænket af Skibsbyggerne Øster, Ballen“, (langs siderne): „Til
min Fødestavns Kirke Juleaften 1866. M. J. Øster, Ballen“
og „Tak for alle Barndoms minder, med Haab, at Havn jeg
ogsaa finder.“ — Rep. 1931. 32).

Tølløse (Merløse h.) Navnløs 3-mastet skonnert, 95 cm; på
agterspejlet sølvplade:

„Herren, som staar for Styret
trænger ej Lods eller Tolk,
Trælle han aldrig har hyret
men kun frivillige Folk“.

Givet af sognepræst Holm, der havde medbragt modellen fra
Amerika. — Ophængt 1893. — Rep. 1943. 33).

- Ubberup* (Tømmerup s., Arts h.) *Bethlehemskirken* (valgmenighedskirke) Brig „Fylla“, 46 cm. — Bygm. og giver ubk. — Formentlig ophængt 1872 ved kirkens indvielse. 34).
- Ubby* (Arts h.) Navnløst fartøj; model af spansk karavel; husflidsarbejde. — Givet af snedker Jens Lundgren, Kalundborg, f. i Ubby. — Ophængt 1946 (i våbenhuset). 35).
- Vallekilde* (Odsh.) *Korskirken* (valgmenighedskirke) — Fuldskib „Effata“, ca. 155 cm; med dueflag. — Bygget og givet af skipper Kristoffer Andreasen Gulddammer. — Ophængt d. 24. marts 1895. — Rep. for anden gang 1952. 36).
- Vig* (Odsh.) 4-mastet fuldskib „Hertuginde af Aalborg“, 114 cm; højde 95 cm; portmalet. — Bygget af elev på Livø; givet af inspektør Jensen, Livø. — Ophængt 1943. 37).
- Ørby* (Tranebjerg s., Samsø) Bark „Ada“, 70 cm. — Bygget og givet af kapt. Valdemar Myldorff. — Ophængt 1904 ell. 05. — Rep. 1938. 38).

Fra Holbæk amt kender man, som det fremgår af listen, ialt ca. 39 kirkeskibe; der haves ingen oplysninger om forsvundne modeller.

Af landets godt 900 kendte skibe har amtet altså godt 4%, dvs. at det ligger noget under gennemsnittet, som er omkring 45 modeller (når de sønderjyske amter slås sammen til ét område). Højere end Holbæk amt ligger følgende amter: Svendborg (ca. 92), Odense (ca. 67), Hjørring (ca. 64), Randers (ca. 62), Ribe (ca. 60), Maribo (ca. 57), Thisted (ca. 53), Ringkøbing (ca. 49), de sønderjyske landsdele (ca. 45), hovedstaden (ca. 41) og Frederiksborg (ca. 40).

Til gengæld kan amtet rose sig af at have et af landets allerældste og smukkeste skibe, nemlig det på Sejro fra 1659. Fra 1700'erne stammer skibene i Kolby (1720) og Holbæk (1750). Fra tidsrummet 1800—1850 er der ialt 3, fra 1850—1900, ialt 7 og fra tiden efter 1900 hele 26. Det vil sige, at $\frac{2}{3}$ af samtlige amtets kirkeskibe er ophængt efter 1900. Et mere slående bevis på skikkens livskraft kan næppe forlanges, selv om det må siges, at der er amter, hvor forholdet viser sig endnu mere tydeligt, f. eks. Ringkøbing amt, som kun har 10 skibe ældre end 1900 og ca.

Kirkeskibsprocession på Sejro

40 skibe fra vort århundrede, altså ialt 80% af dette amts samlede skibe.

Kun fra én kirke, nemlig Tranebjerg, kendes flere skibe ophængt.

Af skibe med særlig bemærkelsesværdig historie kan henvises til Fårevejle, Holbæk, Langøre, Odden, Sejro, Tersløse og Tranebjerg.

Skønt der hvert år gennemsnitligt ophænges omkring 10 nye skibe i Danmark, ligesom andre bringes på plads efter reparation, er der fra kirkens side ikke fastlagt noget bestemt kirkelige ceremoniel for lejligheden, hvilket unægteligt må synes en mangel. Bortset fra Kingos „Hvad er det for en snække —“, som hyppigt benyttes under festgudstjenesten, indeholder salmebogen ingen salme passende til begivenheden.

Fra op mod 30 steder i landet kender man de for Danmark ganske særegne smukke kirkeskibsprocessioner, specielt fra søfartsbyer og fiskerlejer, hvor der er en sømands- eller fiskerkorporation, som kan iscenesætte dem. Medens der fra Jylland mærkeligt

nok ikke kendes processioner — eller kun svage eksempler derpå — er de særlig hyppige på Sydfyn og de sydfynske øer, i Nord-sjælland og på Lolland-Falster og omliggende øer. Processionerne finder både sted, når et nyt skib gives til kirken, og når et ældre skib genophænges efter istandsættelse.

Processionen udgår i reglen fra havnen. Skibet (eller skibene, hvor der er flere) bæres på en „stol“, som oftest af festklædte sømænd (i sorte bukser, hvide skjorter, med røde skærf om livet, matroshue); der er faner og måske også musik med. Processionen går gennem gaderne, undervejs kommanderer „lodsens“, som går i spidsen; der affyres salutkanoner eller bøsser. I kirken overleveres skibet til præsten, som holder en takke- og festtale efter skibets ophængning. Flere steder nedtages skibene ligefrem med bestemte mellemrum (10 år, 25 år o. lign.) og efterses, hvorefter optoget finder sted f. eks. Hornbæk (med 4 skibe), Stege, Egense v. Svendborg, Magleby-Bagenkop på Sydlangeland (med 2 skibe), Marstal. Hvor gammel skikken er, vides ikke bestemt; efter traditionen skal man i Stege regelmæssigt hver tiende år siden 1728 have ført „Justitia“ i optog; fra Korsør omtales optog 1788, fra Marstal 1804, fra Hornbæk 1809.

Lignende optog kendes ikke fra andre lande — bortset fra et enkelt tilfælde fra England (1930 i Portsmouth). I katolske lande nedtages skibene flere steder hvert forår og føres i procession ned til havet, hvor præsten velsigner søfart og fiskeri, men sådanne optog er jo i art og formål ganske forskellige fra vore enestående danske optog.

Fra Holbæk amt haves der to tilfælde af sådanne processioner:

Langøre (Samsø): Da skibet 1. pinsedag 1933 blev givet til kappellet, blev det båret i optog af fire fiskere, ledsaget af et stort følge med musik. Præst og degn modtog optoget ved indgangen, og efter ophængningen var der en prædiken med hentydning til skibet. 39).

Sejerø: På foranledning af Marineforeningen blev orlogsskibet „Trefoldigheden“ restaureret 1943—44. Skærtorsdag 6/4 1944 førtes det til kirken, båret af de fire ældste fiskere; bag dem blev foreningens fane båret, og derefter fulgte medlemmerne fire og fire. Menighedsrådet og præsten modtog skibet. 40).

Hermed er det stof, som er forfatteren bekendt om kirkeskibe i Holbæk amt, fremlagt. At det er ufuldstændigt og muligvis fejlfuldt, er der næppe tvivl om. Jeg opfordrer derfor atter læserne til at have opmærksomheden henvendt på dette hidtil ret upåagtede kapitel af sognenes kultur- og kirkehistorie. Nøjagtige beskrivelser af modellerne, afskrifter af skibspapirerne, historiske undersøgelser efter kirkernes gavebøger og protokoller, oplysninger om sagn og tro, samt kirkeskibsprocessioner, og ligeledes fotografier, skitser, avisudklip og litteraturhenvisninger modtages med tak af Handels- og Søfartsmuseet. På forlangende tilsendes gerne skemaer til udfyldelse.

Til slut skal der herved rettes en varm tak til alle meddelelserne, der med stor velvilje og interesse har ofret deres tid på at besigtige skibene og fremfinde materiale om dem. Det er mig en kær pligt at nævne deres navne i de følgende kildehenvisninger:

- 1) Tømrerm. M. Mikkelsen, Langemark. 2) Spr. Johs. Busch, Buerup.
- 3) Tømrer Niels Jørgensen, Drøsselbjerg; Kirkeblad for Kr. Helsing, Reersø og Drøsselbjerg Sogne, okt. 1945. 4) Spr. C. Landbo, Egebjerg; arkivar P. K. Hofmans, Kbh. 5) Skomager Børgesen, Snekkersten; spr. Lundsgaard, Dianalund. 6) Sorø Amtstid. 21/12 1948, 7/3 1949. 7) Skovrider C. Bistrup, Torbenfeldt. 8) Portør Jens Peder Pedersen, Fårevjle; Holbæk Amtstid. 23/8 1951. 9) Spr. C. Dragsdahl, Grevinge. 10) Pastor Uffe Hansen, Uubberup. 11) P. Strange-Hansen, Hagedsted. 12) Spr. C. O. Obdrup; spr. Holm, Havrebjerg. 13) Overlærer Alb. Thomsen, Holbæk; sammes Holbæk Købstads Historie (1936—42), 496; H. V. Clausen: Fra Holbæk Amt (1918), 107 f.; J. H. Larsen: Bidrag til Kundskab om Holbæk Kjøbstad, ms. fra 1847 i Nationalmuseet. 14) Provst Chr. Mikkelsen, Højby; Sophus Jensen, Nykbg. Sjæll. 15) Smedem. L. Lund, Kalundborg. 16) Pastor Aksel Larsen, Kr. Helsing; Kirkeblad for Kirke Helsing ... okt. 1945. 17) Spr. Mich. Grell, Kolby. 18) Pastor Axel Carlsson, Nordby. 19) Pastor Flensted Andersen, Lumbsås. 20) L. H. Sørensen, Nekselv. 21) Pastor Axel Carlsson, Nordby. 22) Spr. Knud Aarup, N. Asmindrup. 23) Fuldmægtig, søløjtn. (r.) G. Honnens de Lichtenberg, Kbh.: modellerer Otto Dørge, Kbh.: Kolding Avis 17/12 1914. 24) Spr. J. V. Christoffersen, Onsbjerg. 25) Spr. Ejnar Norup, Raklev. 26) Pastor Aksel Larsen, K. Helsing; fru Emmely Jensen-Kokkedal, Jerslev; Kirkeblad for Kirke Helsing ... okt. 1945. 27) Aage Petersen, Snekkersten. 28) Spr. Holger Køster, Rørvig. 29) Johs. Pedersen, Sejro marineforening; Da. Folkemindesaml. 1906/23, top. 313; Karoline Graves 1911; Kalundborg Folkeblad 24/2 1944; overlærer Rs. Nielsen, Næstved, f. på Sejro; sammes Sejro Sogns Historie (1923), 251; Under Dannebrog febr. maj, nov., dec. 1944 (ill.) 30) Spr. T. J. Paludan-Müller. 31) Graver Johansen, Tersløse; spr. Odgaard, Tersløse; Otto Dørge, Kbh. 32) Red. Bent Rasmussen, Tranebjerg. 33) Spr. Gudm. Schiøler, Tølløse. 34) Pastor Uffe Hansen, Uubberup. 35) Spr. A. Stærmosé, Ubby. 36) 3. styrm. Otto Lavigne Bentsen; maleren Troels Trier, Vallekilde. 37) Spr. Chr. Petersen, Vig. 28) Provst C. E. Møller, Tranebjerg. 39) Spr. Axel Carlsson, Nordby; red. Bent Rasmussen, Tranebjerg. 40) Overlærer Rs. Nielsen, Næstved; kapt. P. C. Mouritzen, Sallingsund.

En nordvestsjællandsk storhøj fra Yngre Bronzealder

Af stud. mag. **Erik Bendixen**

Heri resultater af en osteologisk undersøgelse af gravenes menneskerester,
foretaget af dr. N.-G. GEJVALL, Stockholm

I et fladt landskab, der karakterfuldt brydes af bratte grusbakker og indrammes af bakkeland, skove og mosedrag, ligger idag kirkebyerne Gislinge, Kundby og Stigs Bjærgby omgivet af udflyttergårde, småbyer og herregårde. Imod N falder lavlandet nogle meter, der hvor Lammefjordens dyrkede flade engang var blånende vand set mod stærke bakkelinier, Odsherred-højderne. Under oldtidens skiftende klima og naturbetingelser var denne egn altid beboet; jagtterræn og fiskevande fandtes for Ældre Stenalderens jægere, og land, der kunde dyrkes, da agerbruget med Yngre Stenalder vandt indpas og blev her. Det kan ikke undre, at de fund, der er gjort på egnen, har belyst menneskelivet her gennem hele oldtiden.

I Bronzealderen valgte man skønsomt — med sans for vide udsyn og med smag for det monumentale — da man byggede sig gravhøje midt i dette landskab, på toppen af bakkerne Gedebjerg og Lundeberg — et par af de højeste i rækken af „hatbækker“ imellem Bjærgby og Kundby. I valget af byggeplads for Kundby kirke — „den synlige kirke“ — på en af nabobakkerne har Middelalderens mennesker røbet samme smag. — Medens de to gravhøje på Lundeberg, som engang har været udsat for skæmmende topgravninger, endnu værnes ved lovfæstet fredning, har en ublid skæbne ramt Gedebjerg-højen, som ud fra sin landskabe-

Fig. 1. Højen set fra SV, i Oktober 1951.

ligt fine placering og gode tilstand var selvskreven til fredning og tidligt blev fredet på den daværende bakkeejers, gårdejer Martin Hansens, initiativ, nemlig allerede 17 år før fredningsloven af 1937. De seneste tiders stærke udnyttelse af bakkens sjældent fine støbegrus skred imidlertid så vidt frem, at højen direkte var truet. Efter et uforsvarligt indhug på selve oldtidsmindet i 1949, greb Nationalmuseet ind og sørgede for genoprettelse af fredningens vilkår. Stærke ønsker af rent økonomisk art kom til orde, og talsmænd fra egnen hævdede over for fredningsmyndighederne, at værdien af enestående godt støbegrus i dette tilfælde måtte veje tungt — over for en beskadiget højs værd. Med den kendsgerning for øje, at oldtidsmindet da for altid havde tabt sin landskabelige værdi, blev der i 1951 taget hensyn til det praktiske livs delvis berettigede krav, idet Nationalmuseet besluttede at frigive højen til forsvarlig udgravning mod, at grusgravfirmaet — i stedet for den bøde, det vilde blive idømt for overgreb på fredet høj — betalte undersøgelsen. Med de nuværende prisforhold er det selvsagt dyrt ved en arkæologisk forsvarlig gravning helt at fjerne og derved endeligt udslette en stor

gravhøj, og da Nationalmuseets udgravningskonto til højundersøgelser i første række må dække udgiften til påkrævede undersøgelser af overpløjede, ikke-fredede høje, som kan yde udmærket fundstof, når der handles i tide, er et krav om anden dækning — som her — absolut nødvendigt, om ikke sagen skal udskydes på ubestemt tid. I dette særtilfælde kunde der udgraves, fordi museets økonomiske betingelse opfyldtes, og denne gravning fandt sted i slutningen af 1951 — fra d. 17. Oktober indtil omkring nytår 1952.

Undersøgelsens første del faldt til alt held i en for årstiden særdeles mild periode, hvilket kom arbejdet med højens øvre grave til gode. Mere vinterligt barsk blev vejret efterhånden, og da det gjaldt undersøgelsen af de dybere liggende anlæg, måtte de korte December-dage tages i brug, skønt iagttagelsesmulighederne da var noget ringere eller færre. — Der kom under udgravningen et udmærket samarbejde igang mellem de to hold deltagere, museets assistenter og grusgravens folk, som udførte jordarbejdet. Ved daglige aftaler med grusgrav-virksomhedens bestyrer, hr. Jørgen Rasmussen, Kundby, kunde antallet af arbejdere, som afgravede og bortkørte fyldjorden, varieres efter det skiftende behov; på denne måde kom bortskæringen af den store gravhøj, der var nærvæd 3 m høj og målte 22—24 m i diameter, til at foregå i det tempo, som afdækningen og undersøgelsen af de mange grave tillod. Elskværdigt imødekommende og venlige var hr. Rasmussen og hans folk. Vi, der kom for at fravriste gravhøjen dens hemmeligheder — for at åbne dens grave, for at tegne, måle og fotografere sådan, at disse anlæg ikke skulde forsvinde uden først at være blevet forstået og det sete fæstnet i en udgravningsberetning, satte desuden pris på at møde stor interesse for sagen hos egnens amatørarkæologer, af hvilke hr. Svend Bue Madsen, Stigs Bjærgby, ivrigt og meget ofte tog del i udgravningen. Under hele arbejdet viste ikke mindst min studiekammerat og udholdende faglige assistent for Nationalmuseet, stud. mag., frk. Inger Svane Christiansen, udmærket sans for at løse de mangeartede opgaver, man kommer ud for som udgraver.

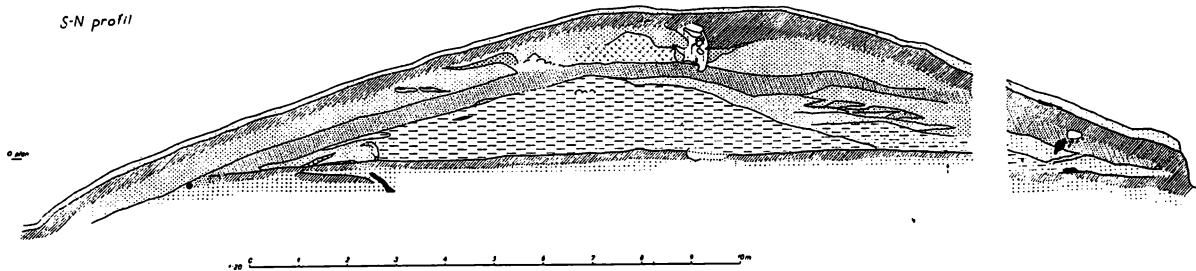
Hvilke fund, der kan gøres i en gravhøj som denne, hvis place-

ring i terrænet er typisk for Bronzealder-høje, kan man på forhånd have en vis idé om; men flere muligheder ligger åbne, indtil en betydelig del af højen er undersøgt, og først med en gravning i den gamle markflade under højen bag sig har man håb om at have påvist den grav, som gav anledning til højbyggeriet. Kendskab til andre Bronzealder-høje indebærer, at man ikke kommer til at stå fremmed over for de gravtyper, der er repræsenteret i højen, og et vist begreb om naturlige findesteder inden for højen kan man møde med. Alligevel kan overraskelserne komme; hvor mange grave, der er, og gennem hvor lang tid en høj har været brugt som begravelsesplads, kan der ikke forud vides noget sikkert om. — Undervejs i arbejdet, der er blevet indledt efter en i sine hovedtræk færdig plan, bliver man ikke sjældent tvunget til at ændre metode eller tilpasse sin plan efter karakteren af de anlæg, der fremkommer.

Det var ingen overraskelse at se, at Gedebjerg-højen i sin yderste del, den ydre kappe af fyld, og særligt i sin sydlige del, rummede *urnegrave*; dertil fremkom — tildels noget dybere — nogle *brandgrave uden urne*, oprindelig sikkert *med beholdere af organisk materiale*. Mere mærkeligt var det, at der også i højkærnens midte kun fandtes brandgrave, nemlig: to grave, anlagt noget over gammel marks overflade — den ene skævt under højens top og kun lidt (17—19 cm) hævet over dens bund, den anden midt under højen, og denne gravs bund lå 27—29 cm over gammel mark. Begge var *brandgrave med kort kiste*. — 24 ikke forstyrrede brandgrave fremkom og blev udgravet, deriblandt een fra tidlig Jernalder (liggende i højens nordligste del), og 3 ødelagte gravanlæg påvistes (et af disse allerede i 1949, da Nationalmuseet besøgtede højens afgravede NV-hjørne; imellem $\frac{1}{4}$ og $\frac{1}{8}$ af højen var i dette år blevet revet ned). Af en oversigtsplan side 61 ses gravenes plads i højen.

Arbejdet indledtes efter ganske normal metode, idet der valgtes to axer, vinkelret på hinanden, i V-Ø og N-S (lagt igennem højens toppunkt, dermed såvidt muligt over dens centrum); linierne udlagdes med snore og blev brugt som målelinier. Derefter blev højens sydlige halvdel udgravet i to kvart-sektorer (og

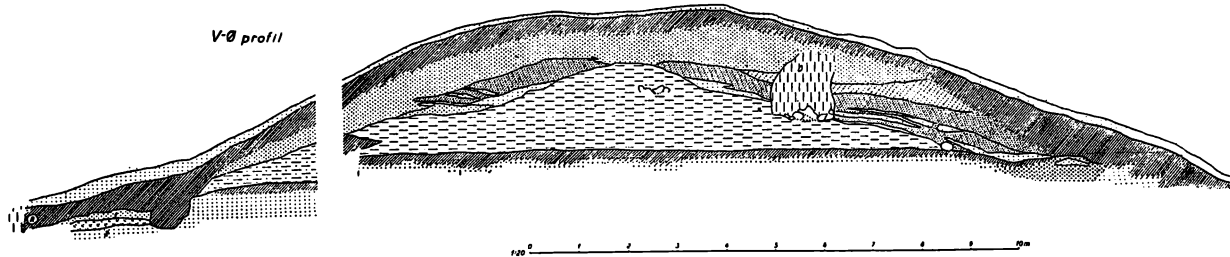
S-N profil

"Veckeryd" Kungälv 18-19 73

lyst sand	lerblandet sand	græslervig	muld
lyst sand med hvide mangelklumper	ler	mere sandholdige mindre skarpe græslervig	brunviolet, sandblandet muld
mørkere, gulbrunt sand	grus	nedgravning i nyere lid	lys brunviolet, sandblandet muld
gråligt sand			stærkt trekulholdig muld

V-Ø profil

"Veckeryd" Kungälv 18-19 73

i terrasser eller „bænke“), adskilte ved den kam, der skulde gøre gavn ved opmåling af hovedsnit. Rent praktisk — af hensyn til bortkørselsveje — lod højen sig bedst fjerne fra S, medens N-siden mod grusgraven måtte vente. Udsparring af endnu en kam foretoges, da sektoren i NØ undersøgtes, og derved gennemførtes et hovedsnit midt gennem højen i V-Ø. Dette snit opmålt i sin helhed, medens det tilsvarende hovedsnit i S-N opmålt og fotograferedes i sine to halvdele, den sydlige del fra V, den nordlige del østfra. De to profiler gennem højen ses i tegning side 54.

Højens opbygning i lag af forskelligt materiale gav mulighed for i store træk at se, hvordan den er blevet opført, og hvornår gravene er kommet til: i pauser under opførelsen eller først efter denne. (Et lodret snit i V-Ø, men 3 m sydligere end hovedsnittet, var her nyttigt). Nogle sikre holdepunkter for en opfattelse af gravenes indbyrdes alder kan fås ad denne vej. — De vigtigste bygningsdele i højen er — nævnt fra bunden og opad:

- 1) En klart afgrænset kærne, bygget af vandret lagte græstørv med væxtsiden nedad. — Over den fandtes midtpå en lille, toppet afslutning, som i to græstørvlags tykkelse hvælvende sig over den centralt liggende kistegrav. (Planen side 61 grav XXII.) Denne kærne, en lille høj i sig selv, havde nedsvajede sider i Ø og V. (Se V-Ø-profilen side 54.) Den hvilede på marklaget, et muldlag, hvori der fandtes lerkarskår og flintafslag fra Yngre Stenalder; lignende småfund samt enkelte flintredskaber (skrabere og en pilespid fra Dolketid eller Ældre Bronzealder) fandtes i flere af højbygningens lagene; de er fulgt med den del af byggematerialet, som er hentet fra bakkens overflade.
- 2) Tynde lag af sand, muld og enkelte græstørv på højkærnens sider, og et tykkere lag nu violetbrun, sandblandet muld. Denne påfyldning har gjort højen bredere samt højere i siderne, men ikke væsentlig højere midtpå.
- 3) Et tykt, lyst sandlag indover hele højen.
- 4) Et ret tyndt lag muld, tykkere ved højfoden, måske oprindelig bestående af græstørv, som nu ikke længere kunde

skelnes, hverken i lag eller enkeltvis. — Dette muldrag er blevet øget naturligt ved plantevæksten på højoverfladen. (Øverst endelig et tyndt lag flyvesand, gravhøjen uvedkommende, idet det stammer fra grusgraven.)

GRAVENE

Korte trækister.

De to centralt liggende kiste-brandgrave, en smule hævet over gammel markflade og omsluttede af højkærnsens græstørvlag, er de ældste fundne gravanlæg. Den her først beskrevne — grav XXVII — er anlagt inden græstørvhøjen blev til — og tidligere end graven XXII. De er begge efter deres plads intimt knyttet til denne første høj; den yngre grav må være anlagt ovenfra — i en dyb nedgravning i græstørvlagene, inden højen blev gjort større.

Grav XXVII. Den næsten cirkelrunde, let hvælvede *stenpakning* af hånd- til hovedstore sten over denne grav var i N-S indtil 2 m lang, i Ø-V kun 1,80 m. Anlæggets største dybde var 0,40 m. — Ved afdækningen viste der sig under øverste stenlag allerede en del stumper af brændte ben, og på det lag af større, ganske utildannede marksten, der dannede dyngens bund, blottedes de stærkt ødelagte rester af en 75—80 cm lang, 40—45 cm bred, helt sammensunken *trækiste*, orienteret N-S, i hvilken brændte ben fandtes liggende i 2—3 mindre, adskilte pletter og ellers tyndt udbredt, meget spredt på bunden og imellem bundstenene. — I gravens NV-ende havde dyregange undermineret kistens hjørne, og brændte ben var faldet ud. Blandt dem fandtes en *dobbeltknap* og en *syl* af bronze. I et tyndt benlag i kistens østside lå tre andre gravgaver: en *toiletkniv*, en *syl* og en *dobbeltknap* af bronze. Disse ting ses på fig. 3, th. Ret store sten lå opstabilede for enderne af graven, hvor kisten har været støttet af dem; en sådan ramme iagttoges ikke på siderne, men her sås riller imellem bundstenene, hvor kistens langsider må have stået; uden for disse linier sås kun udskredne småstumper af træ. — Ved undersøgelsen af de brændte ben kunde det fastslås, at kisten

Fig. 2. Den flade stenslægning over grav XXVII og øverste del af den høje pakning over XXII, resten omsluttet af græstørslag, — set fra NV, fra højoverfladen.

har rummet 2 mennesker, en voxen — snarest en kvinde — og et barn på omkring 3 år.

Grav XXII. Akkurat midt i højen, under den omtalte toprunding på græstørkværnen, afdækkedes den høje stenslægning, der rummede kistegrav nr. 2. Stendyngen var rundet foroven, uregelmæssig af form og meget høj: 1,25 m. Øverst var pakningen 1,50 m bred i Ø-V, 1,35 m i N-S, nedefter lidt smallere, idet den lægning af sten, hvorpå kisten hvilede, i Ø-V kun var 1,15—1,30 m lang. Således var der et betydeligt værn af sten over kisten, som fandtes sammenpresset helt ved pakningens bund, hvilende på et enkelt lag større sten. Selve dyngen bestod også her af mindre marksten. — Kisten, eller dens svage rester, lå som et tyndt lag under stendækket; da stenene blev fjernet, sås i deres aftryk flere steder papirtynde, hvide småflager og under dem det violetrune trælag, der hist og her havde så megen træstruktur i behold, at årernes retning på langs af kisten, d. v. s. i Ø-V, kunde ses; men så omdannet var træet, at en vedbestemmelse af hjembragte prøver ikke har kunnet foretages. Af trælagers udstræk-

ning fremgik det, at kisten har været 75—78 cm lang og 30—35 cm bred. De omtalte hvide flager over træet kunde af botanikeren, cand. mag. J. Benth-Hansen erkendes som bændeltang, *Zostera*, vistnok arten ålegræs (*Z. marina*), som i store mængder skyllens ind på vore kyster; den voxer også i fjorde — og kan vel her være hentet ved Lammefjorden. I mange Bronzealder-grave har man fundet bændeltang over kiste eller urne (svarende til placeringen her), i et par tilfælde netop ålegræs. — De brændte ben lå her — synligt da et lag træ var fjernet — i et samlet, indtil 4 cm tykt lag, der målte ca. 40×15 cm. I denne flade, noget ovale bendynge lå — tæt op til kistens sydside — et par gravgaver af bronze: en dragtnål af en almindelig form med bøjet stilk, afsluttet med et rundt hoved, samt en syl. I modsat side af benlaget lå en eenægget og krum, smukt ornamenteret bronzekniv, og helt ude ved kistens nordside en dobbeltknop med cirkelornament, på fig. 3 tv. set ovenfra og fra siden. Under gravgaver og ben fandtes igen trærester, spor af kistebunden. — Trækisten var, ligesom den i grav XXVII beskrevne, anbragt på ret store sten, og har i siderne været støttet af en omhyggeligt bygget stenramme i et par skifter, men heller ikke her af en stenkiste. — Benene stammer fra en voxen, vistnok en yngre mand.

Brandgrave uden bevaret bengemme.

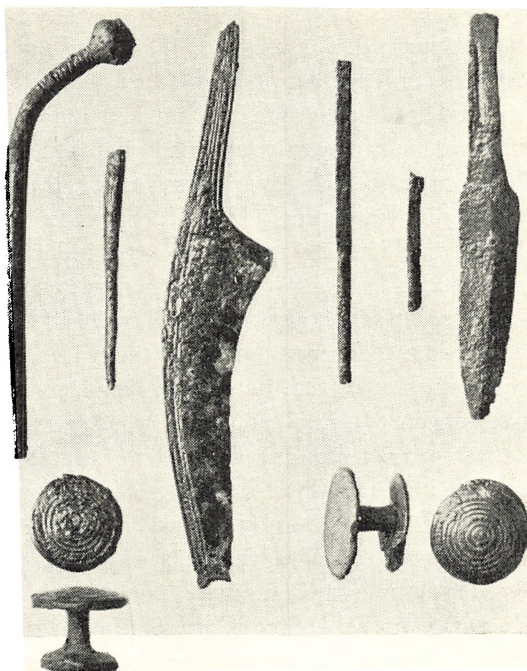
To smågrupper af brandgrave, tre grave i højens sydvestlige og tre i dens sydøstlige del, skiller sig ud fra de øvrige anlæg. Deres stilling midt i højens to sydlige fjerdedele, over den første højns sider eller nedgravet i disse, knytter dem sammen. Fælles for de *sex grave* — XVII, XIX og XX i SV og X, XVIII og VIII i SØ, se planen side 61 — er det træk, at deres *bendynger* fandtes direkte omgivet af sten, *uden bevaret beholder for de brændte ben*; det er sandsynligt, at skind, tøj eller træ (evt. bark) har været brugt som svøb eller æske omkring benene, som fandtes i klart afgrænsede, ovale hobe, og at disse organiske stoffer helt er forsvundet. Træ-æsker uden harpix-tætning og svøb af tøj eller skind vil ikke have haft chance for selv delvis at bevares

Fig. 3.

T. v.: Dragtnål, syl,
krum kniv og dobbelt-
knap fra grav XXII.

T. h.: To syle, toiletkniv,
uornamenteret og cir-
kelprydet dobbeltknap
fra grav XXVII.

4/5.

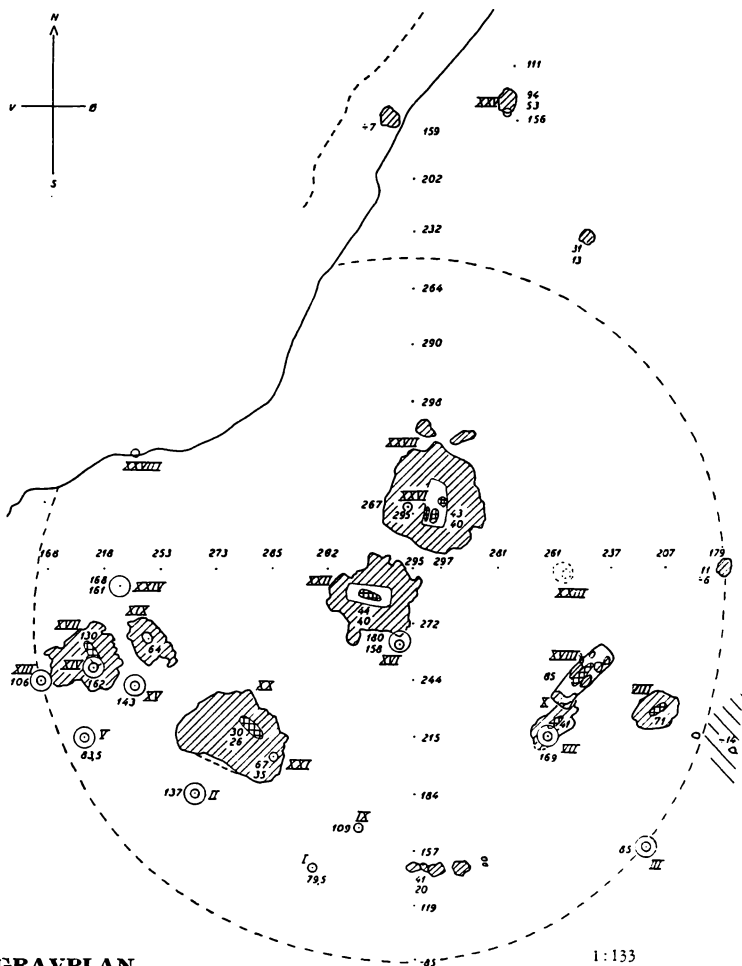
her, når træet i de to kister, som stod dybt nede under græstør-
højens midtparti, var så stærkt omdannet, som det var. I grav X
sås ved enderne af det her afrundet rektangulære brændtbenlag
to pletter rødlig-farvet jord, der måske kan være omdannet træ
fra endestykkerne af en lille trækasse.

Gravene i SV-sektoren — såvel stenlægningerne som selve
benhobene — var ens orienterede: nærmest NV-SØ, og de tre
anlæg i SØ-sektoren på samme måde i NØ-SV. Ens for alle sex
grave var således en orientering i forhold til højcentret, med en
langside mod dette, medens de to midtgrave lå ret nøje i N-S og
Ø-V. Af disse anlæg indtager grav X og grav XX måske en tids-
mæssig særstilling, idet de var helt nedgravet i tørvehøjens sider,
medens de øvrige: XVII og XIX i SV, VIII og XVIII i SØ, lå
højere eller længere ude i højen. Sikre slutninger om gravenes
tidsfølge kan naturligvis ikke drages alene ud fra større eller
mindre funddybde i en høj; mere givende er det, at grav XVIII lå

indover grav X; dertil kommer, at grav XX må være anlagt inden højens yngre del blev bygget, idet ingen nedgravningsspor kunde ses i fylden over den. Nogen større tidsforskel mellem de grave, som ud fra fundforholdene her kan indordnes i en rækkefølge, behøver man ikke at regne med; men det er dog et resultat, når nogle grave kan placeres inden for højens „bygningshistorie“. Ud fra denne betragtning bliver det ganske interessant at skelne imellem ældre og yngre grave, også inden for den her udskilte række, der *kan* opfattes som en selvstændig gravtype. Det har interesse at se, at gravene XVII og X hver for sig overlejreres af en urnegrav, den brandgravtype, man i Yngre Bronzealder i lang tid blev stående ved, den sidste inden en „modestrømning“ ved overgangen til Jernalderen omformer gravskikken.

Sten-værnet omkring og over de seks bendynger var ret forskelligt indrettet. Man har valgt et vældigt stentæppe til at beskytte den døde ben og gravgaver i grav XX, en lille fast pakning af rund form — ganske som omkring en urne — til XIX og stenrammer med et mere skødesløst arrangeret dæklag ved de øvrige grave. I grav XVIII fandtes kun en mangelfuld stenramme og her sås omkring behob og sten en ca. 1,30 m lang nedgravning af rektangulær form, synlig som et fyldskifte; som stenene lå — tæt ind til det smalle benlag — har der ikke mellem dem været plads til en trækiste. En bred, men kort bulkiste, understøttet af sten, var en mulig tolkning, indtil behobens faste, uforstyrrede karakter blev klar; det kan vanskeligt tænkes, at benene fra en kiste smukt samlet er sunket ned på deres plads i stenrammen. Det mørke felt om graven kan være dannet ved opfyldning af det hul, man havde gravet.

Gravgodset var ligeledes varieret. Gravene XVII og XIX var uden gravgaver, i to grave fandtes kun en enkelt lille ting: i X en dobbeltknap og i VIII en syl af bronze, men i XVIII et helt lille sæt, bestående af en benpren samt en dobbeltknap og en tynd, snoet prydnål af bronze; bronzeknappen og benprenen har været med i ilden, men bronzenålen tilsyneladende ikke. Graven XX, der rummede et sammensat, smukt ornamenteret udstyr med et stænk af luksus, er af flere årsager en særlig omtale værd.

GRAVPLAN

1:133

Billedet viser kun midterpartiet og den nordlige del af højen — med flertallet af gravene; i østsiden lå 4 urnegrave — IV, VI, XI og XII —, der her er bortskåret af den fuldstændige plan; med en punkteret cirkel er vist den indre (første) højs omkreds, derimod ikke den færdige højs fod, som falder i en stor cirkel udenom. Det må desuden oplyses, at de fleste grave lå over den indre højs sider og således ikke hører sammen med den.

Arabertallene angiver i cm højden over opr. markflade midt under højen (se profilerne s. 54). Højoverfladens stigning kan aflæses af tal for hver m i de linier, hvor profilerne lå. — Ved hver grav er givet højdemål i cm for bund og overkant af urne eller benlag ($\frac{3}{8}$) — er der kun eet tal, er dette overkant-målet).

Fig. 4. Godt 2/3.

Grav XX-XXI. 2 m SV for kistegraven XXII afdækkedes en 2 m lang og ca. 1,30 m bred stenpakning, orienteret NV-SØ. Den havde en ujævn overflade af hånd- til hovedstore sten; midt i den — ud for en større sten — fandtes en sænkning, som røbede graven; denne lå under et 40 cm tykt lag sten og bestod af et skævt ovalt brændtbenslag, 58 cm langt, 22 cm bredt midtpå og indtil 5 cm tykt, liggende på et bundlag af sten med jordfyldte mellemrum; stenpakningen ovenover var tæt og fast. Hele anlægget målte i højde knapt 1 m, en

anselig pakning, som viste sig at være noget smallere mod bunden. Alt dette må være anlagt i en nedgravning, der således nåede ned til få cm over markfladen. — Bendyngen indeholdt som nævnt et rigt sæt småsager: en smal pincet med linie-ornament langs kanterne (fig. 4 tv.) lå øverst i SØ-enden af benlaget, hvor der iøvrigt fandtes lidt hensmuldret træ, af form nærmest som de træskafter til bronzesyle, der kendes, og måske stammende fra sylen, som lå få cm herfra i benene, og en del trækul, en sjælden foreteelse i denne tids grave, hvor benene efter fast sikk nedlagdes omhyggeligt rensede for bålrester. Lidt nærmere midten af bendyngen — og omsluttet af benene — lå samlet: et smukt miniatursværd, 9,5 cm langt, støbt i eet stykke (fig. 4 th.) — et vellignende billede af tidens store, virkelige sværd med korsformet grebknop og U-formet overgang til klingens — om fæstet er viklet et smalt guldbånd; en stor hvælvet, ornamenteret dobbeltknop (nederst); en firsidet dragtnaal med bøjet stilk, foroven rund og prydet med omløbende spiralfure, og rundt hoved med

knopper, fire på siderne og en femte, flad knop øverst, alle forsynet med cirkler; endelig en 6,3 cm lang, ret kraftig sy. — Den gravlagte var en ung mand.

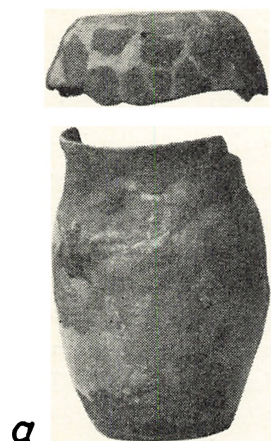
I samme anlæg som grav XX indgår urnen XXI som en uadskillelig del, idet den fandtes i den store stenpakkings sydøstlige hjørne, tæt omgivet af og dækket med sten; ca. 30 cm under dyngens overflade lå her en flad sten som låg over et sammenpresset, itubrudt lerkar med en stor mængde brændte ben (Tv. II, h). Som eneste gravgave lå imellem de brændte ben et brudstykke af en rygtapkniv (i). — Urnen er et højt, spandformet, tykvægget kar med ru overflade, men glat indvendig; det er 28 cm bredt ved skulderen, randen mangler og højden er nu 32 cm. I den grusblandede lermasse, som er smurt uden på karret, er der fingerstriber. Underdelen af en lignende spand lå i en urnegrav (XIII) som låg over urnen. — Urnens indhold af ben stammer fra 2 mænd, den ene en yngre mand, den anden mid-aldrende.

Urnegrave. (Se grav XXI, lige omtalt i forbindelse med XX).

Af de mange *urnegrave*, 17 ialt (når et par forstyrrede grave medregnes), er 4 særligt interessante rent kronologisk, idet de ligger over andre anlæg; fundforholdene giver ved disse urner en klar oplysning om, at de er yngre end nogle grave af anden type. Imellem urnegravene indbyrdes vil en tidsfølge derimod ikke med sikkerhed kunne fastslås ud fra fundforholdene. De fire urnegrave, der fandtes over ældre anlæg, er følgende: XVI og XXVI, anlagte ved højtoppen over hver sin kistebrandgrav, samt VII og XIV, begge indover bendyngegrave uden bevaret brændtensbeholder. — Gravplan s. 61 og billedtavler s. 64—65.

Grav XVI: Godt en halv meter under højoverfladen afdækkedes en rund stenpakning, som strakte sig ind over et hjørne af stendyngen over kistebrandgrav XXII. Den tætte pakning af små sten omsluttede en urne med låg; urnen stod på en flad bundsten og var skredet ud i skrå stilling. Ved lerkarret fandtes store stykker af en tætningsring bestående af en harpixmapme,

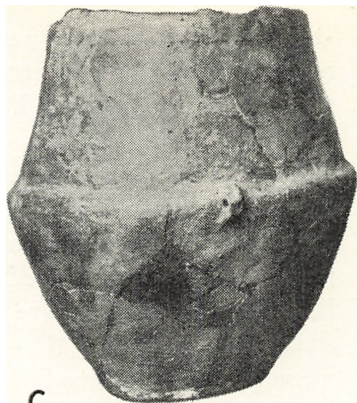
TAVLE I

a

b

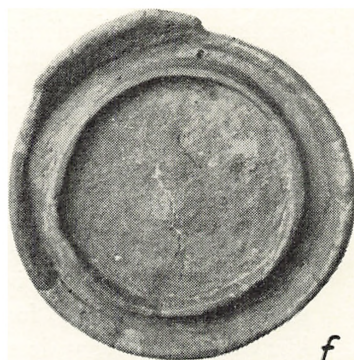
c

d

e

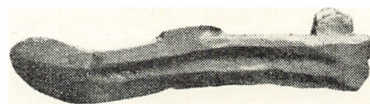
f

g

h

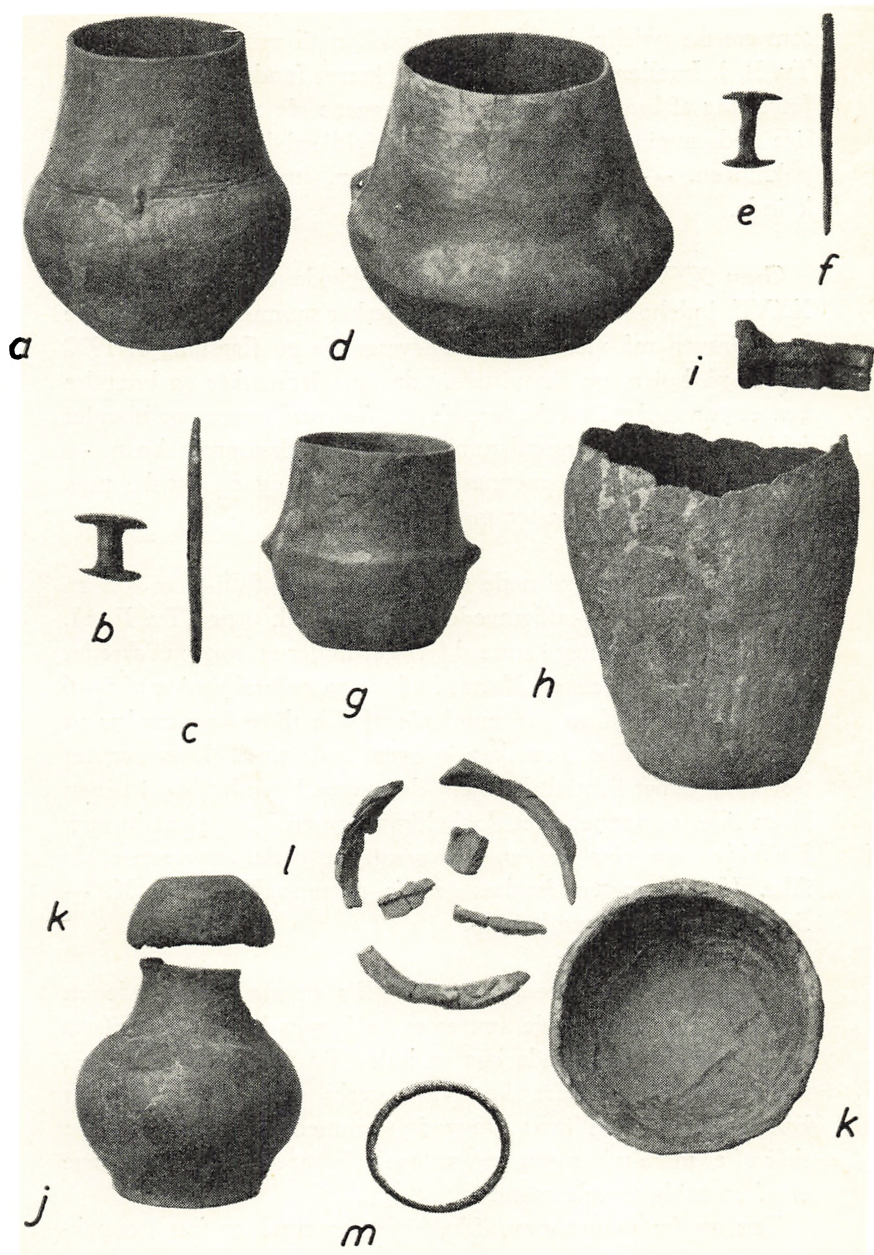
i

j

Urnerne ca. 1/7 (c dog knapt 1/5), Bronzesagerne 5/6.
 Fra gravene II: a - b, XIV: c, V: d - f, XIII: g - j.

TAVLE II

Urnerne ca. 1/7, bronzesagerne 5/6.

Fra gravene VII: a - c, III: d - f, IV: g, XXI: h - i, XVI: j - m.

som ganske tydeligt har fæstnet lågskålen til urnemundingen, se Tv. II, l. Imellem de brændte ben i karret fandtes en tynd, glat finger링 af bronze. I udgravningsvæggene sås over graven tydelige nedgravningsspor samt en mørk fyldjord lige omkring stenpakningen. — Den brændte var voxen, ung og sandsynligvis kyinde.

Grav XXVI. Denne grav, som dækkede et hjørne af grav XXVII, indeholdt bundpartiet af et lerkar sammen med brændte ben. Graven må være blevet forstyrret, da en flagstang o. 1920 rejstes på højen, og der viste sig da også lerkarskår og brændte ben et par steder i nærheden, bl. a. i fast nedstampet og blandet fyld sammen med trækulstumper omkring flagstangstubben. — Formodes at være to mennesker: en voksen og en ganske ung. Kønnen kunde ikke bestemmes.

Grav VII. Et stykke nede ad højsiden mod SØ — ca. 0,5 m under overfladen — udgravedes en høj, smuk urne (Tv. II, a), som lå væltet og knust i store skårflager under en noget udskredet pakning af ret store sten. Karret hvilede på en brolægning af 5—6 flade sten, hvoraf to var mærkede af ild; disse kan tænkes at stamme fra ligbålet, men kan jo ligeså godt være blevet sværet i et almindeligt ildsted. Imellem de mange brændte ben i urnen lå en lille, uornamenteret dobbeltknap og en kort syl af bronze. Højfylden omkring graven var sand, og nedgravningsspor sås ikke. Under graven fandtes senere gravene XVIII og X. — Benene er af en ynge kyinde.

Grav XIV. Lige ovenpå grav XVII's stendække hvilede en urnepakning, som havde støttet et velformet lerkar med afsats og øre mellem skrånende bug og hals (Tv. I, c). Det gråbrune, indvendigt sortbrændte kar var stærkt knust og indeholdt brændte ben, men intet gravgods; sammen med det lå nogle skår af et mere tykvægget kar, antagelig brugt som låg. — Benene er af en midaldrende mand.

Tæt øst for denne grav afdækkedes en rund og fast stenpak-

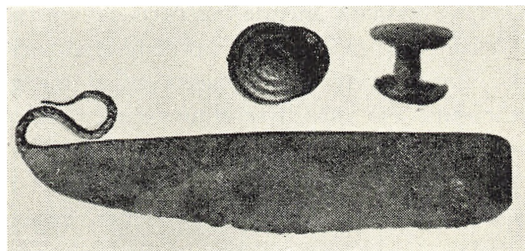
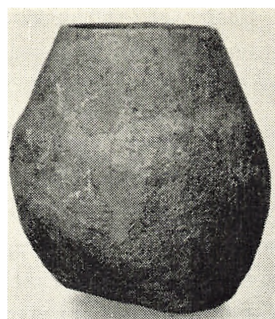
ning i lidt højere niveau, ca. 70 cm under høj-overfladen, og vest for den en svagere pakning, som kun dårligt dækkede en urne, denne i et lavere plan. Det er gravene XV og XIII.

Grav XV. I den regelmæssigt runde og tætte pakning stod et revnet, men næ-

sten helt lerkar; en sten var sunket ned i urnen og havde knust dens rand og et fladt låg med dobbelt fals (som Tv. I, f). Øverst lå på de brændte ben en ragekniv, tresidet og endende i et tyndt, snoet greb i form af en svanehal med hoved og fladt næb; lige ved siden af den havde man lagt en dobbeltknap, prydet med tre brede cirkelfurer på oversiden (fig. 5). Selve urnen er mindre elegant end gravgaverne: en sækformet, kluntet krukke med en extra standflade, dannet ved at karret er væltet, før leret blev fast. — Benene er af en voxen, sandsynligvis midaldrende mand.

Grav XIII. Et solidt, dobbeltkonisk kar med underdelen af en endnu mere tykvægget, ru krukke som låg var brugt som benholder i denne lidet beskyttede grav. Lerkarret er flammert lys- og mørkbrunt med lav, nubret underdel og let indsvajet, glat overdel. En 6 cm lang, smukt bevaret syl, en bred dobbeltknap og et stort fragment af en bronzekniv med midtfure og rygtappe var medgivet den døde. Benene er af en voxen, sandsynligvis yngre mand. (Tv. I, g—j).

Fig. 5.
Urnen ca. 1/6, ragekniv og
dobbeltknap godt 2/3.

Resten af urnegravene lå i et bælte uden om de her beskrevne grave, mere eller mindre dybt anlagte i højsiden imod syd og øst. Kun et udvalg af dem skal beskrives nøjere.

Grav III. En meget velbevaret urne stod et par m SØ for VII, let hældende mod øst og dækket af kun 40 cm højfyld, blot omgivet af enkelte støttesten. Karret, som var fyldt med sand, indeholdt blandt de mange brændte ben i dets underste del to gravgaver, en lille dobbeltknap og en kort syl. Som en ren undtagelse lå her blandt benene et par stumper trækul. — Den store urne har højt, indadskrånende halsparti, lav og fyldig bug, og en svag afsats med to modstillede, gennemborede ører (det ene brækket af) danner overgang til halsen: en af mange variationer af en urneform, som var uhyre almindelig og yndet; af de i denne høj fundne kar kommer urnen i VII ret nær i form, ligesom udstyret i de to grave er ens: syl og dobbeltknap af mindste og enkleste type. — Her var ben af 2 personer, en voxen — snarest en kynde — og et barn, vistnok under 10 år. Desuden ben af et får.

Grav II. 30—35 cm under højoverfladen sydvest for og betydeligt højere end dobbeltanlægget XX-XXI lå en lille stendynge, som i sit SV-hjørne rummede en urne med dækkar. En sten, som lå noget nedsunket i urnens munding, havde presset lågets bund ned i den, og store skår af dette kars sider var skredet ud og ned. Den stærkt knuste urne indeholdt brændte ben, men intet gravgods. Tæt Ø for urnen, 12—13 cm højere end dens overkant, lå imidlertid et lille stykke bronze, skafttunge og en del af bladet af en lille, tvæægget toilerkniv. Muligvis er denne kniv en gravgave, glemt her i urnens nærhed eller tabt i det opgravede sand og derpå kommet ned med fylden. Som det ses af de to samlede kar, har låget — underdelen af et groft, tykvægget kar af enkel form — sluttet tæt om den høje, vagt formede urnes hals med den udadbøjede munding. — Urnens indhold af ben hidrører fra en ynge (evt. ung) kvinde.

Grav V. Et par m VNV for II udgravedes en lille, rundbuget og glatvægget urne med ører, næsten hel og dækket af et fladt

låg med dobbelt fals og nedad vendende greb. Karret var kun foroven støttet af og dækket med sten. En lille enkel dobbeltknap lå blandt benene af et ca. 3 år gammelt barn.

Ganske karakteristisk var ved denne grav som ved flere andre yderligt lagte grave den svage pakning af beskyttende sten. En ringere omsorg for at bevare de afdødes sidste rester synes man at se heri, og endnu mindre omhu med gravenes anlæg er der udvist i enkelte tilfælde, særlig grav I og IX, hvor der helt manglede støttesten. Også XI og XII er skødesløst anlagte grave, den første dog rimeligvis ødelagt i samtiden, og derfor lidet oplysende. — I den sand-fyld, hvor mange af urnerne er blevet nedsat i halvmeterdybe huller, gravet fra den endelige højs overflade, har nogle urner klaret

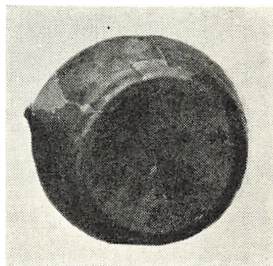

Fig. 6, ca. 1/5

sig dårligt, idet rødder, frost og små skred i fylden har revnet og knust dem. Kar som urnerne i VI og IX var lutter skår. — Enkelte urner er blevet hensat uden gravgods, det gælder f. eks. I og IV, hvor nydelige småkar var brugt som bengemme. I grav I drejer det sig om en lille skål med vandret fæstnet øre el. lille hank; desværre mangler overdelen — et lavt randparti må det have været — af det vel formede lerkar (fig. 6); leret er fint og godt brændt, lyst brunt og indvendig sortskjoldet, overfladen er glat og brydes af fine lodrette fingerfurer på bugen samt af en tydelig fod-afsats.

Urnebrandgrube fra Keltisk Jernalder.

En urnegrav af speciel art fremkom helt mod N tæt ved højfoden. Det særegne ved den viste sig først i placeringen: i en af Bronzealderens mennesker lidet værdsat del af en gravhøj, men derpå også snart i dens type: gruben m. urne og bålrester. — I den N-S-løbende profilvæg (s. 54) sås lerkarskår og et sækformet, kulsort brandlag ved en større sten. Kun 0,5 m højfyld og sand dækkede fundet, og heraf var det i ny tid aflejrede flyvesand en ikke ringe del, så graven lå meget højt og dårligt beskyttet.

Fig. 7

Godt 1/7

Grav XXV. Under det tynde lag høifyld, der har beskyttet graven, og under den store, runde sten — hvis mål var $45 \times 30 - 35$ cm — fandtes en ca. 50 cm bred og 40 cm dyb, trækulfyldt grube og i den en stærkt knust urne. Sær-

lig var urnens øverste del splittet i skår, som lå imellem bålresterne (en fin, sort bålmasse med meget trækul); dybere nede fremkom en stor mængde urensede brændte ben imellem store side- og bundskår af lerkarret. Det er ikke helt afgjort, at urnen har været hel, da den nedsattes; da gruben var fyldt, har man placeret den tunge, solide sten som dæksten lige over urnen, og senere er stenen skredet noget ned og udad mod højfoden; den lå dog endnu så højt i forhold til karret, at det var klart, at den oprindeligt har ligget midt over det. På gravpladser under flad mark ses ofte lignende, samtidige brandgruber med urne dækket af en enkelt stor sten.

Ved den sagkyndige undersøgelse af benene fandtes træk, der tyder på, at den døde var en mand; mere bestemt kunde det afgøres, at det drejer sig om en voksen, men ung person.

Det store, meget smukke lerkar, som ved konserveringen viste sig at være næsten fuldstændigt bevaret, er afbildet her, fig. 7. Dets karakterfulde, stærkt svungne profil, den på én gang bredt svulmende og skarptskårne form, genfindes i mindre, jyske kar fra førromersk Jernalder. Både gravens type og karformen sikrer en datering til tidlig Jernalder, og — selvom gravgaver, der kunde have muliggjort en finere placering i tid, helt mangler — synes graven at stamme fra et sted omkring midten af førromersk Jern-

alder. De små jyske lerkar, som kommer ret nær i form — bl. a. et fra en hustomt på Gørding hede — har lodret anbragt hank. Fra Sjælland kendes ingen sidestykker til Gedebjerg-karret, og af brandgruber kender man her endnu kun yderst få. Nye fund på Sjælland — og i det hele taget her i landet — må afventes; indtil da får man nøjes med at mærke sig en interessant karform, som må have gode muligheder i sig.

GRAVTYPERNE

Brændtbensgravens art og indretning — såvidt den erkendtes — viste tre i forvejen kendte variationer i brændingstidens gravskik, tre overgangsformer mellem kistegraven af fuld mandslængde (eller mere) i Ældre Bronzealder og urnegraven med urensede ben og bålmærket gravgods mod overgangen til Jernalderen. Den langsomme udvikling, som foregår mellem disse to yderpunkter, en tøvende vigen bort fra ældre gravform, må have sin årsag deri, at nordboerne stod usikkert over for tankeindholdet bag brændingsskikken, som de modtog udefra som en stærk modepåvirkning. Sådant kan de overgangstyper i gravens ydre forklares, som Ældre Bronzealders slutningstid (3. periode) viser eksempler på, tit i kaotisk blanding. Efter at selve brændingen havde vundet indpas i denne periode, blev den frem igennem 4. periode almindelig, til slut enerådende; men først ved Bronzealderens slutning optræder den brandgravtype, brandgruben med eller uden urne, der i sin form helt logisk følger brændingens idé: at den døde legeme og personlige udstyr ved ildens fortærende evne skulde blive viet til eller gjort skikken til at følge sjælen over i en ny tilværelse, ikke bundet til graven.

Den gradvis ændrede ramme om den døde ben (som ved de tidligste brandgrave lå i den samme bulkiste, der brugtes f. ex. ved Egtved i periode 2) bliver således til slut enkel og praktisk: benene fylder jo ikke mere end, at de let rummes i urnen, men dertil tænkes den døde heller ikke længere at bo i graven (denne tanke har vel forekommet absurd nu, hvor den døde helt om-dannet lagdes i graven, men måske også tidligere, længe inden

man opgav at jordfæste ubrændt). Endelig tages skridtet fuldtud: den smule „udstyr“, der gives den hedenfarne med, brændes med på ligbålet, hvilket for os at se må betyde, at disse ting skulde følge hende eller ham over i en ny tilværelse.

I Gedebjerg-højens tid — hvor først en afkortet kiste, derpå et svøb eller måske en træeske og så urnen bruges (mandslang kiste forekom også endnu i periode 4, men er ikke fundet her) — sker der det, at både bengemme og gravgods gøres mindre, enklere; med grav XXV ser vi endelig benene nedlagt sammen med rester af bålet og uden gravgods (havde der været noget, ville det have været mærket af ild). — Ændringerne er næppe sket uden påvirkning fra det fremmede, for i landene sydpå foregik en lignende tilpasning, blot hurtigere; hvordan tankerne bagved gravskikken i dens forskellige trin har vexlet, udviklet sig og holdt trit eller ikke med, hvad „moden“ foreskrev på dette vigtige område, kan vi aldrig helt nå ind til. Gravfundene har vi dog til hjælp; de — og ikke andet — kan søges tolket, og set ud fra dem synes Bronzealderens nordboer at have ændret forestillinger langsomt, prøvende, overfor det nye udefra.

OLDSAGERNE

De mange, tit sparsomt udstyrede grave viser os kun et udsnit af tidens ting: en række lerkar af forskellige former, småredskaber og toiletsager samt nåle og knapper fra dragten. Disse sager røber klart, hvilket afsnit af Bronzealderen, denne gravhøj først og fremmest dækker: Yngre Bronzealders begyndelse, den tid, hvor ligbrændingen virkelig tager overhånd. Fra denne tid (hovedsagelig 4. Bronzealder-periode) kendes netop de tre gravformer, der er repræsenteret i Gedebjerg-højen, i stort tal. — Det bliver da væsentlig dette tidsafsnits gravskik, fundene i højen kan belyse. Ved at sammenholde gravenes plads i højen — i de tilfælde, hvor fundforholdene har vist deres indbyrdes alder — med anlæggenes former og gravgavernes typer har man ved hver ny høj-undersøgelse chancen for at udvide kendskabet til ændringer i gravskikken og i sagernes stil. Her gælder det Yngre Bronzealders første del.

Helt i dette tidsafsnits stil er det smukke sæt bronzer i *grav XX*, afbildet fig. 4: nål og knap fra dragten, toiletsagerne pincet og syl, og *miniatursværdet*, hvilket fine lille stykke — symbolet på et våben, og det, som her bedst røber mandsgraven — bør sammenlignes med sit „voxne“ modstykke, ligeledes med massivt støbt fæste, der dog er naglet til klingen, se f. ex. fig. 162 a i Johs. Brøndsted, Danmarks Oldtid, II side 177 og flere afb. i H. C. Broholm, Danmarks Bronzealder, bd. III og IV. — *Knopnålen*, med firsidet bøjet stilk og rundt hoved med cirkelprydede småvorter, findes ofte i tidens grave. En lidt tidligere udgave af den samme nåltype — uden de små udvæxter på nålhovedets sider — lå i *grav XXII*, hvis anlæg givet er ældre end graven med *miniatursværdet*.

Kun et par af urnegravene gemte et udstyr af småbronzer, der blot nogenlunde svarer til de to kistegraves og *grav XX's* sæt af gravgaver. At tidfæste de øvrige ved de enkle sager, der fandtes i dem, er svært eller ugørligt; men det er så heldigt, at urnerne selv giver et bedre grundlag for datering. — De urner, der ved konservering på museet har kunnet samles til hele eller omtrent fuldstændige lerkar, 12 ialt, er gode prøver på Yngre Bronzealders velkendte keramik — på eet kar nær. Fra en enkelt gravhøj har vi her et ret rigt og varieret udvalg af denne hjemlige keramik hovedformer, kartyper, der ikke blot kendes fra urnegravene, men også fra de mere sparsomme bopladsfund, som denne tid hidtil har ydet. Der er den *dobbeltkoniske krukke* (opbygget af to kegleformede dele — eller rigtigere: keglestubbe — der mødes i bukvinklen) fra *grav XIII* (Tv. I, g) og det beslægtede lille kar med ører ved bugknækket og med fladt låg, i *grav V* (Tv. I, d), der er den nært stående form *vulstkrukken*, fra *grav XIV* (Tv. I, c), et lerkar med kegleformet hals, der ved en afsats skilles fra en kegleformet eller let rundet underdel; urnen i *grav III* (Tv. II, d) har kegleformet hals over en lav dobbeltkonisk underdel. Disse lerkartyper er fremmede, formerne hører hjemme i det østlige Mellemeuropa inden for den kulturkreds, der efter det gamle mellemtyske landskab Lausitz kaldes *Lausitzgruppen*, og er fra dette område — hvor særlig vel gjorde, originalt formede kar af

denne art, rigt prydet med bukler og andre ornamenten i leret, er fundet i urnegrave — vandret op til nordtyske egne og videre til Norden. Det lille lerkar, som var urne i grav IV (Tv. II, g) minder både om vulstkrugken og om et samtidigt kar med cylindrisk hals; urnen her er blot en af de mellemformer, pottemageren har skabt, en anden ses i det højhalsede kar med jævnt rundet bug fra grav VII (Tv. II, a) — en form, der brugtes såvel i denne tid: 4. Bronzealder-periode, som i den nærmest følgende tid; et sådant kar fra periode 5 er urnen fra Stensgaard ved Svaninge på Fyn, mere spændende prydet — med to kamme, der sikkert er billeder af tiltænkte, ikke nedlagte gaver, men ligesom Gedebjerg-urnen forsynet med tre furer på grænsen mellem bug og hals (Brøndsted: Danmarks Oldtid, II, side 199). En typisk *spand med let uadbøjet mundingsrand* er det store forrådskar i grav XXI (Tv. II, h), og en høj smal, *tøndeformet urne*, også *med uadbøjet rand*, har vi fra grav II (Tv. I, a), medens en vag — og intetsigende — *sækformet krukke* var urne i grav XV (fig. 5), hvor et pænt lille sæt af gravgaver fandtes. *Skålen*, der rummede benene i grav I (fig. 6), er mindre almindelig af form; anvendelsen som urne er velkendt, selvom sådanne småkar oftere brugtes som urnelåg (her, Tv. II, k: på urnen i XVI); der var — ligesom i gravene IV og XIV — intet gravgods. Lerkarret fra urnegrav XVI ved højens top (Tv. II, j) passer måske bedst ind i en senere tid, nemlig periode 6, for en lav, bredt svulmende krukke med klart formet fod kender vi bedre fra denne, ligesom fingeringe findes her fra Bronzealderens slutningstid. En sådan bronzering lå i karret, ganske vist enkel og glat, uden prydelser af nogen art (Tv. II, m, ringen er trykket let oval), medens de få kendte stykker har kantet tværsnit, riller el. lign.

ANLÆG VED HØJBUNDEN

Højens bygningsdele, de vigtigste af dens grave og et udvalg af dens oldsager er blevet omtalt udførligt, andet ganske kort. Uden forbindelse med grave er enkelte anlæg, som skal beskrives her:

Enkeltvis lå et par sten på markfladen ved den første højs fod og — lidt hævet over markhøjde — en kort stenrække nøjagtigt S for kistegravene (henholdsvis 4 m og 5,5 m fra sydkanten af de to graves stendynger). Da alle større sten i højen ellers indgik i gravenes pakninger, og sten således ikke er blevet brugt slet og ret som fyldmateriale, synes såvel stenrækken som de enkeltfundne, større sten ved højbunden at have haft anden opgave. De har måske været mærkesten, hvis formål har været at angive afsatte mål for den første høj. En hel stenkres har her næppe nogensinde været, som ellers så ofte i højene, kun den fundne antydning af en sådan „fodkres“; når den korte stenrække lå lidt oppe i selve fylden, betyder det antagelig, at „byggepladsen“ er blevet planeret (dens skrånen imod S opfyldt), inden man tog den i brug. — Et ildsted fandtes under højen; dets brandlag bestod af trækul, sod og enkelte små sten, og nogle brændte dyreben lå i overfladen. Der var ingen brændte menneskeben imellem; der kan derfor ikke godt være tale om resterne af et ligbål, men snarest om et markildsted.

SPØRGSMÅLET: ÆLDRE GRAVE

For at komme til klarhed over, om der udover de 27 grave i selve højen måske fandtes gravanlæg under markoverfladen, undersøgte store dele af marklaget, og på pladsen under højens centrale del anlagdes et par prøvegrøfter igennem overflademulden og bakkesandet nærmest derunder. I disse udgravede felter fandtes lerkarskår og flintaffald fra Stenalderens slutning, men intet, der lod sig erkende som rester af grave.

Nu taler de iagttagne fundforhold ved grav XXVII i sig selv for, at den første, mindre høj på stedet er opført for denne grav. Det er da heller ikke ukendt, at en kistegrav af denne art har givet anledning til, at en ny høj byggedes i begyndelsen af Yngre Bronzealder: i en halv snes tilfælde har man her i landet undersøgt høje, hvis centralgrave (de grave, for hvilke højbyggeriet sattes i gang) var halvlange og korte stenkister fra periode 4. I et af disse tilfælde drejede det sig om en virkelig storhøj: Lydshøj

i Blidstrup sogn, Frederiksborg amt. Den rige midtgrav i denne høj var imidlertid — såvidt vides — eneste grav i denne høj, som da snarest må være opført af een gang, i modsætning til Gedebjerg-højen, der iøvrigt må kaldes en middelstor høj (eller: mindre storhøj) efter Ældre Bronzealder-målestok.

De to ældste graves type er klar nok, trods den stærke omdannelse af kistetræet: det er den korte kiste, som her i Norden brugtes i den første tid efter brændingens virkelige fremtrængen, en overgangsform på vejen fra mandslang kiste til urne. I 3.—4. periode brugtes den især som sekundærgrav, indsat i ældre høje, men som nævnt: også som centralgrav. — Her er den lavet af træ — snarest af planker, eftersom træresterne fandtes på flad stenbund og ikke som ved bulkister i et nedhvelvet, trugformet leje.

Tidsfæstelsen af grav XXVII og af den lidt senere højsatte kiste i grav XXII til periode 4 fastlægger samtidig højens anlægnings-tid. Hovedparten af de øvrige grave må, efter deres bronzers type eller urneformerne, tilhøre samme tidsafsnit, medens enkelte grave kan være en del yngre, og grav XXV med sikkerhed er betydeligt yngre.

Efter vor nuværende viden om Yngre Bronzealders gravskik anlagdes brandgravene almindeligvis i allerede eksisterende gravhøje (fra Ældre Bronzealder), sjældnere opførtes en mindre høj over dem eller de anlagdes under flad mark. Her synes det godtgjort, ligesom i enkelte andre tilfælde, at en storhøj helt og holdent er blevet til i Yngre Bronzealder.

RESULTAT

Hvilken værdi har nu det fundstof, Gedebjerg-højen har ydet, og de iagttagelser, der blev gjort under udgravningen? Gammelkendt og nyt indgår i det samlede fundbillede. Det er iøjnefaldende, at fundene i sig selv ikke var den vigtigste vinding: Oldsagsformerne er sædvanlige (og ingen kombination af dem enestående) og derfor af normal dateringsværdi. Også gravenes typer var forud kendte, idet dog de korte trækister, lavet af planker

og direkte omgivne med og støttede af stenpakninger, er opmærksomhed værd, fordi sådanne synes at være lidet kendte — i modsætning til korte brandgravkister bygget af sten (undertiden med en inderkiste af træ eller æske af bark til de brændte ben). Større betydning har imidlertid det forhold, at en nogenlunde urørt, stor gravhøj her er blevet udgravet i sin helhed, hvad der kun sjældent er lejlighed til. Et stort antal brandgrave — af varieret ydre form, men i hovedsagen fra samme tidsafsnit — er dermed blevet set i forhold til opmålte snit gennem det oldtidsminde, der binder dem sammen. Ved hver ny undersøgelse af en hel høj med mange grave byder der sig nye muligheder for øget viden om et kortere eller længere tidsrums gravskik og de ændringer heri, der er sket gennem højens brugstid.

Opmålte højsnit — profilerne — yder nogen oplysning om højens opførelse, om byggemåden og -materialerne, men giver os ingen sikker viden om langvarige pauser i opførelsen. Gravenes plads inden for de enkelte højbygningslag og de iagttagne spor efter nedgravning fortæller om gravenes indbyrdes alder. 3 steder var en grav anlagt lige over en anden, og her taler deres plads tydeligt om aldersforholdet. På steder, hvor der var mulighed for på denne måde at iagttage en aldersforskel mellem urnegrave og brandgrave uden bevaret bengemme, var urnerne klart nok yngst (XIV anlagt over XVII, VII over X). Noget tidsskel — ud fra fundforhold — mellem urnerne indbyrdes kan vi ikke pege på, og da næppe nogen af urnegravene (bortset fra XXI) behøver at være anlagt, førend højen stod færdig, nytter iagttagelse af funddybde intet. Kun i et enkelt tilfælde viste iagttagne nedgravningsspor med al tydelighed, at en urnegrav var anlagt fra den færdige højs overflade; det drejer sig om grav XVI ved højtoppen (over kistegraven XXII). Man må ikke des mindre fastholde, at hele det yngste sæt grave er kommet til efter at højen var bygget færdig; meget let kan svage spor af gravninger fra overfladen have undgået at blive erkendt af os, eller de kan være blevet udvasket fuldstændigt, og mange steder behøver anlægningen af urnegrave i det øvre højlags sand ikke at have efterladt synlige spor i det hele taget. — Ud fra disse forhold kan man opridsede følgende træk af højens bygningshistorie:

På et underlag af græstørv og sten har man stillet plankekisten i XXVII, og — efter således at have hævet den lidt over markfladen — har man dækket den med en lav, bred pakning af sten. Omkring og over graven byggede man en græstørvhøj, idet man anbragte tørvene med væxtsiden nedad i vandrette lag. Denne første høj må have været flad. — Kistegraven XXII er senere blevet anlagt i høj 1, i en nedgravning indtil lidt over markhøjde, og graven er blevet dækket til med græstørv, efter at hullet først var fyldt op med sten. Tørvene fulgte i et par lags tykkelse stendyngens overflade, og den lille afrundede top over graven var nu centrum for tørvehøjen — og vedblev at være det under senere tilbygning. — Med fyldlag af forskelligt materiale blev højen gjort større, og gravene X og XX (med XXI) anlagt ovenfra i højsiderne imod SØ og SV. Med nye fyldlag af sand og muld (denne muligvis i form af græstørv) fuldendtes højen, der nu gav plads for 4 grave med bengemme af organisk stof (VIII og XIX, XVII og XVIII) og de mange urnegrave samt til slut for brandgruben med urne. — Ved gravlægningen har man undgået at forstyrre ældre grave, sandsynligvis fordi man nøje vidste, hvor disse var. Der er grund til at tro, at gravene er blevet afmærket, f. ex. med pæle, som kun har holdt en kort tid.

Hovedparten af gravene har ligget i fred for mennesker, kun udsatte for natur-påvirkninger. Over for frost og rødder har urnegravene været særlig sårbare, lerkarrene var ofte revnede, undertiden helt sprængte. Dybere i højen har dyregange kunnet forstyrre forholdene, som i grav XXVII, hvis ene hjørne var skredet ned ved underminering. Højen selv har til en vis grad ændret udseende. Flere af urnerne fandtes nemlig liggende væltet, og da hver gang i retning udad, ligesom deres stenpakninger ved små skred er gledet ud og ned; grunden hertil må være, at højens øvre lag af sand og muld — netop de lag, som særligt er blevet udvasket, omdannede og har „sat sig“ — har bevæget sig i skrå retning nedad. En sådan „jordfilydning“ er rent fysisk ganske forklarlig, og her kan den ligefrem påvises.

Hvad kan vi vide om de mennesker, som efter brænding på ligbålet blev højsatte her for imellem 3000 og 2500 år siden? Gravgaverne — de personlige småsager, som man her har givet de døde med i kiste eller urne — kan fortælle noget; men også et andet stof har kunnet udnyttes: selve menneskeresterne, de brændte ben.

I Sverige er et meget stort antal bensamlinger fra Bronzealder og Jernalderbrandgrave blevet undersøgt af antropologen dr. N.-G. Gejvall, som — ved udvælgelse og måling af dertil særligt egnede knogledele og ved kyndig jævnføring med ubrændt og brændt samtidigt (og nutids-) knoglemateriale — har udviklet en videnskabelig metode til alders- og kønsbestemmelse af brændte mennesker. Det var da et naturligt ønske at få et dansk materiale undersøgt af den på dette felt specielt sagkyndige osteolog. Takket være velvillig indstilling til og interesse for sagen hos Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskabs ledelse kunde dette selskab indbyde dr. Gejvall til i Februar 1953 at arbejde med de brændte ben fra denne højs grave. — Naturligvis var dr. Gejvall under arbejdet uden kendskab til gravenes indhold. Med hans billigelse er den del af undersøgelsens resultat, som vedrører mere udførligt beskrevne gravanlæg, her blevet nævnt i teksten. En videnskabeligt underbygget rapport vil da kunne offentliggøres andetsteds. — I de tilfælde, hvor en arkæolog ud fra gravgodset vil have begrundet formodning om et individs køn, har resultatet, som man vil se, for denne højs vedkommende kunnet støtte arkæologens opfattelse: I grav XV med „ragekniv“ lå således virkelig en mand, i grav XX med miniaturesværdet ligeså. (Det kunde ved dette dobbeltanlæg, hvortil urnen XXI hører, fastslås, at det som antaget drejer sig om to grave). Det viste sig desuden, at 3 grave hver især indeholdt ben af en voxen og et barn sammen; i de to tilfælde var den voxne person snarest en kvinde og barnet mindreårigt, under 10 og ca. 3 år gammelt. Graven med kvinde (?) og det ca. 3 år gamle barn er centralgraven XXVII, medens kistegrav nr. 2, XXII, næsten sikkert kan siges at have rummet en yngre mand (et tilhørsforhold af familiær art mellem disse 3 først gravlagte mennesker kan man nu for-

mode, at der har været; men noget bevis har vi ikke). Tilstedeværelsen af dyreknogler mellem de brændte menneskeben i enkelte grave her stemmer godt med iagttagelser andre steder og forklares måske bedst ved, at der har været kød med på bålet — som gave eller offer. Endelig har sygdomsspor og andre personlige ejendommeligheder enkelte steder kunnet ses. — De oplysninger, som ad antropologisk vej er fremskaffet her, giver dels viden om forhold, som ingen arkæolog kan iagttage eller slutte sig til, dels kommer de til nytte som kontrol af de slutninger, som arkæologen føler sig foranlediget til at drage. — Resultater af den art, som brændtbensundersøgelsen her har givet, har åbenlys interesse for arkæologien.

Litteratur om

Gravskikken i	}	Johs. Brøndsted, Danmarks Oldtid II,
Yngre Bronzealders begyndelse		1939, side 157—166.
	}	H. C. Broholm, Danmarks Bronzealder IV,
		1949, side 9—25.
- Oldsagerne,
urner og gravgaver: Begge nævnte værker og
Danske Oldsager IV (Yngre Bronzealder). 1953.

Flora og folketro især i Holbæk amt

Havearkitekt **Johannes Tholle.**

I.

Mellem mennesker og planter har der fra tidernes begyndelse hersket en vis samhörighed, og menneskene har knyttet megen overtro og mange sagn til planterne, deres forekomst og foreteelser. Mangt og meget af, hvad der af sagn og tro har været knyttet til planterne, er ikke klart og forståeligt for os, og endnu mere end det, vi kender til, må antages at være gået tabt. Tilbage er der dog ikke så ganske lidt at finde både i praksis og på tryk samt i optegnelser i samlinger, og bestandigt lytter i tro og tillid jrdbrugeren til visse af de varsler, som nogle planter giver ham om den rette tid for såning og høst. En del af, hvad den gamle tro (eller overtro) har fortalt os, har fået sin naturlige forklaring og sin videnskabelige bekræftelse i den moderne, kritiske videnskabs undersøgelser, — ikke mindst har farmaci, magnetisme og hypnose m. fl. kunnet eftervise, at hvad folk i blind tillid har stolet på og har fundet hjælp ved, virkelig har besiddet en eller anden kraft; erfaringen og traditionen som almuen benyttede sig af, er herved blevet støttet på videnskabelig vis.

Af hvad der endnu huskes, måske endog bruges, og som findes opbevaret i tale og skrift vedrørende folketro og flora, særligt indenfor området Holbæk amt, skal i det følgende gives en skildring, der dog af hensyn til det kolossale stof må gøres relativt kortfattet, hvad de enkelte planter angår. Materialet er hovedsageligt hentet i „Dansk Folkemindesamling“s store og for størstedelen utrykte materiale, til hvis gennemgang jeg har haft den

glæde at modtage støtte fra *Den grevelige Hjelmstjerne-Rosen-croneske Stiftelse*; endvidere findes en del af folkemindesamlerne *E. Tang Kristensen* og *Lars Andersens* stof. Der er lagt vægt på, at det anførte gælder for egnen, selv om en del tillige er kendt fra det øvrige land.

Stoffet er iøvrigt delt i 2 afsnit, hvoraf det ene (II) behandler de enkelte planter; heri er ikke medtaget sådanne ting, som kun rummes under kollektive betegnelser (korn, sæd, skov o. l.); det andet afsnit (III) medtager gloser, som er kollektive (bortset fra de nævnte undtagelser, f. eks. frugttræ, træ m. fl.), ligesom der er medtaget andre gloser: ønskekvist, blomst, krans, krydderpose o. l., idet den tro, der knytter sig til disse dele, er nær forbundet med de enkelte planter. Udeladt (i princippet) er: produkter af planter (gryn, mel, brød m. fl.), forarbejdede plantedele og planterne under forarbejdningen (spinding, tærskning), og der er ikke medtaget nogen „tro“, som direkte kan henvises til at stamme fra trykte håndbøger i dyrkning eller anvendelse af planter (havebøger, gl. lægebøger o. l.), med mindre den pågældende tro er almindeligt udbredt og derfor kan siges at have frigjort sig fra det trykte. De kortfattede enkeltskildringer er forsynet med kilde- og henvisningsnoter, og i dette register er anført sådanne lidet tilgængelige steder i litteraturen, hvor nærværende og tilknyttede emner er behandlet; men såvel i dette som i selve arbejdet er der ikke medtaget stof fra udlandet. Endelig er der i afsnit IV et resume over planternes tilknytning til året og dagen eller til deres anvendelse og forekomst. Hvor det anførte er specielt for en snævrere egn, vil dette være anført, og de topografiske talbetegnelser i henvisningerne, bl. a. til folkemindesamlingen, er denne samlings sognetal. En botanisk klassificering er dette arbejde uvedkommende.

II.

1. **Aloe**, kaldes ofte *semperfi* eller *simpelfi*; dets saftfulde blade bruges at lægge på brandsår¹).
2. **Alrune** kaldtes en urt, der havde den egenskab, at den kunne få alle låse til at springe op, og derfor var mestertyvene altid i besiddelse af A. Den sagdes at vokse på galgebakker²). Den egentlige alrune vokser ikke

i Danmark (mandragora). Alerede i middelalderen erstattedes den ægte A. derfor med den uægte A. (bryonia), galdebær³⁾.

3. **Ambra**, en gammeldags krydderplante, der også fandtes på kirkegårde (se buksbom) og som i Holbæk amt kaldes „Ambrod“.
4. **Angelik**, der også hedder kvan, og muligvis har givet byen Kva(r)nløse navn⁴⁾, brugtes i medicinen og til at fremstille en art mavedråber, der kaldtes „smedebrændevin“⁵⁾.
5. **Asketræet** var nordboens hellige træ under navn af Ygdrasils ask. Under det havde guderne bolig, og dets rødder var hos Aserne. Det var

symbolet på ukrænkelighed og verdens midtpunkt. Af ask og el var det første menneskepar skabt⁶⁾; under det var der helligt; bekendte asketræer findes på Grandløse kirkegård⁷⁾, og som majtræ er det bl. a. brugt på Samsø⁸⁾. I dets grene var der lægedom; man skulle St. Hans aften eller juledag med eet snit afskære en gren, så at denne ikke rørte jorden, og med en pind af denne gren skulle man kradsse i et sår, — så stilledes blodet⁹⁾. A. kunne også varsle sommerens vejr; man så på dets løvspring, og så hed det¹⁰⁾

Kommer Eg før Ask,
bliver sommeren bask;
kommer Ask før Eg,
bliver sommeren veg (varm).

6. **Aurikler** måtte ikke blomstre mere end een gang, — gjorde de det, betød det ulykke¹¹⁾.
7. **Baldrian**, brugtes i ekstrakt at kurere køer med¹²⁾.
8. **Bederne** i marken måtte ikke få hvide blade (Helsing), for så kom der lig i familien¹³⁾ (se også roe).
9. **Blommetræ**. På et Bl. kan der undertiden udvokse en dusk blade som en kost. Denne kaldtes troldkost og var i Vestsjæll. anset som kraftig

554. Mandragora, Alraut.

Alrune (efter Thomæ Pancovii Herbarium, anno 1673)

imod forgørelse. Kunne der således ikke fås smør af fløden, skulle en troldkost lægges i sien 3 torsdage i rad; når mælken siedes derover, kunne heksen ikke tage smørret²⁴). Også imod hunde, der var redet af trolde, hjalp den; en sådan hund skulle slås med trolderis (troldkoste) af blommetræer²⁵) (Grevinge).

10. **Blæresmelle (Limurt)**. Det var i ældre tid skik, når køer om efteråret skulle i hus, at indgive dem knopperne (frøhusene) af blæresmelle; — da vidste man, at de ikke kunne forgøres i den vinter (Vestsjæll.). Planten har været almindelig på kirkegårde, og man har velsagtens af den årsag tillagt den en vis hellighed²⁶).

11. **Boghvede**. For at få at vide, hvilken afgrøde der i det kommende år ville lykkes bedst, tog bonden nytårsaften 4 stykker brød, og på hvert af dem kom han et klat grød, idet han sagde: Dette er min boghvede, — dette er min rug o. s. v. Derefter satte han tallerkenen ned på gulvet til hunden, som havde været til stede og havde hørt det hele. Den sæd ville da blive bedst, hvis grød hunden først åd af, og derefter ringere eftersom han åd de forskellige¹⁴). Skikken er i Vestsjælland også kendt under den form, at man skulle tage et firkantet stykke brød, et for hver slags sæd, og nytårsaften sætte det på en brødkniv op under bjælken¹⁵); af den rust, der kom på kniven, kunne man se, hvilken sæd der blev bedst. Iøvrigt skulle boghveden sås i månens nedgang, ellers ville den blive ved med at blomstre, så der ikke kom korn i den¹⁶), og gav det stærk lynild, mens den stod i blomst, vidste man i Vestsjælland og på Fyn, at så blev den ødelagt¹⁷). Til gengæld ville¹⁸)

Maria Magdalene, som skaber på tene også sætte boghvede på grene.

B. skulle høstes, når den var som en skimlet hest (Vørslev)¹⁹). Kulturen har ikke været synderlig udbredt på Sjæll., derimod (som bekendt) meget på Fyn, hvorfor der er skabt en lang række mundheld og skæmtesprog om fynboens kærlighed til boghveden og boghvedegrøden²⁰). (Se også halm, nr. 121.)

12. **Bovlovvovlus** var et navn for *Ru Kulsukker*; den ansås for at være en hekseblomst (Vørslev), fordi den blomstrede med røde og blå blomster på een gang²¹).
13. **Bregne**. Mod hekse brugte pigerne at udstro „bregnefrø“ eller rug over gården²²), — og havde man „bregnefrø“ i sine træsko, blev man synsk (Samsø)²³). På Samsø sagde man også, at B. blomstrede St. Hans nat kl. 12, — kl. 12 var frøet modent og kl. 1 faldt det af, — så var det om at gøre at være rede til at få fat i noget deraf²³).
14. **Brændenælder**, som i 24 timer holdt sig grønne i et sygt menneskes vand, betegnede, at han ville komme sig; visnede de, ville han dø²⁷). Rødderne af kogt B. skulle være et godt middel mod gigt (Refsnæs)²⁸). Nældespidser, der var tørret og bar frø, skulle blandes med klid eller hampefrø og gives hønsene, — så ville de give flere æg²⁹).

15. **Bukkeblad** var sammen med kabbeleje, kaprifolie og smørblomster gode til at fordrive „tredagesfeber“ med (Grandløse)³⁰), var som te blodrensende (Refsnæs) eller gode mod gigt (Værslev)³¹). B. tilsattes ølet under brygningen (Halleby å)³²). B. groede på engbund, der var let at slå, mens katteskæg groede på den vanskeligere, hvorfor man i Vestsjæll. sagde:³³

Bukkeblad
 gør de små drenge glad;
 katteskæg og hvin,
 får de gamle karle til å grin.

16. **Buksbom** og gran var i ældre tid det eneste, man brugte til ligkranse (Refsnæs)³⁴) og de var derfor intimt indgået i almuens bevidsthed som ligplanter. Herom vidner tydeligt følgende episode, fortalt af en nulevende³⁵) (Bjergsted): En dag jeg stod og barberede mig, kom der på een gang en underligt lugt af gran og buksbom. Jeg sagde det til min mor, men hun kunne ikke lugte noget og kunne ikke forstå, hvorfra det kom, thi vi havde hverken G. eller B. i vor lille have. Tre dage efter døde bedstemoder, der ikke havde været syg, den dag der lugtede af G. og B. — Måske kan denne buksbommens tilknytning til graven og kirken henføres til, at grene af B. brugtes (og bruges) til palmevielse i den katolske kirke i Danmark³⁶). Som kirkegårdsplanter regnede man foruden buksbom (og gran) iøvrigt ambra, lavendel, gyldenlak, matrem, morgenfrue, tulipan, narcis, nellike, knopurt, hvid lilje og aconitum (Refsnæs)³⁷).
17. **Bulmeurt**. Det har (i hvert fald på Fyn) været en almindelig tro, at B. blev indført til landet, for at de ved deres giftige dunster skulle fremkalde døden, når de om natten kastedes ind i en lukket alkove³⁸). De brugtes iøvrigt mod tandpine (Refsnæs), derved at man lagde dem på gløder; over røgen holdtes en tragt med spidsen ind i munden; man så da „små hvide orme trille ud“³⁴) og troede at det var dem, der forårsagede ondet. „Ormene“ var imidlertid bulmefrøene.
18. **Burreblade**, stænket med vand og lagt på retsiden mod hovedet hjalp mod hovedpine, og afkog af roden hjalp mod håraffald (Refsnæs)³⁷).
19. **Bygget** kunne sås indtil 28. maj³⁹). For at sikre et godt år for byg, havre og rug skulle man i Vestsjæll. på helligtrekongers aften tage 3 store skefulde af fadet med nadvergrøden og ønske et godt år for byg, havre og rug⁴⁰). Ved ophøstningen blev den, der fik det sidste neg, „bygekælling“ (se iøvrigt rug)⁴¹). Kom smørkærningen i ulave derved, at onde folk i utide kom ind, og fløden ikke ville sætte smør, skulle man tage 3 bygkorn, 3 rugkorn og 3 saltkorn og komme i fløden⁴²). Og når man om foråret satte lam på græs (i Højby), skulle konen sætte et bygkorn mellem klovene på lammene, — det beskærmede dem⁴³). Grød, kogt af byggryn, skalotteløg og kamilleblomster, var godt at lægge på bullenskab (Refsnæs)³⁷). (Se også boghvede.)

20. **Bævreasp.** Om denne fortælles i Vestsjælland ⁴⁴⁾, at da Judas havde kastet de 30 sølvpenge i templets kiste og fortvivlet gik bort for at finde et træ, hvori han kunne hænge sig, traf han først på en asp, og i den fuldblødte han den onde gerning. Endnu den dag i dag ryster bævreaspens blade af skræk herover. (Se også poppel).
21. **Bøgetræet**, der nu er vort fejrede nationaltræ, havde i fællesskabets tid stor betydning for almuen, idet de løsgående svin dér fik deres æde (olden). Derfor spejdede bonden også ængsteligt efter, om næste år nu også ville blive et godt oldenår, og i sjællændernes majviser hed det første vers ⁴⁵⁾:

Giv olden god, velsign vor skov,
 hør det, som vi bede,
 giv flæsk på brød, dit navn til lov,
 vær os alle nådige, Gud, med glæde.

Forresten sagde man, at om natten til Jacobi dag (25/7) blev agern- og olden-nødder skabt ⁴⁶⁾, og når solen skinnede på toppen af træerne på allehelgens dag (1/11), ville det blive et godt oldenår næste år ⁴⁶⁾. På allehelgens dag kunne man også få at vide, om vinteren ville blive streng eller mild. Man skulle gå ud i skoven, hugge en spån ud af et bøgetræ, og ⁴⁶⁾

Er den tør, da skal vinteren varm være,
 men er den samme spån fugtig,
 da kommer en kold vinter visseilig.

Til pinse skulle man i gamle dage „maje“ stuerne med grønne grene, som regel af bøg. Ungdommen gik aftenen før pinsedag til skovs for at hente disse grene, og de sattes derefter ind over loftsbjælken, i vindueskarmene og hvor man ellers kunne finde plads til dem ⁴⁷⁾. Det bragte lykke og held i hjemmet det år, men tog man en hvidtjørn ind i stuen før en bøg, kom der lig i huset ⁵⁵⁾. — Også til St. Hans aften skulle der „majes“, men da var det hørageren, det gjaldt. Man mente, at heksene på vej til Bloksbjerg hvilede sig i høragerne, fordi disse var så bløde at ligge i, eller fordi heksene hadede hørren, som de ingen magt havde over (se hør); derfor skulle man i Vestsjæll. m. fl. steder St. Hans aften før solnedgang stikke bøgegrene med frisk løv ned i hørageren. Så var den beskyttet ⁴⁸⁾.

Til en hel del bestemt udpegede bøgetræer er der knyttet sagn og tro. Således „Marens bøg“ i Nidløse skov. Det hedder, at dersom nogen stjæler brænde i skoven, vil denne bøg straks knække arme og ben på tyven ⁴⁹⁾. En anden bøg står i Gislinge skov og er et hultræ med 2 stammer. Trak man et barn, der havde skæver (engelsk syge) noget igennem dette træ 3 torsdage i træk, ville barnet blive helbredet. En lignende bøg har stået i Skimmel skov ved Nørager, og nulevende personer kan berette om, at de er bleven trukket igennem det ⁵⁰⁾. Dette træ kaldtes

„Troidetræet“, og „Gamle Henrik“, som i sin tid boede i et lille hus ved skoven, fortalte, at han en tidlig morgen tilfældigt overværede en sådan „forestilling“, hvor nogle voksne slog kreds om træet — vistnok syngende — mens barnet blev trukket igennem hullet⁵¹). Lars Andersen fortæller om tro og mistro til sådanne lægedomsmidler⁵²), at „farmor rådede til at lade min syge søster gå igennem, men far gjorde nar; dertil sagde farmor, at man skal ikke spotte, da så mange er bleven helbredet“.

Om Bøgetræets forsvinden fra Refsnæs (sammen med egen) siger en gammel vise af Laurids Koch⁵³)⁵⁴), at

På Refsnæs, hvor før groed eg og bøg,
herefter skal voxer kun hundeløg.

22. **Egetræet**, der er af langt ældre historie i Danmark end bøgetræet og omtales i Eddaerne⁵⁶), fik i Eriks sjællandske lov (c. 1300) sin beskyttelse i bestemmelsen (III-42), at „Begår nogen saa ondskabsfuld Gerning, at han gaar i Skoven og flaaer Egetræ, som det staar, og nogen kommer tilbage og griber ham i Gerningen, da maa han behandle ham som Tyv, eftersom han har gjort Skade“⁵⁷). Egetræets værdi var tømmeret til skibs- og husbygning, og det blev symbolet på kraft og styrke. Denne kraft, som man tiltroede egetræet, mente man at kunne overføre på mennesker; det hed sig, at når barnet første gang taber en tand, skal man presse den ind i et egetræ, således at barken siden kan lukke sig over den, — så vil barnet få stærke tænder, — en opfattelse, som ikke er dansk alene, men som også kendes fra primitive folk i andre verdensdele. — Egetræet opfattedes også som bevis på uskyld, plantet på en grav (Undløse)⁵⁹), og når E. havde båret mange agern, måtte man belave sig på en streng vinter⁶⁰). — Ligesom der gives flere bestemt udpegede bøger, hvor man kunne søge helbredelse, har man også flere egetræer, som var hultræer. Et sådant fandtes i Ebberup, vest for Skjoldnæsholm. Dets stamme var spaltet, og det var meget søgt for helbredelse. Folk efterlod gerne nogle stumper af deres tøj (pjalter) som offer til træet; også dette træ havde dog sine tvivlere, og disse ville gerne gøre løjer med træets mystik; således gik en gang i spøg en håndværkssvend igennem træet, men han gik den „forkerte vej“, og træet hævnedes sig på ham ved at give ham tandpine⁶¹). Et andet træ i Soderup kaldtes „Stubbene“ og havde en spaltet stamme. Dette træ var brugt endnu i halvfemserne, og man sagde, at det gik ud af al den sygdom, som blev efterladt⁶²). Et andet egetræ er den såkaldte „hellige eg“ i Daurup skov, som består af 2 egetræer, der er vokset sammen nogle alen fra jorden. Til den valfartede de syge langvejs fra, og de krøb igennem mellemrummet mellem de 2 stammer nedenfor sammenvoksningen; også disse efterlod klædningsstykker til træet, som regel ophængt på grenene. Den, der søgte hjælp hos træet, skulle dog først gå til Ole Snedker i

„Det kloge træ“ i Daurup skov

Brejninge og have lidt „klokkefedt“. Det blev skrabet af kirkeklokkens aksel, og helst skulle der følge lidt malm med; nogle foretrak, forinden de aflagde træet et besøg, at foretage en art pilgrimsgang ud gennem „Sultekrogen“ og op over „Kryvopbakken“, andre gik direkte til træet. Dette træ har været søgt i over 100 år og eksisterer endnu ⁵⁰). Et andet egetræ i samme skov hed den „kloge eg“, det var ligeledes et hultræ, og her blev især børn trukket igennem, ligesom klude blev ophængt ⁶³). — Af en anden art er det mægtige egetræ på Viskinge mark, bestående af 4 stammer. Det kaldes „Mindeeg“ ⁶⁴), men nogen egentlig tro er vistnok ikke knyttet dertil. (Se også bøg.)

23. **Elletræet** var bolig for ellefolk, og da en kone i Grevinge engang kom ned på en lod, som Rasmus Jepsen havde, var der en dyb rende ved noget egekrat. Hun så da selve ellekongen stå der. Han var bred

over brystet og havde rødtribet vest på. Da hun nåede lidt forbi, så hun, at han var hul i ryggen ⁶⁵).

24. **Enebær** brugtes mod flere sygdomme. Enebærte ansås for godt mod nyregrus (Værsløv) ⁶⁶), og mod værk i benene skulle man (på Refsnæs) tage lidt aske i en gryde, derover sætte ild og enebær, og øverst et par pinde tværs over gryden. De syge ben skulle nu sættes på disse pinde, indsvøbt i tøj, så røgen kunne samle sig om dem ⁶⁷) ⁶⁸).
25. **Evighedsblomster** (gule) kaldes på vor egn for tordenblomster, fordi man mente, at de forhindrede torden (lynneslag). Man skulle binde en krans af dem og hænge denne op under loftet, på væggen, ved bordendes kabet eller have dem i en urtepotte, — det hjalp ⁶⁹). De brugtes på Refsnæs også som te imod gulsot ⁶⁷).
26. **Fandens mælkebøtte** kaldes i Vestsjælland Fandens kærnemælk, og man troede, at skarnsfolk ved hjælp af dem kunne malke folks køer ⁷⁰).
27. **Femkløver og firkløver**, se kløver.
28. **Forglemmigej** sagdes på Refsnæs at kunne fordrive rotter ⁷¹).
29. **Fuchsia** ansås for en ulykkesblomst, ja bragte endog død ind i huset. Den, der havde held med en F., havde uheld med sig selv, og var en F. rød og blå, var der hverken held eller lykke ved den (Refsnæs) ⁷³).
30. **Følfod** var almindeligt anset for at være lægende. Mod bulne fingre skulle man lægge det lårne af bladene imod bylden, og derefter, når den var trukket sammen, dens glatte side (Tostrup) ⁷⁴). Også mod bensår blev den brugt: „Retten“ af bladet trak det dårlige, „vrangen“ lægede, bladet skulle skiftes et par gange (Refsnæs) ⁷⁵).
31. **Gåseurt** var de unge pigers orakelblomst. Ville en ung pige vide, om hun fik den, hun elskede, skulle hun tage en gåseurt (eller „stjerneblomst“), plukke kronbladene af enkeltvis, idet hun sagde: Sker, sker ikke, sker, o. s. v. Det ord, der da falder på det sidste blad, gælder (Vestsjæll.) ⁷⁶). På samme måde prøves det, hvorledes „han“ elsker, efter ramsen: Elsker, af hjerte, med smerte, overmåde, overdåde, kun lidt, slet ikke ⁷⁶).
32. **Galdebær**, se alrune.
33. **Gran**, se buksbom og juletræ.
34. **Græs** nævnes i Eddaerne ⁷⁷) og hører til landbrugets mest primitive kulturer, for så vidt angår enggræsset (enghø). Hvor det såedes, gjaldt der særlige regler, og disse sagde bl. a., at græs og kløver (se dette ord) skulle sås i månens opgang, så groede de stærkest ⁷⁸). Af vejret på forskellige tider kunne man skønne, hvor god en høst der ville blive. Var det ondt vejr til kyndelmisse (2/1), kunne man regne med, at der ville blive en god høst, og bonden kunne derfor trygt bruge løs af forrådet;

men var det godt vejr, skulle han plukke forsigtigt ⁷⁹). Der var også dem, der sagde (Værsløv), at ⁸⁰)

Køndermose tø
gavner 100 læs hø.

Mere almindeligt var det dog, at dette rim brugtes om Gregorius dag (12/3) ⁸¹):

Gregorius tø
gavner bonden 100 læs hø, —

og når det frøs på denne dag, ville det blive en ringe slet og et ringe græsår. Dersom det frøs første påskedag, ville der også kun blive lidet hø (og smør) det år ⁸³). Faldt der regn på Margrethes dag (13/7), kom bonden til at stjæle sit hø og korn ind, og der ville i det år blive få nødder ⁸⁴); men ⁸⁵)

Gror græsset med våde lokker,
kan det høstes med tørre sokker.

Hvad høhøsten angik, da hed det sig i Værsløv ⁸⁶), at

Når gjalleren rasler i enge,
begynder høhøsten at trænge,

og det hø, som sloges i tiltagende måne, ville give det kraftigste foder til mælk og fløde ⁸⁷). — Når gøgen havde set den første høstak, holdt den op med at kukke(Soderup) ⁸⁸), og når den havde set 9 stakke, rejste den syd på ⁸⁹). — Græs udenfor de dertil beregnede arealer var ikke velset, og der lå en dyb mening i ordet: Det er ikke godt, når der gror græs på stien mellem naboer ⁹⁰). — Børn måtte ikke skære eller plukke græs uden at de bagefter spyttede på stedet ⁹¹ (Holbæk amt), og åd hundene græs, betød det død (eller sygdom) ⁹²).

Når en kalv første gang skulle drikke, lagdes der stål i mælken. Der toges derefter et halm- og et hostrå, som sattes i munden paa den, og dertil sagde man: Nu skal du ligeså godt trives ved halm som ved hø ⁹³). — Om trolden på Esterhøj berettes det, at han engang lånte et læs hø i Peder Madsens gård nede i byen. Da han skulle bringe det tilbage, tabte han en lille klat af det uden for porten, thi læsset kunne ikke komme ind. Af denne klat blev der ikke mindre end 3 læs ⁹⁴).

Såvel imod sygdom som for at blive synsk hjalp græstørv. Imod „tør værk“ skulle den lidende begive sig til et afsides sted på marken og der først vende sig mod øst og så skære en krans af græstørven. Krøb han da igennem denne og lagde den på plads igen, ville han blive helbredet ⁹⁵). Og gik man nytårsaften ved solnedgang op på en kirkegård og tog en græstørv på hovedet, ville man kunne se alle dem, der skulle dø næste år ⁹⁵). — Undertiden har man kunnet træffe en krans på græs-

markerne, hvor græsset stod tykkere end andre steder. Dette skulle være ellefolkets danseplads⁹⁵). (Se også byg.)

35. **Gulerødder** var godt mod gulsot. Den syges vand skulle kommes i en udhulet G., der hængtes til tørre i skorstenen; som nu G. svandt ville også sygdommen svinde (bl. a. Fårevejle)⁹⁶).
36. **Gyldenlak**, se buksbom.
37. **Gøgeurt**. Holdt man et stykke rod af G. i munden, når man kyssede en pige, ville man kunne vende hendes kærlighed til sig⁹⁷).
38. **Hassel** er meget gammel i vor kultur; allerede i den yngre runerække (c. 800) har bl. a. et tegn for nødder, og på Island var det i datiden et middel til at vende en kvindes kærlighed at riste 9 nødder og give hende dem⁹⁸). Den omtales også i Eddaerne⁹⁹). Fik man en „tvillingenød“ (2 kærner i en skal), betød dette sine steder lykke, — på vor egn hed det dog, at en karl eller pige måtte ikke spise en tvillingenød, for så kom der tvillinger¹⁰⁰). Dersom det regnede Margrethes dag (13/7) eller St. Hans dag, ville der ikke blive mange nødder det år (se også græs)¹⁰¹), men Maria Magdalene (1/4) satte nødder på grene. Mod kolde kunne man bruge flere forskellige „hassel-midler“. Nogle holdt på, at lige så mange gange, som man havde haft kolde, skulle man tage hasselkæppe, 1 for hver gang og i hver af disse skulle man skære en skure. Derefter skulde de brændes og der skulle siges en formel¹⁰²). Så blev man kureret. Andre (Asmindrup) holdt på, at man skulle sætte benene gennem en flakt hassel¹⁰³), og atter andre, at en edderkop i en H. var godt mod kolden¹⁰⁴). Nødder og æbler var almindelig brugt til julelege og julegilder¹⁰⁵), og når karlene kastede nødder eller æbler til en pige, skulle hun sige¹⁰⁶) (Soderup):

Kast dine stykker,
hvor du har dine nykker,
så kommer de ikke til mig. —

Lindorme skulle ifølge folketroen være kommen af en af de små orm, der kan være i hasselnødder, og som var gået hel igennem et menneske. Den borede sig da ned i jorden, indtil den blev til en lindorm¹⁰⁷). Om de hårde nødder er der formet en mangfoldighed af skæmtesprog, der vidner om hasselens store anvendelse i dagliglivet¹⁰⁸). Til nøddeplukning vankede der gerne fridage og holdtes nøddegilder¹⁰⁸).

39. **Havre** skulle sås på bestemt tid; efter det gamle rim (Vestsjæll.)¹⁰⁹),

Når skoven er grøn og halv grå,
da skal bonden havre så.

H. kunne „rejse bort“ og komme igen 3 gange, men „rejste“ den bort i august, kom den aldrig mere (Vestsjæll.)¹¹⁰). Man sagde (Soderup),

at der om foråret viste sig et B eller et D i de frodige, grønne havreblade. Dette skulle vise, om havren blev billig eller dyr: B. betød billig og D dyr ¹¹¹). — Når havren har hørt leen synge, begynder den for alvor at gro, sagde man i Vestsjæll. ¹¹²) — Et havreneg gav kraft til koen. Derfor skulle koen, når den havde kælvet, have en flaske brændevin og et utærsket havreneg, som måtte holdes stramt i en vis afstand fra koen, så den kunne rykke godt i det. Samtidig skulle dens tænder gnides godt med en lufvante ¹¹³). — Lig skulle lægges i havrehalm (se også halm), og noget skulle medgives den døde i kisten. — Resten skulle brændes i ovnmunden, ellers blev der snart lig igen på gården ¹¹²). — Når karle og piger i høsttiden er sammen på marken, har pigerne (til vore dage) brugt at afrive havrekærner og kaste dem på karlene. Lige så mange kærner, der hænger fast i tøjet, lige så mange kærester har da karlen ¹¹⁴) (bl. a. i Havrebjerg). — For at forhindre, at der blev „navlegæslinger“ brugte man hos Anders Hansen i Engelstrup aftenen før skærtorsdag af sætte synåle i gæssenes højre vinge, hvorefter de kom ind i „stesset“ for at æde havre af et sold; på bunden at dette skulle der ligge en uldsaks eller en lundstikkenagle ¹¹⁵) (se også boghevede og byg).

40. **Humlethe** brugtes imod gigt ¹¹⁶) (se også boghevede).
41. **Husløg** på taget gav lykke ¹¹⁷), og især værnede de imod ildebrand og lynnedslag (Refsnæs) ¹¹⁸) og hindrede trolddomskunster ¹¹⁹). Syge dyr gav man saft af H. blandet med vand, idet man fik saften ud ved at lægge et H. på en hul sten og slå den med en mindre. Også i hestenes hakkelse var det godt at blande saften (Føllenslev) ¹²⁰).
42. **Hvede**, se boghevede.
43. **Hvidkløver**, se kløver.
44. **Hvidløg**, se løg.
45. **Hvidtjørn**. På en mark i Egebjerg sogn stod en stor H. Under den skulle være en grav fra pestens tid. Den måtte ikke ryddes, da der så ville udbrøde sygdom blandt husdyrene, sagde man; ikke des mindre er den pågældende tjørn nu ryddet, uden at man ved noget om, hvorvidt der virkelig skete skade derved ¹²¹) (se også bøg).
46. **Hyldebusken** er uden sammenligning den plante, der har været menneskenes største hjælp i sygdom og nød. Den var allemandslægen som ingen andre planter, og dens anvendelse har været mangfoldig, som agtelsen for den var stor. Når man om foråret plukkede de første skud af en H., skænkede vand derpå og drak det, var dette et fortrinligt middel imod gigt. I Jylland mente man dog, at der var forskel på, hvorledes man plukkede dem; thi de skud, der plukkedes nedad, virkede afførende, mens de, der plukkedes opad, gav brækning. Som svedemiddel skulle de derfor plukkes ligeud ¹²²). De 3 første skud skulle man i As-

næs spise imod kolde¹²³). I Løve herred holdt man på, at bladene skulle bankes itu at bruge mod bylder og betændelse, — man tørrede blomster mod forkølelse og barken kogt i fløde for andre sygdomme¹²⁴). Hyldeaft brugtes i Værsløv-egnen imod gift¹²⁵), og i Odsherred brugtes den inderste hyldebark (kogt og siet) mod koldfeber, ligesom man for samme sygdom skulle gå til en hylde og binde en tråd om den, idet man sagde: ¹²⁶)

O Hyldemor, o holde,
o hold mig denne kåle,
i Gud Faders o. s. v.

eller brugte en anden lignende formel¹²⁷), idet man samtidig rystede den godt. Man kunne også mod koldfeber sætte blå iris (flæer) på brændevin og derefter en aften sætte dette under en hylde i 24 timer for siden at drikke det (Vallekilde¹²⁸). Imod blegner i øjet skulle man blot lade sit vand ved en H.¹²⁶).

Hyldens kraft strakte sig til langt mere end mennesker. Også hørageren kunne den hjælpe. I Odsherred brugte man derfor at „maje“ hørageren St. Hans aften med hyldekviste, en 3—4 stykker, og det fortælles, at da Lars Andersens mor engang ikke ville sætte ris i hørrøen, blev denne trampet ned af en ko¹²⁹). Og når der skulle kærnes smør, og der var noget i vejen med kærningen, skar husmoderen hyldepinde og stak ind i kærnen, — så hævdes forgørelsen¹³⁰). St. Hans aften skulle hyldeblomsterne aflukkes¹³¹), at gemmes hen til te. På Refsnæs holdt man på, at blomsterne skulle plukkes i solskin og tørres i skygge. Her sagde man også, at barken kogt i fløde var god mod ømme bryster hos diegivende mødre, og at „retten“ af hyldebladene trak bylder, mens „vrangen“ lægede¹³²). Mod tandpine skulle man stikke en hyldepind ind i munden og dernæst stikke den ind i væggen med de ord: Vig bort du onde ånd¹³³) (se også træ). Især gjaldt det, at en bestemt H. på Hjembæk præstemark var god i så henseende, — nu er den imidlertid ryddet¹³⁴). En anden hylde i Hørve by var særlig god mod koldfeber¹³⁵).

Det er klart, at når hylden var så god mod mennesker, måtte de også være gode mod den. Derfor brugte man i Marup juleaften at sætte mad ud til hylden i haven¹³⁶), og i det hele taget mente de gamle, at hylden var mere hellig end nogen anden plante. Derfor bragte man også hylden ofre, når en gris eller et spædelam døde; de blev gravet ned under en H. for at der ikke skulle gå flere med¹³⁷) eller de døde lam hængtes op i H.¹³⁸) Man brugte også at tage hatten af i ærbødighed, når man gik forbi hyldebuske, — der var megen lægedom derved (Undløse)¹³⁹). Hyldebuske måtte derfor heller ikke ryddes, i hvert fald ikke, uden at man først havde mumlet „Med forlov“¹⁴⁰) — ellers ville der

ske uheld med mælken¹⁴⁰) eller andre ulykker¹⁴¹), men skød en hylt frem under husets fodstykke, betød det held. Og hvis hyldeved blev brændt, mens gæssene lå på æg, fik de navlegæslinger¹⁴²). At kattene rev i hyldebuske betød storm¹⁴³). — Under H. kunne man lære at hekse¹⁴⁴), og ved flere bestemte H. mente man, at der var spøgeri og gengangere (Soderup og Ruds Vedby)¹⁴⁵). — Når man Valborg aften havde været ved majtræet og sunget, hejstes der en hyldegren op i det som tegn på, at man havde været der (Nordby Samsø)¹⁴⁶), og når hyldebladene var så store som museøren, kunne man begynde at få formiddagsmelmad, sagde man i Finderup¹⁴⁷).

47. **Hørdyrkningen**, der nu er aftaget meget, kan føres overmåde langt tilbage, — ja i en sensat kiste fra bronzealderen (Voldtofte, Fyn) er der endog fundet brændte menneskeknogeter indsvøbt i Hørlinned¹⁴⁸). — Man sagde i gl. dage, at hørfro skulle sås den dag i ugen, hvor den første sne var falden på den ager, der skulle være hør i¹⁴⁹), og man kunne ikke så H. for tykt¹⁴⁹), ja i Grevinge holdt man endog på, at man skulle stikke hovedet godt i vejret, når man såede H., for så ville den blive lang¹⁵⁰). St. Hans aften skulle den „majes“ imod heksene (se foran under bøg og hylt); man stak 3—4 grønne grene, så lange „som majgrene“ ned i ageren, og denne skik var i Gerslev og Vallekilde brugt indtil 1865—70¹⁵¹). I Løve, Arts og Tuse herreder brugte man pil til dette brug¹⁵²), i Tuse dog også poppel¹⁵³) og på Odden hylt¹⁵⁴). Så høj som kvisten, der var stukket i jorden, ville hørrnen blive¹⁵⁵) — så man skulle ikke spare på længden. — Hørrnen var en hellig plante. I den var *Jesusbarnet* svøbt, og derfor skulle kvinderne, når hørrnen stod og groede, neje sig, når de går forbi en hørrager (Havrebjerg og Jordløse)¹⁵⁶). Frøene af den hellige plante var gode talisman'er at have i en linnedpose sammen med mesterrod og flyverøn (se disse ord)¹⁵⁷). — Syge kalve gaves 9 slags medicin, bl. a. af hør, røn og mesterrod¹⁵⁸). — Mod hekse var få planter bedre end hørrnen. Man strøede hørfro foran døren, thi da kunne ingen spøgelse komme over tærskelen¹⁵⁹), og dryssede man frøene om ageren, værnede de både mod onde urter og trolde¹⁶⁰). Endog mennesker (og efter døden) værnedes af hørfro, og derfor strøede man bl. a. i Åstofte hørfro efter ligene, for så kunne de ikke gå igen¹⁶¹) (se også boghvede og bøg).
48. **Iris**. Navnet er i Holbæk amt brugt om siv. Se også hylt.
49. **Islandsk Mos** brugtes kogt imod astma.
50. **Kålen** har været dyrket herhjemme i årtusinder, og traditionen for dens dyrkning har fæstnet sig i bestemte regler, — noget forskellige for hver egn. For hele landet gjaldt det, at hvad som blev sået udi nyet (nymåne) voksede i vejret som kål og andre urter, men hvad som blev sået udi nenden, voksede i roden som roer, rødde og løg¹⁶⁴). Derfor skulle kål

sås i nymåne. I flere egne af amtet (Helsinge, Fårevejle) mente man dog, at Marie Bebudelsesdag (25/2) var den allerbedste dag at så kål på ¹⁶⁵), — andre steder holdt man på Gregori aften (12/3), St. Bendts aften (21/3) og for vinterkålen: St. Hans ¹⁶⁶). Vinterkålen skulle plantes til Mikkelmis (29/9) ¹⁶⁶), — et meget sent tidspunkt. Kvindfolk måtte ikke plante kål, for så ville kålene ikke lukke (sætte hoveder), — det var mandfolkene, der skulle plante dem ¹⁶⁷), — dog mente man i Rakelev, at kvinder nok kunne betros hertil ¹⁶⁸), og i Fårevejle mente man, at kvinderne skulle „mulde“ den, når dette til St. Hans var tiden ¹⁶⁷). Ved plantningen måtte man passe på, at der ikke kom en lysere kål blandt grønkålen; en sådan gik nemlig for at være ligkål og forvoldte dødsfald i familien ¹⁶⁹), — ja man vidste endog at fortælle om en ligkål, som var bleven rykket op, men som dog alligevel havde forårsaget en ung piges død ¹⁷⁰). Også en blomstrende grønkål betød ulykke, og skød en etårig kål stok og blomster, betød dette dødsfald i familien (Samsø) ¹⁷¹). Anderledes med „kærestekålen“. Den fremkom ved, at een kålplante blev stukket igennem en anden, hver betegnende en person, karl og pige. Voksede de nu sammen, så ville de to mennesker få hinanden, — gik det modsat, lykkedes forlovelsen ikke ¹⁷²). Mod kålorm kæmpedes der ofte en hård kamp, omend ret omsonst. Man mente, at dersom man brændte den første kålorm, man fandt, ville der ikke komme flere ¹⁷³), men dette slog nok ikke altid til. — Også så dramatiske midler som at „stævne“ kålormene blev forsøgt, og en mand, der var særlig udvalgt dertil, „læste“ for kålormene følgende „proklamation“ ¹⁶⁸), ¹⁷⁴): „Denne haug og denne kål være disse orme så led, som Gud er det menneske. led, som står på tinge og siger løgn, men ved sandhed“. — Når man var færdig med at meje markerne, gik høstfolkene i gamle dage til gårdene og stillede sig op ved gavlen og hvæssede leerne. De gjorde det under påskud af, at nu ville de meje kålen i haven, og skikken hed at „stryge for kål“. Den er kendt i det meste af landet, bl. a. også fra Bjergsted og Samsø ¹⁷⁵), — kålen blev aldrig mejet, for når på skrømt høstfolkene lod leerne hvæsse, ofrede madmoderen øl eller mjød på høstfolkene og så sparede de kålen. — Overalt i landet har kældyrkingen været en privatsag; man kunne dyrke den om man ville eller ej, og den var ikke undergivet fællesskabet. I ganske enkelte tilfælde har der dog været undtagelser, således fra Samsø. Her havde man i byerne Nordby, Østerby og Alstrup såkaldte „plantebede“, der var beregnet til fælles tiltrækning (og dyrkning) af kålplanter ¹⁷⁵). Byloven for Nordby siger herom (1697 og 1721) ¹⁷⁷), at „Plantebedene skal være tillugte tredie Dagen efter Tillysning med lovlig og forsvarlig Lukkelse. Hvem, som findes der udi forsømmelig, bøde derfor til Byen 4 Sk., som Plantemændene skal udpante på fersk Gerning inddrive og derfor til Byen 1 Skp. Byg, o.s.v. ¹⁸³). — Kål var hverdagskost sidst på sommeren og ofte om vinteren; men

- på skærtorsdag skulle man spise 9 slags kål for helbredets skyld. Da man ikke havde 9 kålsorter, tog man blot 9 slags grønne blade dertil¹⁷⁸). — Iøvrigt brugtes kålblade også mod sygdomme. Grønkålsblade mastes og brugtes som trækplaster (Løve hr.)¹⁷⁹), og i Værsløv holdt man på, at hvidkålsblade trak betændelse¹⁸⁰). Kål, taget efter solnedgang fra 3 mænds haver, kunne helbrede syge køer¹⁸¹), og stilke af hvidkål, skåret i stykker og lagt i vand, kunne fordrive frost (Refsnæs)¹⁸²).
51. **Kabbeleje** (engkabbeleje) kaldes i Vestsjæll. smørblomst. Første gang køerne skulle malkes på marken om foråret, puttede man en sådan smørblomst i mælkespenden. Det hjalp mod forgørelse¹⁸³) (se også bukkeblad).
52. **Kamilleblomster** brugtes (og bruges) som te mod forkølelse og som lunkent badevand for øjnene¹⁸⁴) (se også byg).
53. **Kastanjer** skulle man gå med i lommen imod gift¹⁸⁵).
54. **Katteost** var godt mod skæver¹⁸⁶) og før bierne indlodes i kuben, skulle den indvendig gnides med grønt korn eller blomster af K. (Løve h.)¹⁸⁷).
55. **Katteskæg**, se bukkeblad.
56. **Kaprifolie**, se bukkeblad.
57. **Kartoffelen**, hvis kultur er så relativ ung¹⁸⁸), har kun fostret liden tro. Man sagde på Refsnæs, at skiver af K. var gode for brandsår¹⁸⁹). K. og ærter skulle sættes i månens nedgang, — ellers blev toppen ved at gro¹⁹⁰). K. gemtes tidligere almindeligt under sengen, — ingen ved hvorfor¹⁹⁰).
58. **Kirsebær**. Lars Andersen har fortalt følgende¹⁹¹): Engang, mens min Bedstemor gik med Barn, var hun ude i Haven og pillede nogle Kirsebær, og der faldt saa et Bær paa Næsen af hende. Da Drengbarnet blev født, havde han også et K. paa Næsen. Saa kom der nogle Zigeunere, som gav det Raad, at „du skal inde paa Bjælken over Sengen skrive 40 Streger. Saa maa du hver Morgen tørre en af dem ud, og ligesaa mange Gange i Guds Navn stryge med Fingeren fastende Spyt paa kirsebæret.“ Det hjalp.
59. **Klinte**. En kone rejste i 1907 i jernbanekupe. Hun havde hånden fuld af K. To-tre af dem skulle lægges i vinduet for at soltørres. Af frugterne skulle tages 2—3 korn, de hjalp imod krampe¹⁹²).
60. **Kløver**. Over hele landet er det kendt, at en firkløver betyder lykke, — ligesom at en femkløver betyder ulykke; det sidste er dog en mindre udbredt forestilling. Dertil har man lagt forskellig anden tro. Således hedder det¹⁹³) at den, der finder en firkl., kan få sit ønske opfyldt, og¹⁹⁴) den, som bærer en firkl. på sig, kan ikke „hverres“ (forvirres) af taskenspillere eller blive blændet. Derfor må en firkl. ikke kastes væk, og hvad

den fæstes til, kan ikke forgøres, — ja, på Sjælland har man endog brugt at spise den imod feber¹⁹⁵). På Sjælland har man også holdt på, at man skulle give firkl. til den, man holdt af¹⁹⁶), og satte man en firkl. i hovedet, hjalp det mod hovedpine (Værsløv)¹⁹⁷). Femkløveren skulle man kaste væk¹⁹⁷) (se også græs).

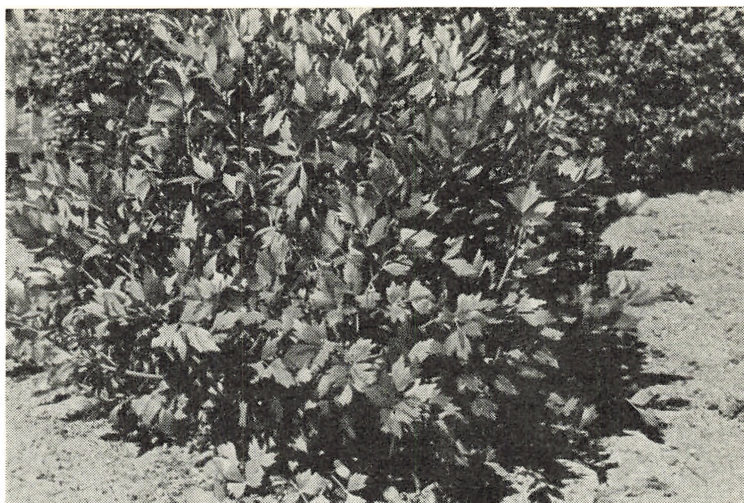
61. **Kommen** dyrkes nu kun sjældent. Frø af K. kogt til te brugtes på Refsnæs mod små hvide orm¹⁹⁸).
62. **Kornblomst** hed også blåkorn, og man sagde ved Halleby å¹⁹⁹):

Blåkorn og skalle (skjaller)
de duer aldrig.

Den, som var plaget af næseblod, skulle på Kristi legemsdag (23/6) kl. 12 middag opgrave roden af en K. og holde den skjult inden i sin hånd²⁰⁰).

63. **Knopurt**, se buksbom.
64. **Kvan**, se angelik.
65. **Lavendel**. I mange landsbyer syltede man lavendler og roser (se dette ord). Af L. og tørrede rosenblade lavede man sig en god lugtense, som man kom i en flaske sammen med brændevin, — det brugtes til at stænke på tøjet. L. og roser lagdes også på en glød i bilæggeren for at give en god lugt i stuen, og lavendler lagdes mellem tøjet i kisterne og skufferne²⁰¹). L. og regnfang sagdes også at kunne fordrive rotter²⁰²), og L. og rosmarin var gode mod hård fødsel²⁰³) (se også buksbom).
66. **Ligkål**, se kål.
67. **Liljer** (især hvid L.), ansås for gode mod dårlige øjne²⁰³) og blomsterne, lagt i bomolie og stødt melis, var gode mod brandsår (Refsnæs)²⁰⁴) (se også buksbom).
68. **Limurt**, se blæresmelle.
69. **Lindetræet**. Man sagde i Odsherred, at L. kunne blive så gamle, at der skabtes lindorme ved deres rod²⁰⁵), — og såvel på denne måde som på anden vis er L. knyttede til disse uhyrer. Man hævdede således, at der plantedes L. på kirkegårdene for at værne disse imod lindorme²⁰⁶), idet disse ellers var slemme til at huser på kirkegårdene. På Holmstrup kirkegård havde nu imidlertid lindormen taget bolig i selve lindetræet, der var hult, og fra denne bolig forhindrede den folk i at gå i kirke ad den sydlige indgang. Denne måtte derfor lukkes. I træets indre har man kunnet se rester af en gammel gabestok²⁰⁷). Også i lindetræet ved Odden kirke skal der have huseret en lindeorm²⁰⁸), — ligesom i lindetræet i Højby²⁰⁹). — Mod brændt skade var det godt at bruge lindebark²¹⁰).

70. **Løg.** Når man ridsede et løg korsvis og gned vorter dermed og derefter kastede L. i ilden, ville vorterne forsvinde²¹¹). Og blev et kristenbarn diet på bryster og fingerspidser af de underjordiske, da skulle moderen smøre barnet med hvidløgsaft på bryst og fingre, — så kunne de ikke røre barnet; thi H. var kraftigt imod trolde (Vestsjæll²¹²). Også voksne kunne værges sig imod de underjordiske ved at gnide sig under fødder og på brystet med hvidløg²¹³). — Løg var i meget gammel tid opfattet som frugtbarørende også overfor kvinder, men da løg i oldtid og middelalder blot har betydet urt, er der intet rigtigt holdepunkt for stedfæstelsen²¹⁴). — Man sagde i Vestsjæll. at L. skulle trædes ned, hvor de voksede i haven, så de ikke groede ud foroven²¹⁵). — Gav man hestene hvidløg at æde, borttog man kraften fra dem, de var i selskab med²¹⁶) (se også byg).
71. **Løvetand.** Kunde man i eet pust blæse alle dunene af en L. ville man få en ny kjole (el. l.) i løbet af året (Vestsjæll.)²¹⁷) (se også Fandens mælkebøtte).
72. **Løvstikke** har i ældre tid været meget almindelig i bønderhaverne, fordi man troede, at den var et sikkert middel mod kvægets forgørelse. Endnu i 1877 fandtes den i adskillige haver, og Jens Kamp har engang spurgt en ung, oplyst bonde, i hvis have en L. voksede, hvortil man brugte denne. Han svarede, at han mange gange havde haft isinde at rydde den, men han måtte ikke for gammelmor, — hun havde altid travlt med at få noget af den i kvæget om „voldborgaften“ — og så længe hun levede, fik den derfor lov at stå²¹⁸). Også endnu senere har den været i stor respekt, og bl. a. brugtes den i Bjergsted til at gnide kørerne med mellem klove, når de ikke var raske²¹⁹). Og det berettes, at husmand P. Kristensen, f. 1842, i Højby havde brugt løvstikker og løvsticketop til en syg ko, som derved kom sig²²⁰). Uden for Jens Jensens haver i Plejerup har der altid stået en L. — Hvis kørerne ikke gav smør, fik de noget af L. at spise, og desuden skuredes mælkebøtterne dermed²²¹).
73. **Malurt** sattes på brændevin, at drikke imod mavesmerter²²²) og brugtes som tilsætning til øllet²²²) samt som te sammen med matrem mod fordøjelsesbesværligheder hos får og kær (Refsnæs)²²²). På Samsø sagde man at, dersom man kom M. i sengen, ville lopperne sværme som en bisværme over den, der lå i sengen²²³).
74. **Maries Fingre**, det samme som gøgeurter (se dette ord) (Samsø²²⁴).
75. **Matrem**, se buksbom og malurt.
76. **Mesterrod** brugtes mod forgivelse m. m. (se hør).
77. **Morgenfrue**, se buksbom.

Løvstikke i gammel landbohøve

78. **Myrten** er i folketroen intimt knyttet til brudekransen, og deraf har fulgt mange læreregler og mundheld. I disse knyttedes lykken til myrten, og man sagde i Bregninge, at ²²⁵⁾

Hvor myrte ej gror,
ej lykken bor.

og på Refsnæs ²²²⁾

Hvor myrte ej trives,
ej lykke gives.

og i Soderup sagde man i prosa det samme ²²⁶⁾: Myrter i huset forhindre voksne dotre i at blive gift. — Om myrtens pleje hed det (Refsnæs), at den unge M. skulle plantes ved sin moder i urtepotten, — ellers ville den dø af sorg ²²²⁾. M. måtte ikke føres bort fra hjemmet, og den, der plejede den, ville aldrig komme til at bære den ²²²⁾. Skikken at bære myrtekransen var på Refsnæs dog ikke ret gammel, den anvendtes først fra ca. 1860 ²²²⁾ ²²⁷⁾.

79. **Narcis**, se buksbom.

80. **Natlys** måtte ikke flyttes eller deles, — det ville bringe uheld (Bregninge) ²²⁸⁾.

81. **Nelde**, se brændenælde.

82. **Nellike**, se buksbom.

83. **Onde urter**, se hør.

84. **Pelargonie** bragte kræft og kaldtes derfor kræftblomst ²²⁹).
85. **Perikum** sattes på brændevin og brugtes mod mavesygdomme ²²²) ²³⁰).
86. **Persille**, som er så længe om at spire, skulle efter de gamles mening 3 gange til helvede, før den kunne komme op af jorden (Grandløse) ²³¹).
87. **Pilekvisten** var livgivende, frugtbargørende og i besiddelse af andre egenskaber. Dens frugtbargørende evne overførte man både til andre planter og til mennesker. I det første tilfælde skete dette ved, at man juleaften stak små pilekviste ned i jorden på de steder, hvor man siden ville have, der skulle vokse frugttræer. Kvistene optoges atter på Vor Frue dag (2/7), og satte man nu frugttræer der, ville de få noget af pilenes kraft og blive frugtbare (se iøvrigt frugttræer) ²³²). Til menneskene overførte man kraften ved at „rise dem op“, — enten til fastelavn (se fastelavnsriset) eller til langfredag. Langfredagsrisning var den mindst almindelige, men er dog kendt fra Bjergsted og har der holdt sig længe. Man brugte en kvisling (pilegren) ²³³. — Ville man søge en skat, og forstod man sig paa denne kunst, skulle man tage en pilevånd, som var skåret med særegen kundskab, og med den i hånden søgte man, indtil man mærkede, at pilevånden ligesom sprang eller bøjede sig i hånden; der skulle man grave, thi der var skatten ²³⁴). Denne metode, som især er brugt til at finde vand, har også været anvendt indenfor vort område, bl. a. i Tostrup ²³⁵), og er i trediverne brugt på praktisk-videnskabelig vis ved saltboringerne på Dybbøl. Også som spåstikke brugtes pilekvisten ²³⁶), og i ældre tid brugtes pilekviste ved palmevielse i den danske katolske kirke på palmesøndag, senere buksbom ²³⁷). — Mod vorter skulle man tage en pilepind og deri skære så mange hakker, som man havde vorter at fordrive. Derefter skulle man stikke hver vorte tilblods med en nål og bringe noget af blodet ind i hakkerne på pinden. Når dette er gjort, kastes pinden bort, helst i rindende vand. Vorterne vil da forsvinde, men tager nogen pinden op, vil han få vorterne ²³⁸). — På en høj mellem Tjørnelunde og Kulby skulle der stå en pil (eller måske er det en poppel), og den havde den egenskab, at når man skår i den, ville der flyde blod ²³⁹) ²⁴⁰) (se også hør).
88. **Poppeltræet** har almuen vanskeligt kunnet skelne fra pil, — ja den har endog dannet det morsomme ord: poppelpil (jevnfør pil). — Ved Egedal i Vallekilde sogn har stået en ualmindelig høj poppel, om hvilken man sagde, at den ikke måtte fældes, for så ville der ske en stor ulykke ²⁴¹) (se også bævreasp).
89. **Porcellænsblomst**. Om denne fortæller et sagn fra Soderup følgende: På den indvendige side af P.s kronblade er der en del små, mørke prikker og tegn, dette skulle være hebraiske bogstaver og betyde: *Jesus af Nazaret*, jødernes konge.

90. **Pæoner** (bonderoser) måtte man ikke forære bort, — det gav uheld (Grevinge)²⁴³ eller ville forårsage kreaturers død (Vig)²⁴⁴.
91. **Ramsløg**, d. s. som hundeløg, se bøg.
92. **Regnfang** brugtes på Refsnæs som te imod mavesygdomme²²² (se også lavendel).
93. **Røer** skulle helst sås i aftagende måne (se også kål)²⁴⁵. Viste der sig en hvidbladet roe i marken, betød dette dødsfald. Stod den midt i marken, ville en af de nærmeste dø, — stod den yderligt, var det en af de fjernere i familien (Refsnæs)²²².
94. **Rose**. Når en rosenbusk ikke spirer om foråret, men ved midsommertide, skal den nok komme til at gro²⁴⁶, men gav den sig til at blomstre allerede i påsken, betød dette dødsvarsel. På en gård i Eskebjerg var dette engang tilfældet. Der var ingen syge; men en hest sparkede en karl ihjel, og i nærheden af det hus, hvor rosen blomstrede, døde et lille barn. „Nej, sådant slår såmænd aldrig fejl“²⁴⁷. Også når en rose blomstrede om vinteren, varslede den død, og det samme var tilfældet, dersom en blomster- eller bladknop skød igennem en rose²²². Og kom der en hvid rose mellem en klynge røde, varslede også den lig i huset (Værsløv)²⁴⁸ (se også lavendler og roe).
95. **Rugen** kan ikke fryse ihjel, men drukne, sagde man i Vestsjæll.²⁵², og

Per Fængsels regn
gør rugen klejn, —

(Per Fængsels dag var 1/8)²⁵³. — Mod forgørelse af mælken skulle det være godt at tage 3 rugkorn af samme vippe og stikke dem ind under et bånd på kærnen²⁵⁴, — og når man indtog en hest af græsset, skulle den have rughakkelse at æde og røde rønnebær under foderet²⁵⁵. — Den pige, som fik det sidste rugneg at binde op om høsten, blev „rugkælling“, og i Reerslev hed det, at hun om juleaften skulle sidde på dørtærskelen med en karklud om halsen, d. v. s. at hun betragtedes som den ringeste af dem, der havde deltaget i høstarbejdet. Der gaves også tilsvarende byg- og havrekællinger (se byg og havre). I Nordrup hed det, at den, der bandt det sidste rugneg, tværtimod skulle have den ære at sidde for enden af bordet ved siden af husbonden til juleaften, og bygkællingen skulle sidde på dørtærskelen²⁵⁶. — Når kragerne i høsttiden sad sammenkrøbne langs rughobene, betød det, at der var ustadigt vejr og regn i vente (Soderup)²⁵⁷ (se også boghvede og bregne).

96. **Rosmarin**, se lavendel.
97. **Rødbynke**. Frø af R. bruges mod nyregrus som te (Bregninge)²⁴⁹ eller mod diarrhoe (Løve hr.)²⁵⁰.
98. **Røllike** blev på Refsnæs banket til en kage og brugt imod bullenskab²²².

99. **Rødtjørn.** En sådan står i Rørby ved Kalundborg, og det hedder om den, at den ikke må ryddes, for så vil Kalundborg brænde²⁵¹) (se også tjørn og hvidtjørn).
100. **Rønnebærtræet** har spillet en betydelig rolle i folketroen, især den såkaldte flyverøn, — en røn, der voksede i sprækker af gamle træer, murrevner o. l., og som altså ikke havde rod på jorden, men var tilstede imellem himmel og jord. Af disse tog man kviste, og disse besad en særdeles kraft. På Sjælland tog man kviste af flyverøn ind St. Hans aften og hængte dem op under loftet, — det betød lykke²⁵⁸), eller de samlede St. Hans dag i skovene og brugtes mod trolddom (Havrebjerg)²⁵⁹). Ville man sikre sig imod anfald af forbiridende hekse St. Hans nat, var det sikrest at bære pinde af røn på sig²⁶⁰), og for også at beskytte kvæget, borede man et hul i hornene og stak flyverøn ind deri, — så kunne ingen „fremmede“ malke det²⁶¹). og intet trodtøj kunne få fat i det (Højby)²⁶²). Havde koen kælvet, gav man den i Vestsjæll. flyverøn blandet med salt, — så var den sikret imod forgørelse²⁶³), eller man trak til St. Hans køerne ind i bagstegerset og røgede dem godt igennem med flyverøn, hvorefter hver af dem fik et stykke boret ind i hornene²⁶⁴). — Også værktøj gjordes af røn, — det var da på forhånd sikret imod forgørelse, thi „med Heksekunster standses alle Plove, undtagen dem, der er af Røn“²⁶⁵). I kærnestaven fastgjordes flyverøn på kryds og tværs (Vestsjæll), thi det hjalp til, at der kom smør af fløden²⁶⁶). — Brugen af flyverøn var fordum meget almindelig, — så almindelig, at Erich Pontoppidan (1736) raillerede over, at man anbragte disse „majrøns-kviste“ i stalde, i kærnestave o. s. v.²⁶⁷) (se også hør, hyld og rug).
101. **Salvie** brugtes at gurgle med²⁷³).
102. **Sankt Hansdags Kål** er en tidlig, temmelig lav kål²⁷²) (se kål).
103. **Sankt Hans Urt.** Ville en pige vide, hvordan det forholder sig med andres kæresteforhold, skal hun St. Hans aften, efter solnedgang, plukke St. Hans-urter og binde dem sammen 2 og 2; disse hænges så op under loftet, og hver plante er for en bestemt person. Visner den ene eller anden, betyder det noget dårligt, eventuelt at han skal dø. Planten til højre er for karlen, til venstre for pigen, — vokser de fra hinanden, vil det sige, at de ikke får hinanden, — vokser de mod samme side, er det tegn på, at den ene vil fly for den anden, — men vokser de mod hinanden, er alting godt: De får hinanden²⁶⁸). Man kunne også sætte planter op for mand og kone, bror og søster o. s. v. og deraf udledes deres indbyrdes forhold til hinanden, eller deres livstråd²⁶⁹). I Værsløv holdt man på, at den, hvis S. først visnede, ville dø først²⁷⁰), — i Bregninge mente man, at der var held og lykke ved S., thi de usynlige kunne godt lide at være, hvor S. var, — derfor stak man dem under bjælken²⁷¹). — Også denne skik er meget gammel — ligesom skikken med flyverøn kritiseret af Pontoppidan²⁶⁷).

104. **Sevenbom** ansås for fosterfordrivende ²⁷⁴) (Viskinge):
Kviksølv og syvenbom
har gjort mangen hore from.
105. **Simpelfi**, se aloe.
106. **Skadeurter** skulle være opkaldt efter skaderne (fugle) ²⁷⁵) (Værsløv).
107. **Skræppe**. Bladene lagt på hovedet hjalp mod hovedpine (Løve hr) ²⁷⁶) og lagt på syge steder kunne det trække, f. eks. leddegigt (Højby) ²⁷⁷).
108. **Smørblomster** holdt man under hagen, — kom der da et gult skær, betød det, at vedkommende havde smørlykke (Kalundborg) ²⁷⁹) (se også bukkeblad og kabbeleje).
109. **Stikkelsbær** (og jordbær) måtte ikke spises efter solens nedgang og duggen var faldet derpå, — så blev man syg ²⁷⁸).
110. **Stolt Henrik** brugtes mod bullsskab (Refsnæs) ²²²), eller smurt bag øret imod hoved- og tandpine (Løve) ²⁸⁰), — stødt i en morter og blandet med grøn sæbe trak det betændelse, selv om den sad helt inde ved benet (Brejninge) ²⁸¹).
111. **Taxen** har været vildtvoksende i landet fra oldtiden, og den yngre runerække (ca. 800) har et tegn for dette træ ²⁸²). Vidt berømt er Bromøletaxen, hvortil der knytter sig så mangen uhyggelig historie (kniplingskræmmeren m. fl.) ²⁸³).
112. **Tidsel**. Når tidseltoppen ryger, er fåremælken god ²⁸⁴), sagde man i amtet, og der fortælles fra Asnæs et sagn om, at man fordem flettede en krans af mariatidslen og satte på Vorherres hovede, da han blev korsfæstet; frøet af denne T. skulle være godt for dem, der havde sting i siden ²⁸⁵). Torne og tidslar har altid været ildesete planter (se tjørn).
113. **Tjørn**. Til en lang række T. i Holbæk amt er der knyttet den forestilling, at der vil ske en ulykke, dersom de ryddes, og en udbredt forestilling i Vestsjælland er det, at udøbte børns tøj ikke må hænges (til tørre) på en tjørn, da børnene så bliver „rivgale“ både som små og som voksne ²⁸⁶). Ved Udby og Hørby er der en levning af en tidligere skovbevoksning i Udby sogn, og denne må ikke ryddes, — ja man mener endog, at der kommer uheld til den, der blot hugger i den ²⁸⁷). En anden T. voksede på Nilaus Sørensens jord i Sandby ved Lammefjorden, og måtte ikke ryddes. En ny ejer har dog ryddet den (Jens Petersen) ²⁸⁸). — Omtrent 800 m vest for Høng voksede en T. på en gl. begravelse fra den sorte døds tid, — og der ville ske en ulykke, hvis den blev fældet ²⁸⁹). — Om Helletjørnen på Tjørnehøj i Ulstrup fortælles det, at da en karl engang huggede en gren af til at bøde en plov med, styrtede huset sammen, — og en bymand måtte engang drikke tyvedrik, da han havde taget en gren af tjørnen til bygningstømmer. Det gik ham skævt siden hen ²⁹⁰). I Bakkendrup skal findes et tjørnegærde, som også var tabu

²⁹¹), og neden for Dværghøj ved Kalundborg-landevej (Refsnæs), hvor der også voksede en T., var set en pusling med slaghat ²⁹²). — Den røde T. på Rørby mark måtte ikke fældes, — senere er den blevet beskadiget af vejmand eller andre ²⁹³). — Om tjørnene i mosen i Bregninge sogn forlød det, at de ej heller måtte fældes ²⁹⁴), og det samme hed det om T. ved Barnshøj kilde i Holmstrup sogn ²⁹⁵). — Om hvidtjørnen på Hans Peter Nielsens lod i Ebbestrup (imod vest), hvor Oddebovejen svinger mod stranden, sagdes det, at hvis den blev fældet, ville der ske uheld med kreaturerne. Nu er den imidlertid ryddet, der står dog en mindre i stedet ²⁹⁶). Også en T. i Egelykke var urørlig, — man mente nu blot, at der lå en hest begravet under den, og pløjede uden om ²⁹⁷). — Tjørnen på stenkisten på Karl Kristensens mark i Underød (Egebjerg s.) måtte ikke ryddes, da kreaturerne så blev syge, og da man engang prøvede derpå, døde en af hestene ²⁹⁸). I Asnæs er der 3 sådanne skæbne-tjørne, nemlig på Henrik Jensens lod i Høve, i Astrup på Klavs Jacobsens lod og på Langhøj ²⁹⁹), og ligeledes på gærdet ved Lars Hansens lod i Fårevejle ³⁰⁰). Endelig var der en på Ole Pedersens lod i Bjerresø, men den er fjernet efter ejerens død ³⁰¹). — Af de mange tilfælde har Th. Gravlund optegnet, at ved høje med tjørne på er der altid noget at bemærke ³⁰²), og da man i Klinte engang sparede en T. i et skel mellem 2 lodder, opstillede man et bræt med indskriften ³⁰³):

Stands du trætte vandrer
og hvil dig under tornens ly;
thi vejen den er såre trang
herfra og indtil vor by.

På tjørnen nord for Odderbjerg i Fårevejle var der engang kommet til at hænge en las tøj, og den blev til et snurrende hjul. Den kunne ikke komme bort, før en hovedløs dreng kom ud af tjørnen ³⁰⁴) (se også bøg og hvidtjørn).

114. **Tordenblomst**, se evighedsblomst.
115. **Torn**, se tjørn.
116. **Tulipan**. Kom der en sort tulipan mellem andre, varslede det død, — man vidste at fortælle om et bestemt tilfælde, hvor maleren Zahrtmann netop var død i tilknytning hertil (Brejninge) ³⁰⁵) (se buksbom).
117. **Vejbred**. Bladene brugtes mod bylder og betændelse efter at være bleven knust (Løve hr.) ³⁰⁶), eller man lagde dem hele på, — „retten“ trak, „vrangen“ lægede (Refsnæs) ²²²) (se også hyld). Kaldes i amtet også vejbolleblade.
118. **Vindrue**. Man sagde i Værslev, at stæren om vinteren rejste til de varme lande for at plukke vindruer ³⁰⁷).
119. **Violer**. De 3 første man fandt om foråret skulle man spise, — det bevarede imod koldfeber (Vestsjæll.) ³⁰⁸).

120. **Æblet.** Nordens ypperste frugt, har været dyrket i årtusinder og omtales i Eddaerne ³⁰⁹). Yduns æbler foryngede guderne, og æblet har været forlenet med en særlig glans og glorie. Det er bleven brugt ved højtiderne ved kortspil i julen o. l. ³¹⁰), men også sundhed kunne fås ved æbler, om end ikke evigt liv som for guderne. Man skulle påskemorgen spise et æble fastende, — så blev man ikke syg det år ³¹¹), — eller man skulle (Onsbjerg, Samsø) spise et langfredag, så fik man ikke tandpine i det år ³¹²). — Ville man vide, hvem den tilkommende ville blive, skulle man klistre æblekerner forskellige steder i ansigtet, inden man gik i seng, og så skulle man lægge mærke til, hvilken der blev siddende; den, for hvem den var sat, ville blive den tilkommende ³¹⁰). — En pige kunne også klemme en æblekerne mellem pege- og tommelfingeren, — og af den retning, kærnen da tog, kunne man se, hvorfra bejleren ville komme ³¹²). — Kneb det med at få den tilkommende tilstrækkeligt kærlig overfor en, skulle man give ham (eller hende) et Æ., som om natten havde ligget under ens armhule og var bleven gennemtrukket med ens sved. Spiste han så dette, ville kærligheden vende sig til en ³¹³). Og skrællede man et Æ. i eet stræk, så skrællen ikke gik itu, ville der blive til en ny kjole det år ³¹⁴), — og kastede man skrællen bag over sit hoved, kunne man se af de slyng, den faldt i, hvilke forbogstaver ens tilkommende ville få ³¹⁵). — At drømme om Æ. var ikke heldigt, — det betød lig ³¹⁶). — Når æblerne plukkedes, skulle de sidste 2—3 stykker blive hængende, — de var en slags offer til træet ³¹⁷). — I Soderup sagde man, at æggen på en le kunne ødelægges, når man listede sig til at skære et surt æble igennem med den, således at hele æggen blev berørt af æblet ³¹⁸). — Også blandt æbletræer fandtes der hultræer, hvor man søgte helbredelse for sygdomme. Et sådant fandtes i en have i Rørby. Her havde man bragt børn igennem for at få dem helbredet for skæver ³¹⁹). — Flere præster i Odsherred skal have været hårde ved æbletyvene i deres have. Således sagdes det, at pastor Coldevin „bandt“ folk, som stjal æbler i hans have, og de måtte stå der, indtil han kom hjem fra kirken ³²⁰). Og da nogle andre folk havde stjålet Æ. i præstegårdshaven i Asnæs, „bandt“ også der præsten disse, — og de vogtede sig for at komme der en anden gang ³²¹). Også præsten i Udby havde denne evne, og han „bandt“ æbletyvene til at blive i træet natten over. Først næste morgen gav han dem fri ³²²) (se også hassel).
121. **Æblegeranie** puttedes i øret mod tandpine ³²³).
122. **Ærter** måtte ikke afhugges i nymåne, for så blev de hårde og „meget onde at syde og koge“. Såedes de i østenvejr, blev de også hårde at koge. Helst skulle de sås skærtorsdag eller langfredag ³²⁴). Men når folk i gl. dage skulle koge ærter, kunne man ikke bruge almindeligt vand, og man kunne se folk gå langvejs for at hente godt ærtevand ³²⁵). — En bælg

med 9 ærter i betød lykke³²⁶), men lå der en niært i et fjermer hjulspor, kunne det vælte et køretøj³²⁷). En niært sattes over døren, når man ville vide navnet på den tilkommende, — den der først går ind under den, skal man giftes med³²⁸). — Æ. brugtes til at tælle vorter bort med. Man skulle tage så mange ærter, som der var vorter (jevnfør pil), gnide vorterne en for en, kaste ærterne bag over en for en, helst i rindende vand eller i en brønd. Når Æ. rådnede, svandt vorterne (Havrebjerg)³²⁹), — eller man skulle gå ud og gøre noget lignende i fuldmåne (Vestsjæll.)³³⁰) (se også boghvede, kløver og rose).

III.

123. **Blomster** har i almindelighed spillet en stor rolle i almuens sind, tanke og gerning³³¹), og man har haft megen kærlighed til den. Ikke alle var lige gode. Det var således ikke godt at drømme om røde blomster (eller bryllup), — det betød noget uheldigt³³²), og et bryllupsbord måtte ikke pyntes med hvide Bl., for så blev børnene stygge³³³). Hvide blomster var ellers på mode i halvfemserne³³⁴). — Ej heller visne blomster var ubetinget gode; nogle holdt på, at de spæede uheld eller død, andre at de bragte held (Brejninge)³³⁵). — I havens blomsterkvarter skulle der helst være 3 gange 3 planter, ialt 9, nemlig ambra, balsam, hjertensfryd, krusemynte, lavendel, malurt, matrem, reseda og salvie³³⁶). Disse 9 var alle lægedomsurter tilligemed, at de var prydblomster. — Når man gik i kirke skulle man have en urtekost med, og den skulle bestå af 7 planter, nemlig balsamblad, centifolierose, gyldenlak, matrem, påske- og pinse-lilje og sepres (artemisia) (Refsnæs)³³⁷), — hvordan man klarede dette uden for disse blomsters tider, er ikke klart, — man har vel nøjedes med færre³³⁸). — Også efter døden fulgte blomsterne en, og mange fastsatte i deres testamente, at der hver kirkedag skulle strøs blomster på deres grav eller ligsten³³⁹). — Ikke alene mennesker, men også dyr tiltænkte man blomster, — den dag, den sidste høst skulle køres hjem, pyntedes hestene med grønt og blomster³⁴⁰). — Stiliseret findes blomster broderet på mangen navneklud o. l. fra gamle dage og vidner om kærlighed til blomsterne samt om en vis skønhedsopfattelse overfor dem³⁴¹). — Blomster, man fik foræret, måtte man ikke sige tak for³⁴²), — så groede de ikke, og om at bortskænke afskårne blomster som i vore dage, var der tidligere aldrig tale. Skulle man have sat en blomst (stikling, skud), måtte det helst stjæles, — ellers var der ikke held ved det³⁴³), dog måtte Bl. ikke borttages fra kirkegårde, for så døde der nogen (Mørke)³⁴⁴), og man mente endog (Soderup), at et træ eller en blomst, som et menneske havde holdt særlig meget af og ofret særlig omhu, ville gå ud, når vedkommende person døde³⁴⁵). — Hedens blomster plukkede man i Veddinge og lagde ind i stuen. Man mente de værnede imod torden og lynild (jevnfør evighedsblomster)³⁴⁶).

124. **Fastelavnsriset.** Den, der var først oppe til fastelavn, tog (Bjergsted) en kvisting (pilegren) og gik ind og slog ovenpå dynerne hos dem, der endnu lå i sengene, — man slog hårdere og hårdere, til syvsveren lovede at give boller³⁴⁷). Til denne skik, der i hvert fald i købstæderne og blandt børnene bruges endnu, knytter sig, at man sang verset³⁴⁸):

Boller op og boller ned,
og boller i min mave,
hvis jeg ingen boller får,
så laver jeg ballade.

Selve risningen var tænkt som en god gerning, der i tidligere tid kun blev udført overfor kvinder, og skulle virke frugtbargørende³⁴⁹). Langfredag skulle man se at betale de ris tilbage, man havde fået til fastelavn, og bl. a. i Helsingø kendes „langfredagsris“³⁵⁰). Også betegnelsen „påskeskræpper“ kendes om denne skik²⁴⁸).

125. **Frugttræer** måtte ikke blomstre 2 gange, — det betød sygdom (Holbæk amt)³⁵¹), og havde de blomster og frugt på een gang, varslede det lig i huset (Refsnæs)³⁵²). — For at gøre frugttræerne frugtbare, skulle man stikke pilekviste i jorden, hvor de skulle vokse (se pil)³⁵³), og juleaften skulle man ryste dem godt igennem (Egebjerg)³⁵⁴). Dertil brugte man sine steder at binde halmbånd om dem (se også halm) julenat, idet man mumlede³⁵⁵):

Fryd dig, æblekvist,
som Maria, der bar Jesus Krist.

I Værsløv sagde man, at dersom de dog ikke ville bære, skulle en frugt-sommelig kone, før sol stod op, binde halmbånd om dem³⁵⁶). — F. skulle beskæres den 9. juni kl. 9 formiddag³⁵⁶) (se også æbletræet).

126. **Halm** måtte ikke brændes (se dog havre), for så ville man få for lidt af det næste år³⁵⁶), — dog brugte man (Stenlille) brændende halm imod syge køer³⁵⁷). Halmstrå, der lagdes overkors, beskyttede imod hekse o. l. (Brejninge)³⁵⁸), men lå de, uden man selv ville det, overkors, varslede det død (Søstrup)³⁵⁹). — Ligene blev lagt på langhalm, mens de blev klædt, og ovenpå liget lagdes et kors af strå på brystet (Løve hr.)³⁶⁰). Ægtefolk måtte ikke have boghvedehalm i sengene, for så ville deres børn få rødt hår³⁶¹). — For at holde troldfolket borte fra mælken, skulle malkepigen, første gang en ko malkedes efter kælvningen, tage det første led af et halmstrå og lægge det i bøtten, før hun begyndte at malke (Vestsjæll.)³⁶²). — Rendte hundene baglæns med strå, betød det lig (Brejninge)³⁶³) (se også frugttræer og græs).

127. **Juletræet** indførtes til Danmark omkring 1800³⁶⁴), og kom til Refsnæs ca. 1861²²²). Til træet er knyttet de kendte traditioner, men neppe nogen tro.

128. **Kranse** af bukkar (skovmærker) plukkedes og tørredes og gaves de kreaturer, som græssede i skovene, for at de ikke skulle faa blod i deres vandladning af det, de spiste i skoven³⁶⁵). — Blomsterkranse har i ældre tid især været brugt ved livets fester, f. eks. når man red maj i by³⁶⁶). Først i de sidste par menneskealdrer er ligkranse bleven brugt (fra ca. 1840 på landet). Før denne tid strøede den ældste pige sand på graven, og der sattes buketter af buksbom og gran med blomster af kulørt papir på graven³⁶⁷). I ligfølget kørte på Sjælland de såkaldte kransepiger først på 2 vogne³⁶⁸), — efter at skikken med ligkranse var kommen op. — (Brudekransen se myrte; se også buksbom, græs og tidsel).
129. **Krydderposen** indeholdt de urter, man vidste var helbredende, og den erstattede de fine folks hovedvandsæg o. l. I Løve herred samlede man ambra, balsam, kamille, malurt, matrem og salvie i den³⁶⁹), og mod tandpine og lændeværk skulle den på Refsnæs indeholde ambra, balsam, humle, kamilleblomster, lavendel, malurt, matrem, mynte og regnfang (ialt 9 slags)²²²).
130. **Langfredagsris**, se fastelavnssris.
131. **Majtræet** var gerne en bøg (se dette ord), men kunne dog også være en ask (Koldby)³⁷⁰). Omkring dette holdt man majfest (eller midsommerfest) og sang bl. a. majvisen³⁷¹). Majgrene hentedes i skoven til pinse (se bøg).
132. **Midsommertræ**, se majtræet³⁷¹).
133. **Påskeskræpper**, se fastelavnssris.
134. **Ris** Når kreaturerne er slået med en riskost, vil de vantrives (Gislinge)³⁷²).
135. **Træ** til at bygge med skulle fældes mellem Viti og Luciae dage (15/6—13/12), og træ hugget fra fuldmåne til sidste kvarter, rådnede ikke. Træ hugget mellem begge Vor Frue dage fordærvedes ikke, og træ til arbejde skulle fældes, når månen var fuld. — Træer som skulle vokse skulle fældes i Thord måned eller Mikkelmis³⁷³). På Fabiani dag (20/1) steg safterne op i træet³⁷⁴). — Mellem mennesket og træet var der en lignende samhørighed som mellem M. og blomster (se dette ord), derfor ville et T. også gå ud, hvis et menneske havde hængt sig i det³⁷⁵). — For at få godt smør skulle man bruge 9 slags træ til kærnen o. l.³⁷⁶), og i Fårevejle holdt man på, at 9 slags træ også var godt til stolper i et hus; brændte man 9 slags træ og kom i mælken til kalve, ville de leve. Ni slags træ hang i en skindpose i skorstenen i Ordrup, — det var lykke³⁷⁷). Og for at helbrede et barn for skæver skulle det i stilhed bringes 3 gange igennem et sammenvokset træ (hultræ), idet der hver gang læstes fadavor (sammenlign foran bøg og eg)³⁷⁸), (Vestsjæll.).

Til sådanne træer var der ofte en sand valfart, og almuen, som ikke altid har kunnet se, hvad slags træ det var, har udpeget en række bestemte hultræer med gode egenskaber. Der var et sådant i Selchausdal skov³⁷⁹), — i Daurup skov³⁸⁰), i Brændelykke skov, dette træs 2 grene var endda vokset sammen overkors, og der hang mange klude på det, ofre fra de syge³⁸¹), — i Snevris skov³⁸²), — Asnæs forskov³⁸³), m. fl. steder. Boede man langt fra et sådant træ, snød man dette ved at drage børnene igennem en stige³⁸⁴). — Også andre træer — ikke just helbredende hultræer, men af anden årsag bekendte — har almuen udpeget, — således et helligt træ „Helledys på Jødeland“ i Bakkendrup, brændt ved lynnedslag³⁸⁵), — nogle store træer i Soderup præstegaardshaves udkant, her ser man en stor sort skikkelse som en hund rejse sig mellem grenene³⁸⁶), — i Kundby har man „Baronens Støttstav“, et stort, tykt træ, som baronen på Løvenborg engang har sat³⁸⁷), o. s. v. — Træet var ikke blot helbredende, det var også beskyttende³⁸⁸), og det måtte derfor ikke uden grund fældes. I træet boede gode vætter, husets lykke. Derfor ofrede man til træet, når man søgte lægedom der, — og brækkede man en pind over (Fårevejle), måtte man spytte på begge ender for ikke at fornærme det³⁸⁹). Døde lam blev hængt op i træerne, så de andre lam ikke skulle dø (Fårevejle)³⁹⁰), og fældede nogen et træ, der var sat en sygdom i, f. eks. ved at der var bundet en uldtråd derom, ville vedkommende blive syg (Drøsselbjerg)³⁹¹). Havde man tandpine, skulle man opsøge et afsides træ og deraf udskære en splint, hvormed man stak de tænder, som smertede, tilblods. Når dette var gjort, skulle man atter gå til træet og sætte den afskårne splint ind på stedet igen, — da ville smerterne høre op; men man skulle vogte sig for atter at komme tilbage til træet (jevnfør hyld m. fl. af de forannævnte træer)³⁹²). Mod feber brugte man at skrive nogle ord af Johannes evangelium på en lille seddel, som da enten indsyedes i klude eller gemtes i træ, ler, guld eller sølv og blev båret om halsen³⁹³). Imod gulsot lod man en trægød falde 3 gange i træk imellem linnedet og kroppen, — dette skulle gentages hver torsdag, „indtil sygdommen var borte“³⁹⁴). Mod vorter skulle man tage en hvid skovsnegl, stikke en pind gennem den og sætte den op i et træ, man måtte ikke komme tilbage til stedet³⁹⁵), — man kunne også skære hakker i en grøn gren, 1 for hver vorte³⁹⁶). Når kattene rev i træstammerne varslede de blæst (Tranebjerg)³⁹⁷) (se også blomster).

136. Ønskekvisen er brugt til at finde vand med³⁹⁸), — se foran under pil m. fl.

IV.

De enkelte planter er knyttet til følgende forhold:

Utøj, sygdomme o. l.: 1, 4, 7, 14, 15, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 25, 28, 30, 35, 38, 40, 46, 47, 48, 50, 52, 53, 54, 57, 59, 60, 61, 62, 65, 66, 68, 69, 72, 73, 85,

87, 92, 97, 98, 101, 107, 109, 110, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 128, 129, 134, 135. Trolddom, forgørelse: 2, 9, 10, 12, 13, 19, 21, 25, 24, 38, 46, 47, 51, 60, 68, 72, 95, 100, 108, 120, 126, 134. Hellig, urørlig: 5, 10, 45, 46, 47, 99, 113. Kirkegårde: 3, 5, 10, 16, 34, 68, 123, 128. Vind, vejr: 5, 22, 25, 95, 122, 135. Lykke, ulykke: 6, 21, 25, 29, 31, 41, 50, 60, 70, 78, 84, 88, 90, 100, 113, 120, 122, 123, 135. Elskov, kraft, frugtbarhed: 11, 14, 22, 34, 37, 38, 39, 50, 54, 69, 72, 87, 103, 108, 120, 135. Liv, død: 8, 14, 16, 17, 21, 39, 50, 93, 94, 103, 113, 116, 123, 125, 126, 135. Nytår: 11, 2/1: 34, 20/1: 135, 12/3: 34, 50, 21/3: 50, 25/3: 50, 1/4: 38, 28/5: 19, 1/5: 46, 72, 23/6: 62, 9/6: 125, 2/7: 87, 13/7: 34, 38, 25/7: 21, 1/8: 95, 29/9: 50, 1/11: 21. Helligtrekonger: 19. Fastelavn: 87, 124. Påske: 34, 87, 94, 120, 122, 124, 130. Pinse, majfest: 21, 100, 131. St. Hans: 13, 21, 47, 50, 103. Jul: 38, 46, 87, 95, 120, 125, 127.

Efterskrift.

Da forskellige forhold har bevirket, at der er gået adskillige år mellem manuskriptets tilblivelse og dets offentliggørelse, har redaktionen lånt mig manuskriptet, for at jeg har kunnet bringe nogle tilføjelser af væsentlig nyere dato. Disse er ordnet med samme nummerering som i det oprindelige manuskript og med kildehenvisning direkte ved oplysningen.

21. **Bøg** Af hensyn til den værdi, der i ældre tid måtte tillægges olden, nævnes dette bl. a. i en kontrakt af 1/10 1782 (Fra Holbæk Amt, s. 132—35).
22. **Eg.** Til minde om genforeningen er i Jordløse plantet en eg. (Vejlager: Genforeningsmindesmærkernes Historie, 1939 s. 114).
38. **Hassel.** „Nøddedagene“ stod ikke i almanaken, men var for Holbæk, hvad „pæremarkedet“ var for Roskilde. De var gerne de 2—3 første lørdage efter høsten på landet; ungdommen tog da til byen for at more sig, og næste lørdag var det de ældres tur til at tage til købstaden (Fra Holbæk Amt; 1936, s. 42).
40. **Humle** købtes helst af de fynske humlekræmmere, for de gamle hævdede, at fynsk og sjællandsk malt gjorde ikke øllet stramt (bittert). Humlekræmmerne kom med 3—4 alen høje humlesække (Fra Holbæk Amt 1935 s. 50 og 1936 s. 43; Tage Christiansen: Det skønne Ods herred, 1948, s. 31). Iøvrigt fandtes der i hvert fald i 1700-erne humlehaver i Holbæk (Fra Holbæk Amt 1937 s. 67).
46. **Hyl.** En hyldest til den blomstrende hyl, se Tage Christiansen: Ods herred V (1934) s. 30.
47. **Hør.** Endnu i 1860-erne brugtes det i Forsinge at rise for hør (Fra Holbæk Amt 1933, s. 25).

50. **Kål.** Om plantebedene til kål på Samsø fortælles udførligt i Fra Holbæk Amt 1941 s. 30—31.
69. **Lind.** Et lindetræ blev ca. 1889 plantet ved majbænken i Klint by (Fra Holbæk Amt 1938 s. 89).
70. **Løg** kom bønderne til byen med sammen med frugt; især var det amagerne som kom med store læs, tildels sammen med almindelige urter. L. kunne undertiden med toppene være smukt flettet ind i lange halmstrå, så disse bundter så helt pyntelige ud (Fra Holbæk Amt, 1935 s. 50).
95. **Rug.** Ved nytårstid skulle man i Gudmindrup i 1860-erne tage varsler om, hvorvidt det ville blive et frugtbart år. Det hed sig da, at var der smuler på brødkniven udfor det brødstykke, som man lod gælde for rugen, betød det, at der ville blive en god rughøst (Tage Christiansen: Det skønne Odsherred, 1948, s. 35).
119. **Violer.** Der menes at være tradition for, at V. i Tølløse slotspark er dem på egnen, der kommer først i blomst (B. T., 17/2 1933).
126. **Halm.** Fandt man i 1860-erne i Gudmindrup 2 halmstrå overkors, betød det dødsvarsel; man skulle søge at skille dem ad. (Barndomshjemets Jul, 1941 s. 23—24; Tage Christiansen: Det skønne Odsherred, 1948 s. 34).
127. **Juletræet** var i 1860-erne ikke kendt i G. M. Pedersens barndomshjem i Gudmindrup (Barndomshjemets Jul, 1941 s. 13; Tage Christiansen: Det skønne Odsherred, 1948 s. 33).
136. **Træet.** Et genforeningstræ er blevet plantet i Vallekilde. Vejlager: Genforeningsmindesmærkernes Historie, 1939, s. 114). Om hultræer i og ved Algestrup, se Fra Holbæk Amt 1950 s. 98.
136. **Ønskekvisten** bruges nu og da stadig til at vise vand med før brøndgravning. I Rørvig skal pastor Køster i 1942 have haft held med sig til at finde vand ad denne vej — trods sagkyndiges tvivl om nytten af at grave det pågældende sted (Berlingske Aften 25/7 1942).

Det er uundgåeligt, at noget af det foran som nutid omtalte, allerede nu er fortid, historie; dette vil formentlig forstås, ligesom læserne formentlig også vil forstå, at det ikke har været mig muligt overalt at anføre, f. eks. om træer, hvortil der er knyttet sagn, hvorvidt de stadig eksisterer eller nu er fjernet. Hvor andre har oplyst herom, og hvor jeg har erfaret det, er det anført. Hvor der således omtales træer som eksisterende, men som nu er borte, ville det glæde mig, om læserne vil gøre mig opmærksom på de rette forhold, og jeg takker på forhånd.

Frederiksberg, i vinteren 1953.

Johannes Tholle.

D. F. S.: Dansk Folkemindesamling.
Lars Andersen: L. A.

Tang Kristensen: T. K.
Gamle Folks Fortællinger: Fortæll.

Fra Holbæk Amt: F. H. A.

1. Fr. H. A. 1921 s. 185: Tidsskr. f. hist. Botanik s. 249. — 2. Thiele: Den danske Almues overtroiske Meninger, 1860 nr. 626. — 3. Feilbergs Ordbog: Tidsskr. Hist. Bot. s. 9—22. — 4. Steenstrup: De danske Stednavne; Fr. H. A. 1912 s. 28. — 5. Berl. Tid. søndagsnr. 13/9 1931 (Lars Madsens Husapotek). — 6. Kinberg: Eddas Naturhistorie 23—24: Bugge: Studier over nord. Gudesagn 1881—89 s. 289—500; „København“ (dagbl.) kronik 5/1 1924. — 7. D. F. S. 6/46 238. — 8. Fortid og Nutid 1930 s. 185: Tang Kristensen: Gamle Folks Fortællinger... tillb. IV s. 15. — 9. Kamp: Danske Folkeminder, 1877, nr. 396. — 10. D. F. S. 06/30 1; Nationalt. Aften 31/5 1929 „Ask og Eg“. — 11. Skattegraveren IX 234. — 12. Orth: Danmarks Trylleformularer nr. 210. — 13. D. F. S. 06/23 294. — 14. Thiele nr. 617. — 15. L. A.: Folkeminder fra Odsherred s. 192—193. — 16. Fortæll. tillb. I nr. 129. — 17. Kamp nr. 339; jevn. r H. C. Andersens eventyr „Boghveeten“. — 18. Kamp nr. 1359; Fortæll. tillb. I nr. 771. — 19. Fortæll. I 42; se også kroniken i Nationalt. Aften 24/5 1929. — 20. T. K.: Ordsprog og Skæmtesprog. — 21. Fr. H. A. 1923 s. 203. — 22. Thiele nr. 728. — 23. Skattegraveren V s. 75. — 24. Kamp 397. — 25. L. A. s. 210. — 26. Kamp nr. 398. — 27. T. K.: Danske Sagn VII s. 433. — 28. Tidsskr. hist. Botanik 248. — 29. Fortæll. tillb. I nr. 1132. — 30. D. F. S. 06/23 238. — 31. Tidsskr. hist. Bot. 248. — Fr. H. A. 1923 s. 203. — 32. Samme 1921 s. 71. — 33. Fortæll. tillb. I nr. 244. — 34. Tidsskr. hist. Bot. 248. — 35. Fr. H. A. 1931 s. 90. — 36. Johs. Jørgensen: Mit Livs Legende II s. 93. — 37. Tidsskr. hist. Bot. 249. — 38. Fynsk Hjemstavn II s. 56. — 39. Fortæll. tillb. I nr. 119. — 40. Kamp nr. 446. — 41. Ussing. Aarets og Livets Højtider s. 72. — 42. Thiele nr. 244. — 43. D. F. S. 06/30 272 (333). — 44. Kamp nr. 404. — 45. Skattegraveren III s. 57 ff. — 46. Thiele nr. 44, 52 og 51. — 47. Tidsskr. hist. Bot. s. 247. — 48.

Kamp nr. 418. — 49. D. F. S. 06/31 d 246. — 50. Samme 06/23 281; se også Fr. H. A. 1950 s. 98—99. — 51. Fr. H. A. 1923 s. 195. — 52. L. A. s. 49. — 53. Danske Folkemaal 1930 s. 35. — 54. Om bøgetræet se bl. a. dagbl. „København“ 11/5 1924, Berl. Tid. Aften kronik 22/5 1930. — 55. D. F. S. 06/23 281, 06/30. — 56. Kinberg: Eddas Naturhistorie s. 27. — 57. Kold. Rosenvinge: Gl. danske Love II s. 277. — 58. Thiele nr. 442. — 59. D. F. S. 06/23 246. — 62. Samme. — 63. Samme 06/23 314. — 64. Samme 06/23 281. — 65. L. A. s. 213. — 66. Fr. H. A. 1923 s. 203. — 67. Tidsskr. f. hist. Botanik s. 249. — 68. Samme s. 141—170; Gartner-Tidende 1928 nr. 26 (Hegn). — 69. D. F. S. 06/23, 06/1 288, 333, 334, 336 m. fl. — 70. Kamp nr. 436. — 71. Tidsskr. hist. Bot. s. 246. — 72. Fr. H. A. 1923 s. 202. — 73. Tidsskr. hist. Bot. s. 247. — 74. D. F. S. 06/23 244. — 75. Tidsskr. hist. Bot. s. 249. — 76. Kamp nr. 63, 64. — 77. Kinberg s. 32. — 78. Fortæll. tillb. I nr. 137. — 79. Samme nr. 603. — 80. Fr. H. A. 1923 s. 182. — 81. Samme 1912 s. 141; D. F. S. 1912 12. bl. 186 (333). — 82. Fortæll. tillb. I nr. 685. — 83. Thiele nr. 17. — 84. Samme nr. 39. — 85. D. F. S. 06/241. — 86. Fortæll. I nr. 154. — 87. Thiele nr. 295. — 88. Fortæll. tillb. I nr. 1461; D. F. S. 06/23 242. — 89. Thiele nr. 36. — 90. T. K.'s Ordsprog og Skæmtesprog. — 91. Skattegraveren X s. 28. — 92. Thiele nr. 670. — 93. L. A. s. 201. — 94. Samme 131. — 95. Thiele nr. 438, 642 og 758. — 96. L. A. s. 79, Thiele nr. 482. — 97. Skattegraveren III s. 80; D. F. S. 06/20 350. — 98. Det danske Folks Historie I s. 405, 409. — 99. Kinberg s. 27. — 100. Thiele nr. 149; D. F. S. 06/46 457 (226). — 101. Thiele nr. 33. — 102. T. K.: Gamle Raad, N. 86. — 103. L. A. nr. 331. — 104. Gamle Raad C. 118. — 105. Kristensen: Høst og Helg. 1929, s. 58—61. — 106. Fortæll. III s. 91. — 107. Danske Sagn II s. 176. — 108. „København“ 26/6 1924; T. K.: Skæmtesprog; Møller: Fester og Højtider

- II/101. — 109. Kamp nr. 416. — 110. Samme nr. 415. — 111. D. F. S. 06/23 242. — 112. Kamp nr. 414. — 113. Fortæll. tillb. I nr. 1038. — 114. Kamp nr. 189; D. F. S. 06/30, 06/1 288. — 115. L. A. 230. — 116. Fr. H. A. 1923 s. 203; do. 1921 s. 70—72; 1950 s. 99. — 117. Samme 1923 s. 203. — 118. Tidsskr. hist. Bot. 246. — 119. L. A. 38. — 120. Samme 38. — 121. D. F. S. 06/23 336. — 122. Thiele nr. 437. — 123. L. A. 181. — 124. Fr. H. A. 1921 s. 186. — 125. Samme 1923 s. 203. — 126. L. A. 317 255 ff. — 127. Orth: Danm. Trylleformularer II 1147, 1148, 1149, 283. — 128. L. A. 15. — 129. Samme 366. — 130. Thiele nr. 242. — 131. L. A. 93. — 132. Tidsskr. hist. Bot. 249. — 133. Thiele nr. 447. — 134. L. A. s. 143. — 135. Samme s. 24. — 136. Samme 150. — 137. L. A. 34. — 138. D. F. S. 06/23 333. — 139. L. A. 164. — 140. Samme 191. — 141. Samme 461; Skattegraveren VIII s. 181. — 142. Samme 255—277. — 143. Fr. H. A. 1923 s. 210. — 144. L. A. 74. — 145. D. F. S. 06/23 281 og 242. — 146. Fortæll. IV s. 9. — 147. Samme I s. 32; „København“ 29/7 23; Nationalt. Morgen 24/7 28. — 148. Secher: Ligbrændings Historie 1931 s. 28. — 149. Fortæll. tillb. I nr. 139 og 1542. — 150. L. A. 276—77. — 151. D. F. S. 06/23 289, 341, jævnfør Møller: Fester og Højtider II 75—76. — 152. Fr. H. A. 1921 s. 183—84, 06/44 c, 06/35 C, 300, 1035 samt 06/44—45 C 272, 421, 446. — 153. D. F. S. 06/33 — 45 C 272. — 154. Samme 06/23 336. — 155. Samme 06/30 226 (Dyrlunds Ordbog I 38). — 156. Samme 06/1 288, 06/30; 06/23 319. — 157. Kamp nr. 422. — 158. D. F. S. 04/42 151 bl. 70 (226). — 159. Thiele nr. 705. — 160. L. A. 319. — 161. Samme 190; jævnfør skikken med jordpåkastelse i begravelsesritualet; se kroniken „Nationalt“. Aften 27/7 1929; jævnfør Møller: Fester og Højtider I 285, 364—68. — 162. Fr. H. A. 1923 s. 203—04. — 163. Danske Studier 1931 s. 127—53. — 164. Fortæll. tillb. I nr. 111. — 165. D. F. S. 06/23 294. — 166. Fortæll. tillb. I nr. 192. — 167. L. A. 94, jævnfør Møller: Fester og Højtider II 76. — 168. D. F. S. 06/23 302. — 169. Kamp nr. 426. — 170. Fr. H. A. 1923 s. 201. — 171. Fortæll. tillb. I nr. 1657. — 172. Samme IV 139. — 173. D. F. S. 06/30 226 (Dyrlund I 37). — 174. Orth. Trylleformularer. — 175. Us-sing: Højtider 73; Fr. H. A. 1931 s. 82, jævnfør Møller: Fester II 92 247. — 176. Fortæll. tillb. I s. 27—28, Fr. H. A. 1941 s. 30—31. — 177. Bjerger og Søegaard: Danske Vider I 143, 155. — 178. Fr. H. A. 1921 s. 183; L. A. 275; Kamp nr. 428. — 179. Fr. H. A. 1921 s. 185. — 180. Samme 1923 s. 203. — 181. L. A. 435. — 182. Tidsskr. hist. Bot. 249; Politiken 16/7 1922, „København“ 6/10 23. — 183. Kamp nr. 467. — 184. Tidsskr. hist. Bot. 248; Fr. H. A. 1921 s. 186. — 185. Fr. H. A. 1923 s. 208; jævnfør Møller: Fester 244. — 186. Gamle Raad E. 132. — 187. Fr. H. A. 1921 s. 34. 188. Kyrre: Kartoffelens Krøniker; 189. Tidsskr. hist. Bot. 248. — 190. Fortæll. tillb. I 32, 135, 36; Fejlbergs Ordbog. — 191. L. A. 82. — 192. D. F. S. 06/50 2. — 193. Fr. H. A. 1923 s. 211, 1921 s. 215. — 194. Thiele 149. — 195. Samme 553. Fejlbergs Ordbog. — 196. Forf.s egne optegnelser. — 197. Fortæll. tillb. I nr. 1025. tillb. III s. 134. — 198. Tidsskr. hist. Bot. 248. — 199. Fr. H. A. 1921 s. 106. — 200. Thiele 512. — 201. Fr. H. A. 1921 s. 125. — 202. Tidsskr. hist. Bot. 246. — 203. Gamle Raad E 4. Fr. H. A. 1921 s. 185. — 204. Tidsskr. hist. Bot. 249. — 205. L. A. 271. — 206. Danske Sagn II s. 186. — 207. D. F. S. 06/23 315. — 208. Samme 332. — 209. Samme 333. — 210. Gamle Raad s. 73. „Københ.“ Kronik 21/11 1923. — 211. D. F. S. 06/23 1. — 212. Kamp nr. 1408. — 213. Danske Sagn 2' R. I. s. 194. — 214. Danske Studier 1904 s. 8, 26. — 215. Fr. H. A. 1923 s. 183. — 216. Fortæll. tillb. I nr. 982. — 217. Kamp nr. 438. — 218. Samme nr. 439. — 219. Fr. H. A. 1931 s. 86. — 220. D. F. S. 06/30, 1912/2 bl. 197 (333); Møller: Fester 242. — 221. L. A. 108 og 284. — 222. Tidsskr. hist. Bot. 245—49. — 223. Skattegraveren V s. 75. — 224. Andersen: Fra Planternes Verden s. 146. — 225. Fr. H. A. 1923 s. 202. — 226. Fortæll. tillb. I nr. 628. — 227. Gads danske Magasin januar 1929 nr. fl. — 228. Fr. H. A. 1923 s. 202. — 229. Samme. — 230. Samme 1921 s. 186. — 231. D. F. S. 06/23 238. — 232. Uhrskov: Sagn og Tro s. 14. — 233. Fr. H. A. 1931 s. 81. — 234. Thiele nr. 635. — 235. D. F. S. 06/23 244. — 236. Fejlbergs Ordbog. 237. Ifl. K. Plovgaard's radioforedrag

påskedag 1932, Kbh.-Kallborg. — 238. Thiele nr. 459. — 239. D. F. S. 06/23 291. — 240. Nationaltid. Aften-kronik 17/4 1931. — 241. D. F. S. 06/23 339; Schmidt: Brandtræer. 242. Danske Sagn 2, R II s. 200. — 243. L. A. 274. — 244. Samme 318; Berl. Tid. søndagsnr. 11/7 1926. — 245. Thiele nr. 296. — 246. Fortæll. tillb. I nr. 205. — 247. Fr. H. A. 1923 s. 201. — 248. Kilde gået tabt. — 249. Fr. H. A. 1923 s. 203. — 250. Samme 1921 s. 186; jævnfør Møller: Fester II 88. — 251. Gravlund: Dansk Folkekarakter 1921 s. 116. — 252. Kamp nr. 445. — 253. Fortæll. tillb. I nr. 780. — 254. Thiele nr. 243. — 255. Fortæll. tillb. I nr. 1190. — 256. Kamp nr. 449. — 257. Fortæll. tillb. III nr. 1345. — 258. D. F. S. 06/23 1 nr. 128. 259. Samme 288. — 260. Thiele nr. 724. — 261. Danske Sagn VII s. 302, nr. 1139. — 262. Fortæll. I 3-14, 2. — 263. Kamp nr. 466. — 264. D. F. S. 04/42 bl. 67 nr. 143. — 265. Kamp nr. 265. — 266. Samme 463. — 267. Olrik: Erik Pontoppidans Fejekost ... 1923 s. 53, 67, jævnfør Møller: Fester II 76. — 268. Kamp nr. 188, jævnfør Møller: Fester II 76, 704 ff. — 269. Thiele nr. 622. — 270. Fortæll. tillb. III s. 174. — 271. Fr. H. A. 1923 s. 203. — 272. Dansk Haugetidende 1859 s. 6. — 273. Fr. H. A. 1923 s. 203; 19 1 s. 186. — 274. D. F. S. 06/46 316. — 275. Fortæll. tillb. I nr. 1475. — 276. Fr. H. A. 1921 s. 186. — 277. D. F. S. 1912/2 bl. 196. — 278. Samme 06/23 1 n. 117. — 279. Fortæll. tillb. nr. 208. — 280. Fr. H. A. 1921 s. 186. — 281. Samme 1923 s. 203. — 282. Det danske Folks Histor. I s. 405. — 283. D. F. S. 06/24 315. — 284. Fr. H. A. 1912 s. 121; samme 1917 s. 121. — 285. L. A. 176. — 286. Kamp nr. 472. — 287. D. F. S. 06/24 261, 262. — 288. Kilde borte (sandsynligvis D. F. S.). — 289. D. F. S. 06/23 291. — 290. Samme 06/31 292 (293). — 291. Samme 06/23 293. — 292. Samme 06/31 d 301. — 293. Samme 06/23 og 06/24 305. — 294. Fr. H. A. 1923 s. 210. — 295. D. F. S. 06/31 d. 315. — 296. Samme 06/31 d 333. — 298. Samme 06/31 d 336; L. A. 344, 345. — 299. Samme 06/31 d 338; L. A. 147, 148, 149. — 300. Samme 06/31 d 339. — 301. Samme 06/31 d 341. — 302. Samme 06/23 294, 31 d 294. — 303. Samme 06/23 333. 304. Samme 06/31 d

339, Møller: Fester 457—60. — 305. Fr. H. A. 1923 s. 201—2. — 306. Samme 1921 s. 186. — 307. Fortæll. tillb. I 1525. — 308. Kamp nr. 478, Gads d. Magasin 1933. — 309. Kinberg s. 26, jævnfør Danske Studier 1932 s. 97—138. — 310. Ussing: Aarets Højtider, Barndomshjemets Jul 1941 s. 17, 24; Tage Christiansen: Det skønne Odsherred 1948 s. 34. — 311. Nationaltd. Tillæg 5/4 1925. — 312. Skattegraveren VIII 119; T. K.: Sagn og Tro IV 374. — 313. Tidsskr. hist. Bot. 248. — 314. Thiele nr. 186. — 315. Samme 615. — 316. Fortæll. tillb. III nr. 1464. — 317. Fr. H. A. 1923 s. 211. — 318. Fortæll. tillb. I nr. 161. — 319. D. F. S. 06/23 305. — 320. L. A. 382. — 321. Samme 137. — 322. D. F. S. 06/23 261. — 323. Fr. H. A. 1921 s. 185. — 324. Fortæll. tillb. I nr. 132, Møller: Fester II 51. — 325. Uhrskov: Sagn og Tro 103. — 326. Thiele 149. — 327. L. A. 11. — 328. Samme 241, n. fl. — 329. D. F. S. 06/23 1 (288, 209), L. A. 425. — 330. Kamp nr. 110. — 331. Tholle: Foraarets Blomster, 1932 s. 9 ff. — 332. Kamp nr. 200. — 333. Samme nr. 358. — 334. Johs. Jørgensen: Taarnet s. 60 — 335. Fr. H. A. 1923 s. 201. — 336. Samme s. 202. — 337. Tidsskr. hist. Bot. 245—46. — 338. Jævnfør Aakjær: Mors Have. — 339. Bl. a. testamentene af 1762 (Merløse). — 340. Fr. H. A. 1931 s. 83. — 341. Samme 1920 s. 70 ff. — 342. D. F. S. 06/23 294, Tidsskr. hist. Bot. 247. — 343. Samme. Fortæll. tillb. I nr. 206. — 344. D. F. S. 06/23 272. — 345. Fortæll. tillb. I nr. 220. — 346. L. A. 55. — 347. Fr. H. A. 1931 s. 80. — 348. Ussing: Højtider s. 44-53, brugt endnu 1931. — 349. „Nationaltid“ 14/2 1931 „Fastelavnsret“; Møller: Fester II 30-37, 221-24. — 350. D. F. S. 06/23 294 sp. 17 090. — 351. Samme 06/23 I (226). — 352. Samme 06/23 301. — 353. Fortæll. tillb. I nr. 223. — 354. L. A. 364. — 355. Orth: Trylleformularer nr. 782—86. — 356. Fortæll. tillb. 225, 224, 153. — 357. D. F. S. 06/23 251. — 358. Fr. H. A. 1923 s. 227. — 359. Fr. H. A. 1921 s. 160. — 361. Fejlbergs Ordbog. — 362. Kamp nr. 411. — 363. Fr. H. A. 1923 s. 208. — 364. Tidsskr. hist. Bot. 248; Nationalt. Aften-kronik 21/12 26. — 365. Fr. H. A. 1921 s. 186. — 366. Skattegraveren I s. 136. — 367. Ussing: Højtider s. 128. —

368. Fejlberg: Bondeliv 118; Møller: Fester 166, 208. — 369. Fr. H. A. 1921 s. 185. — 370. Nationalt. Aften-kronik 1/7 1927. — 371. Do. 23/5 1931; Møller: Feste: II 60-70, 203 ff. — 372. L. A. 123. — 373 Fortæll. tillb. I nr. 180. — 374. Thiele nr. 4. — 375. Fortæll. tillb. III nr. 1487. — 376. L. A. 322. — 377. Samme; D. F. S. 06/31 d 339. — 378. Thiele nr. 495. — 379. D. F. S., Kamp 04/42 315 bl. 32 nr. 77. — 380. L. A. 48. — 381. D. F. M. 03/23 315. — 382. Samme 06/31 d. 318. — 383. Tidsskr. hist Bot. 249. — 384. Kilde bortkommen; sandsynligvis D. F. S. — 385. D. F. S. 06/31 d 293. — 386. D. F. S. Træ og Skov 242. — 387. Samme 03/23 266; Fr. H. A. 1950 s. 72. — 388. O!rik og Ellekilde: Nordens Gudeverden s. 229 ff. — 389. L. A. 64. — 390. Samme 49. — 391. D. F. S. 06/33 295. — 392. Thiele nr. 448. — 393. Samme nr. 559. — 394. Samme nr. 485. — 395. Samme nr. 470. — 396. D. F. S. 03/30 295. — 397. Fortæll. tillb. I nr. 1306. — 398. „Søndag“ nr. 522 3/3 1932; kroniken Berl. Tid. Aften 19/8 1930.
-

Vilkårene for en samsk gårdfæster og husmand

Ved redaktør **Bent Rasmussen**, Tranebjerg

Under den for Danmark så sørgelige krigstilstand med England 1801—1814 lå der stadig en ret stor militær styrke på Kyholm, væsentligst fra Jylland (se nærmere herom i Hist. Samf.s årb. 1931, 1933). En af de brave jyder, der i slutningen af krigsperioden var garnisoneret derude, var infanteristen Jens fra Bjergager. Soldaterne blev kaldt ved bynavn. Om navnet Bjergager har været for besværligt kan ikke konstateres nu, men da Bjergager ikke ligger langt fra Århus, fik han navnet Jens Aarhus, og dette navn beholdt han, da han efter tjenesten tog ophold på Samsø.

Han blev gode venner med gårdfæster Jørgen Svensk's datter Maren fra Thorup, og efter at have tjent i faderens gård et par år blev han gift med hende.

Selv fik han gården i fæste fra 11. marts 1822. Fæstebrevet fra 1822 lyder:

Jeg, Christian Conrad Sophus Dannekjold-Samsøe, Gehejmekonferentsraad, Storkors af Dannebrog og Dannebrogsmænd, Greve til Grevskabet Samsøe, Amtmand over Præstøe Amt, Herre til Næsbyholm og Bavelse med flere Godser i Siælland, Gjør vitterligt:

at have stædt (∴ afstået) og fæst ligesom jeg og herved stæder og fæster til *Jens Aarhus i Thorup* 1½ Fierdinger Jord (∴ ca. 50 tdr. land) paa bemeldte Byes Mark, som Jørgen Svensk forhen haver faaet i Fæste og som i Jordebogen under Nr. 9 er anført bestaaende af Hartkorn nye matricuel Ager og

Eng — 4 Td. 7 Skp. 3 Fdk. (3: fjerdingkar) 227/1455 Alb. (5: Album. 3 alb. = 1 fjerdingkar).

Hvilke Jorder og Hartkorn fornævnte Jens Aarhus maa nyde i sin Livstid imod at svare de herpaa hvilende Avgivter og Hoveri.

Præstøe i Januar 1822,

Chr. C. Sophus Danneskjold-Samsøe.

Af en påtegning fremgår det, at fæstebrevet har været fremlagt ved sessionen i Århus, utvivlsomt fordi Jens Aarhus stod i jyske infanteriregiment og derfor skulle have fæstet bekræftet eller noteret i militærets protokol.

Da fæstekårene på Samsø ikke var som i det øvrige land, skal jeg bringe dette *Fæste-Vilkaar*.

1. Gaard og Besætning er Fæsterens Ejendom, hvorfor det bestemmes: at naar Fæsteren afstaar eller sælger Gaarden, er Jordlodden fæsteledig fra samme Dato Afstaaelse eller Salg er sket, og saaledes er da Jorden igen dens Ejer til fri Raadighed.

2. *Inderster* ¹⁾ maa Fæsteren ikke indtage uden min eller Fuldmægtiges Tiladelse. For saa vel *ordinære* som *extraordinære* personelle og andre Paabude og Skatter af de i hans Gaard og paa hans Grund værende Personer indstaar og betaler Fæsteren aarlig til de bestemte Tider.

3. For de kongelige og herskabelige Afgivter haver Herskabet bestandig første Prioritet i Gaard og Besætning samt Fæsterens øvrige Ejendele og hvorfor Fæsteren er forbunden stedse for egen Regning at holde samme brandassureret for den Summa samme efter sin Beskaffenhed kan erhverves for.

4. Af Jorderne og Hartkornet svarer og forrenter Fæsteren aarlig til de bestemte Tider alle kongelige ordinære og extraordinære Skatter og Paabude, som ere eller herefter allernaadigst paabydendes vorder saa vel som alle offentlige paabudte og Præstationer, Tiender og andre Rettigheder o. s. v. intet i nogen Maade undtagen fra 1.ste Januar 1821 af at regne og Tiende enten efter den Akkord, som herved er gjort eller som den ved Anordningen bliver fastsat.

5. I den aarlige Afgift af Jorderne leverer og betaler Fæsteren fra 1.ste Januar 1821 at regne:

Penge: 3 Rdl. 6½ Skill. Sølv (Tre Rdl. 6½ Sk. Sølv)

Rug: Intet

Byg: 7 Tdr. 4 Skp. — Syv Tønder Fiird Skepper.

Kornvarerne, naar de ere indhøstede eller til Martini²⁾) af forsvarligt Maal og med Opmaal ³⁾) efter Forordningen af 10.de Januar 1698 Capitel 4 Artikel 9, samt af rene sunde Kornvarer eller om Ejeren det et eller andet

Aar forlanger betaler samme efter Aarets Kapitelstaxt saaledes nemlig: med 3 Rdl. pr. Tønde af alle Slags til Martinii og Resten, naar Kapiteltaxten er sadt. Endda smaa Rædsel ⁴⁾ levere Fæsteren ligeledes aarlig imellem St. Hans og St. Mortensdag af gode Fødevarer Lam, Gjæs, Høns og Æg. I steden for disse Ting leverer Fæsteren tillige med Landgilden 1 Td. — een Tønde Byg.

I Fogedskæppe til Forvalteren leverer Fæsteren aarlig 2 Skæpper godt sundt Byg, naar der er indfæstet paa Anfordring.

Hoveriet til Bisgaard forretter Fæsteren indtil videre, eller til Ejeren anderledes tilsige, efter den indgaaede og approberede Hoveriforordning, da Fæsteren ved denne Fæsteakkord er forbunden at forrette Hoveriet til det Sted, jeg befaler det, vel og forsvarlig efter Anordningerne under Tiltale og Ansvar af al Skade, som med dets mulige Forrettelse maatte forsaarsages.

6. For Konge- og Kirketiende svarer Fæsteren indtil Ejeren anderledes tilsiger aarlig:

Rug: Intet

Byg: 10 Td. 4 Skp. — Tie Tønder Fiird Skepper

Havre: Intet

samt Tiendeafgift 48 Skilling pr. Tønde Hartkorn med Opmaal efter Forordningen af 16. Januar 1698 Capitel 4 Art. 9, som hvilket Aar Ejeren det forlanger betales paa samme Maade som Landgildekornet og leveres eller betales til samme Tider.

7. Saavel Landgilde som Tiende, naar den ydes i Kornvarer, transporterer Fæsteren inden 12 Timer efter Tilsigelse til den Losseplads paa Landet som forlanges, og udskiber samme til det Fartøj, der skal modtage det, og det hvad enten det endnu er hos Fæsteren eller er afleveret i Magasin.

8. Fæsteren maa ikke udvide hans Byggeplads eller Fortoug og Grønnegaard ved at indtage noget af *Gaden* ⁵⁾ eller Fæstejorden dertil, men rette sig efter de Skjæl og Korter, som viser det Tilfæstede.

9. Al Jagt og Fiskeri forbydes Fæsteren under Tiltale og Straf efter Forordningen af 18. April 1732.

10. Finder Ejeren, at den nye Udskiftning og Omdeling af de tilfæstede Jorder bør anvendes, retter Fæsteren sig efter den Plan og Indretning, som Ejeren lægger og lader udføre samt betaler Udskiftningsomkostningerne og Fæsteren skal være fornøjet med Jordlodden, hvor den efter Omstændighederne kan henlægges. Finder Ejeren det for godt, skal Fæsteren udlægge 1 a 2 Tønder Land til et Skovfredningsvænge, som indhegnes, og de værende eller plantede Trævæxter skal Fæsteren sørge for bliver fredet til Fremvæxt og at der intet bliver borttaget under Ansvar efter Forordningen af 18. April 1781. For den saaledes indtagne Fæstejord skal Fæsteren nyde Afslag i Hartkorn og Afgift efter Anordningerne.

Husmandsjorden er Fæsteren uvedkommende, naar han erholder den ved Udskiftningen bestemte Godtgørelse, dog vedbliver Fæsteren at svare Skatter af det samme Hartkorn som hidtil, saa længe indtil Herskabet maatte lade

Husmandsjorden sætte i Hartkorn særskilt, da Fæsteren saa nyder Afslag i de kongelige Skatter efter Hartkornet, men derfor ej noget Afslag i de herskabelige Afgifter, og er Fæsteren uberettiget til at hæve Afgiften af Husmandsjorden, naar denne som foranmeldt sættes i Hartkorn.

11. Jorderne drives og dyrkes af Fæsteren vel og forsvarlig saaledes, at de ikke nogensinde uddrives eller udpines, og maa i een Omgang efter Inddeling 7,9⁶⁾, eller flere Dele ikke saaes een Slags Sæd mere end een Gang og ikke Havre mere end i sidste Kjærv, hvilken altid skal udlægges med Kløver, ikke mindre end 16 Pund pr. Td. Land.

Ligesom Foering og Gjødske ingenlunde maa afhændes eller komme fra Gaarden, heller ikke brændes, saaledes skal al den Gjødske, som aarlig kan samles ved Gaarden, anvendes til at gjøde denne Fæstetjord, og skal først gjødes den Del deraf, som aarlig inddrages til Sæd. Det kan heller ikke være Fæsteren tilladt at bortleje eller lade nogen anden drive og fæste noget af Jorden og dens Afrøde, men alt skal af Fæsteren hentes til Gaarden og der udføres til Gjødske.

12. Jordenes Indhegning og Hegnets Vedligeholdelse sker af Fæsteren og vedligeholdes i Overensstemmelse med Forordningen om Hegn og Fred for Jorder i Danmark af 9. Oktb. 1794, og saadant Hegn, saa vidt det vedkommer Jordloden, er Fæsteren ved Fratrædelse eller Dødsfald pligtig, at det er i forsvarlig Stand, under Tilsvær af Manglerne.

Fæsteren sørger ogsaa for, at paastødende holde lovlig Hegn. Grøfterne beplanter Fæsteren med levende Hegn af Piil eller andet nyttigt og holder samme i Fred og vedlige.

13. Med ulovlig Skovbrug eller Tørveskjæring maa Fæsteren aldeles ikke befatte sig, under Tiltale og Ansvar efter Skovforordningen af 18. April 1781, og staar han til Ansvar for, hvad der i saa Tilfælde forøves paa Grunden og ved Randsagning findes i hans Bolig eller Huse.

14. I Henseende til skadelige Vandes Afledning, da sørger Fæsteren dels for, at saadant ikke bliver staaende paa hans Jorder, men at saadant ved nyttige Hoved- og brakgrøfter udbedres og dels retter sig efter Forordningen af 25 Juny 1790 i samme Anledning.

15. De fornødne Veje og Ledde til og fra Lodden holder Fæsteren i forsvarlig Stand, ligesom han i Henseende til de almindelige Veje paa Landet retter sig efter de paa Anordningerne grundede Inddelinger og sætter den Del deraf i Stand, som Øvrigheden anviser.

16. I Almindelighed retter Fæsteren sig iøvrigt efter Lov og Anordninger.

17. Udi Indfæstningen betaler Fæsteren 150 Rdl. Sedler og til Fogedpenge 15 Rdl. samt desuden den med Forordningen af 8 Februar 1810 paabudte Afgift.

18. Holder Fæsteren sig ikke dette Fæstebrev efterretteligt, skal det paa hans Side være forbrudt og han pligtig derefter at fravige den fæstede Jord og erstatte, hvad der ikke efter dette Fæstebrev er opfyldt.

C. C. S. Danneskjold-Samsøe.

Extract angaaende Hoveriets Forrettelse til Hovedgaarden Bisgaard.

Til Hoveriets Forvaltelse hører 75 Gaarde med 126½ Fierding. De Hoverigørende deles i 5 Roder, og den Rode, som efter førstkomne Drivt brækker 7) en Mark til Byg erholder denne til Hoveriets Forrettelse i de 5 Aar i Rad, den drives. Hver Fierding Hovmaal i en Mark er fastsat til 11961 □ Alen og alt øvrigt Agerland i Marken er Bønderne uvedkommende.

Saa det første Aar en Mark indtages efter Hvile til Sæd pløjes 3 Gange til Byg, 1 Gang om Efteraaret, 1 Gang tidlig om Foraaret og 1 Gang til Sæd. Andet Aar 2 Gange til Rug. 1 Gang saa snart Byget er høstet og 1 Gang, naar Giødningen er udført. Tredie Aar 3 Gange til Byg ligesom første Mark. Fierde Aar 1 Gang til Ærter om Foraaret og Femte Aar 3 Gange til Byg ligesom første Mark. I den tredie Bygmark saaes tillige Kløver. 2 Marker, som er udlagt med Kløver slaaes og 2 Græsser. Enhver Fierding hører til Hovmaal i en af Gaardens besaaede Marker, hvortil ogsaa henhører at udføre og udsaa Sæden, og at opsamle smaa Sten og Rødder, saa vel som og at slaa Klimpe 8) itu i Bygmarken. Enhver Fierding mejes, opmejes, bindes, i ustadigt Vejr luftes, indages og modtages i Hus og i Stakafgrøden af sit Hovmaal, samt anskaffe Baand til Sædens Binding.

Besser Bye slaar Pillelose Eng ligesom hidtil. Onsbjerg og Stavns slaar og høster Ragmose Eng. Langemark, Thorup, Toftebjerg, Østerbye og Alstrup Byer slaar og høster Kløver i de to Kløvermarker med ¾ af et Hovmaals Størrelse eller 8971 □ Alen. Om Foraaret renses der Enge og Jorder, som renses for smaa Sten og Vikker, enhver paa sit Hovmaal.

Til Hø høsten henhører at afslaa og sprede Græsset, endvidere staksætte, indage og modtage Høet i Hus eller stak, enhver paa sit Hovmaal.

Giødningen, som falder ved Gaarden og af dens Avling udføres, paalæsses og spredes om Efteraaret i en af Gaardens Marker, hvor anvises.

De udvendige Hegns Vedligeholdelse forrettes saaledes:

Al. Slætgrøft 9) Al. Tørvold uden Grøft Al. dobbelt Stengjærde

Af Onsbjerg	1566½		64½
Af Alstrup	104	532	24
Af Stavns	104	494	24
Af Besser	426½	1200	96
Af Langemark	341½	334	61½
Af Thorup	173	147	40½
Af Østerbye		1241	33
Af Toftebjerg	257	1248½	
Af Ejeren		1547½	
Af Nordbye		2454½	
Af Gaard i Wadstrup		22½	
Af Aggerup		374	
Af 170 Husmænd		2358	

hvilket Hegn er afsat og inddelt i Hovmaal

I stedet for Tærskning betales aarlig pr. Fierding 23 Skilling.

For hver Fierding med Undtagelse af de fem Fogder forrettes følgende smaa Hoveri:

Tærskning 7 Tdr. Rug eller Byg og 9 Tdr. Ærter eller Havre i en Dag, 1½ Gangdag⁹⁾. Er ikke et saa stort Qwantum tærsket at have naaet saa meget den Dag, er Dagen lige fuldt aftient, hvorimod saa meget bør renses inden Dagen kan anses aftient, naar det behørigte Qwantum Korn findes til at føre Sæden af Loen og paa Lofterne hver 10 Aar — 1 Spanddag¹⁰⁾.

Til Sædens Bortførelse til Skibsted 1 Mil fra Gaarden aarlig 2 Læs i egen Sække, Læsset til 3 Tdr. Hvede, Rug eller Ærter og til 4 Tdr. Byg eller Havre. Ildebrands¹²⁾ Anskaffelse her til gøres aarlig een Rejse til Brattingsborg Skov, Læsset til ⅓ Favns Størrelse i kløvede Kiævler — Brændselets Længde 1 Al. 1 Tomme. Til Træets Fældning, Oversaugning i Kiævler samt Flækning ¼ Gangdag.

2 Læs Tørveudskæring hver femte Aar.

Til Bygningsmaterialers Hjemførelse 1 Læs.

Til Kornstakkes Indførelse i Hus og Halmudførelse samt Ladens Rengørelse 1½ Gangdag.

Til Haandlangerarbejde ved Gaarden 1½ Gangdag.

Til Vandsteders Rensning ½ Spanddag og 1 Gangdag. Vandstedet skal forud af Ejeren udtørres. Dyndet bortføres 1000 Alen og til denne Længde køres i en Dag 14 Læs 500 Alen og derunder 16 Læs. Vognene skal være 4 Alen lange, 11 Tom. i Bunden og for oven 1½/24 Al. — den ene Fiel 15 og den anden 20 Tom. høj.

Til Flytning for Ejer og Forpagter, naar disse bestandig forlade Gaarden, for Ejer 1 Læs, og for Forpagter af hver 2 Fierdinger 1 Læs, alt i een Mils Afstand i det højeste.

For alt øvrigt Hoveri er Bønderne befriede imod at svare Hoveri og Arbejdspenge af Fierdingen som hidtil, nemlig Onsberg Bye 8 Mark og enhver af de øvrige Byer 10 Mark.

Der maa kuns fordres fulde Dages Arbejde. Hoveriet forrettes efter Omgang. Hoveri-Aaret begynder den 1. Maj, og det Arbejde, som ikke til den Tid er forrettet ansees som aftient. Hoveriet maa kun anvendes til det, hvortil det er bestemt. Arbejdstiden bestemmes efter Forordningen 25 Marts 1791. I Pløje- Sæde- og Høsttiden maa intet Arbejde fordres undtagen Kornrensning, Gierdelukning¹³⁾ og en Kornægt¹⁴⁾ i Pløjetiden. Af det anførte Arbejde maa kuns ugentligt fordres: I Pløje og Sædetiden: 1 Pløjedag, 1 Harvedag, 1 Spanddag til Kornets Bortførelse og 1 Gangdag. I Korn- og Høsttiden høster hver 1 Hovmaal. I de øvrige Aarstider: 1 Spanddag og 1 Gangdag. I Korn- og Hørhøsten maa ikke flere Vogne tilsiges paa een Dag, end som uden nødvendigt Ophold kan komme til at aflæsse. I Tilfælde af nye Bygningers Opførelse til Avlingens Drivt, eller ulykkelig Ildsvaade, eller nye

Bygninger paa Parceller af Hovedgaardens Grund bestemmer Amtmanden og Landvæsens Commissarium det Arbejde, som hertil skal forrettes.

Extractens Rigtighed attesteres
I. P. Bay.

Jens Aarhus frasagde sig fæstet i 1829—30 p. g. af de dårlige tider for landbruget, og — siges det af slægten — også fordi han ikke haavede („holdt af“) hoveriet.

Han havde imidlertid fået lovning på et lejehus med 2—3 tdr. land i Brundby, og samtidig udnævnte greven ham til ridende post på Samsø. Ret megen post var der ikke at besørge (se artiklen herom i Hist. Samf.s Arb. om postvæsenet på Samsø 1939, 1940). Han boede i mange år i Brundby og blev stamfader til en stor slægt på øen.

Tidligere var der 400—500 jordlodder (lejelodder) rundt om ved landsbyerne. Ofte lå lodderne langt fra landsbyen, hvor lejehusmanden boede. De var af forskellig størrelse — op til 2—3 tdr. land.

Jens Aarhus' lejekontrakt lød:

Jeg, Frederich Christian Danneskiold-Samsøe, Greve til Grevskabet Samsø p. p. gør vitterlig at have lejet til Husmand Jens Aarhus i Brundby den Huslod paa bemeldte Byes Mark, der hidtil har været brugt af Husmand Jens B. Henckell ibidem (o: sammesteds) paa følgende Conditioner:

1. Jorden maa Lejeren selv forsvarlig drive, paa hvilken Maade, han bedst maa, vil og kan, naar den Fodring¹⁵⁾, som af samme udbringes igen, udføres som Giødning paa Jorden.

2. For saa vidt derpaa findes Tørvejord tillades det Lejeren aarlig deri at grave Tørv til eget nødtørftige Forbrug efter Anvisning af min Forvalter.

3. I aarlig Afgift leverer Lejeren til snarest Sanct Michelsdag, eller naar det efter denne forlanges: 4 Skæpper forsvarlig og velrenset Byg, som af Lejeren besørges henført til hvilket Sted paa Landet, Ejeren forlanger og som første Gang kommer Michelsdag 1830. (29. septb.).

Tillige betaler Lejeren de hidtil af Lodden givende Afgifter til Bønderne for Skatten etc. af det Lodden paahvilende Hartkorn uden Afslag i den ovenfor betingede Afgift til mig som Herskab, men naar jeg tilsiger betales denne Afgift ikke længer til Bønderne, men derimod til min Forvalter paa mine Vegne, og skulde Huslodden engang i sin Tid blive sat i Hartkorn og den Bønderne tilsagte Godtgørelse saaledes bortfalde for dennes Vedkommende, da bliver Lejeren imod denne Afgivts Erlæggelse fritaget for

Skatternes Svarelse af Hartkornet samt Konge- og Kirketiendes Udredelse af Jordens Afgrøde. Iøvrigt følger det af sig selv, at de Pligter, som foruden de ovennævnte hviler paa Jorden til det offentlige, Kommunen etc. udredes og præsteres af Lejeren, saa vel nu som naar Jorden sættes i Hartkorn.

4. Lejeren maa ikke uden denne Lejekontrakts Ophævelse indtage Indsiddere i sit ejende hus uden Forvalterens skriftlige Tilladelse, som denne, naar Omstændighederne hjemler det, kan vægre sig ved at meddele.

5. Iøvrigt retter Lejeren sig efter Hans Kongelige Majestæts Love og Forordninger.

Naar Lejeren prompte opfylder foranstaaende Poster, bliver denne Lejekontrakt uopsigelig fra min Side, saa længe Lejeren og hans Enke i ugift Stand lever, hvorimod det staar Lejeren frit for at frasige sig Jorden til Fratrædelse snarest hver 1ste April mod hans forudgaaende Opsigelse.

Gisselfelde den 14 May 1831

F. C. Danneskiold-Samsøe.

- 1) Indsiddere eller lejeboere.
- 2) Martinidag efter krigsguden Mars er 15. marts.
- 3) Opmål betyder op over målet, altså topmål, top på tønde eller skæppemålet.
- 4) Smaa Redsel: I tidligere tider en ydelse i naturalier til stedets præst og lærer.
Blev 1861 omsat til en afgift i byg. Ved skoleloven af 1899 og tiendeloven 1903 afløstes den.
- 5) Gaden, og den ikke „indrebede“ ∴ indhegnede byjord hørte grevskabet til.
- 6) Efter den nuværende sprogbrug måtte det hedde, at marken smådeles i 7—9 eller flere skifter (markstykker) og at der ikke må sås samme slags sæd to gange i træk i omdriften og ikke havre mere end i sidste skifte til korn; byg og havre udlægges med kløver: Sædskiftet: Byg, rug, byg, ærter, byg, udlæg med kløver, græs, græs, brak.
- 7) Pløjer marken — brækkes jorden op, der nu i 8 år har båret afgrøde. Jorden skal „brækkes“ ∴ pløjes gang på gang i det år, den ligger brak ∴ uden afgrøde, for at rense den for ukrudt.
- 8) Klimpe: Jordklumper.
- 9) Slætgrøft — der slås et slæt (een gang) græs på afgrøftens sider.
- 10) En gangdag ∴ en mands arbejde ved hoveriet.
- 11) En spanddag er hans arbejde med eet spand heste.
- 12) Gl. udtryk for brændsel.
- 13) Gierdelukning ∴ Lukning eller reparation af rishegnene.
- 14) Korn-ægt ∴ Pligtkørsel af korn.
- 15) Strøelse.

FRA HOLBÆK AMT

Mindre Meddelelser

Odsherreds Turistforening har paa forskellig Maade vist Interesse for Herredets historiske Minder. Bl. a. har Foreningen til det ny Kapel ved Faarevejle Kirke, hvortil Jarlen af Bothwell's Kiste som bekendt er flyttet, skænket et Skrin til Opbevaring af Gæstebogen.

Vi bringer to Billeder, der viser Skrinet og dets Laag med Jarlens Vaabenskjold. Skrinet, der er bygget af Moseeg fra Faarevejle Sogn paa Snedkermester E. Nielsens Værksted i Nykøbing, har følgende Maal: Højde 12 cm, Længde 39 cm, Bredder 32 cm. Beslaget er udført af Smedemester Sv. Clausen, Billedskærerarbejdet af Billedskærerinden Frøken Karen Egede, Nykøbing.

Fot. F. E. Tanstrup

Til Eskildstrup Bylav, som blev genoprettet 1944 (se Aarbogen 1945), har Foreningen skænket en „Bysens Kæp“. Denne, hvis Længde er 1 m, er udført i Eg af Frøken Karen Egede. I Kæppen er skaaret Navnene paa Byens Gaarde samt de skiftende Oldermænds Initialer.

Den opbevares hos Viceoldermænden, Lærer Hans C. Madsen, Eskildstrup Skole.

Fot. F. E. Tanstrup

Historisk Samfund i 1952

Årsmødet afholdtes i Nykøbing d. 16. marts på hotel „Phonix“. — På styrelsesmødet meddeltes, at den skriftlige afstemning havde givet som resultat, at tandlæge Th. Sestoft, overlærer Alb. Thomsen og maleren Troels Trier var genvalgt.

På *generalforsamlingen* omtalte formanden årsmødet i Holbæk og redegjorde for indholdet af den kommende årbog for 1952. Foreningens medlems-tal, der var omkring 1050, gjorde den til en af de største af sin art her i landet, men udgifterne til årbogen var samtidig blevet så betydelige, at der ikke kunne blive midler til overs til opsættelse af mindeplader o. l. Foreningen havde foruden de sædvanlige bidrag fra staten, amtet, købstadskommuner og sparekasser også haft den glæde at modtage støtte fra en del af amtets landkommuner. Formanden rettede en særlig tak til de to bortflyttede bestyrelsesmedlemmer, postmestrene Paludan-Müller, Nykøbing, og Tilly, Esrom, tidligere Holbæk.

Kassereren, postmester Tilly, fremlagde regnskabet, der ligesom beretningen blev godkendt. Efter tur afgik i 1952 bestyrelsesmedlemmerne forstander Eskild Nylev, redaktør Bent Rasmussen og postmester Paludan-Müller. De to førstnævnte indstilledes til genvalg, i stedet for sidstnævnte indstilledes landinspektør S. Rud-Petersen, Nykøbing. I stedet for postmester Tilly indstilledes sparekassedirektør O. Blinkenberg Nielsen, Holbæk, til kasserer. Revisorerne, skoleinspektør Nysted Christophersen og postpakk. V. Olsen, genvalgtes.

Lokalhistorikeren Sofus Jensen, Nykøbing, foreslog, at man opsatte en mindeplade for historikeren, prof. I. H. Larsen, på hans fødested i Nykøbing.

Ved det følgende foredragsmøde talte viceskoleinspektør Anton Birch, Ordrup, om det ældste Nykøbing og Grundtvigslægtens forbindelse med Nykøbing.

D. 24. maj afholdtes, foranlediget af overlærer Thomsens død, et ekstraordinært bestyrelsesmøde. Ved dette møde konstitueredes hofjægermester J. Estrup som formand, og man vedtog indtil videre at holde den ledigblevne bestyrelsespost vakant. Som redaktør af årbogen ansattes foreløbig for eet år kommunelærer Ernst Hansen, Holbæk.

Sommerudflugten, der havde samlet særdeles god tilslutning, fandt sted lørdag d. 5. juli. Turen gik over Munkholmbroen, hvor stadsingeniør Malchow-Møller fortalte om broens tilblivelse, til Horns herred, hvor man blev vist rundt på Kyndbyværket og aflagde besøg i Skibby kirke og på Selsø. I Skibby kirke gav pastor, dr. phil. A. Garboe, en redegørelse for kirkens historie.

Med årbogen 1952 fulgte 5. hæfte (Kalundborgegnen) af den nye udgave af H. V. Clausens „Fra Holbæk Amt“. 6. og sidste hæfte følger med indeværende årgang af årbogen.

Medlemstallet var pr. 1. januar 1952 ialt 1038 samt 23 abonnenter; ved udgangen af året 1952 er det 1045 samt 22 abonnenter.

HISTORISK SAMFUNDS STYRELSE

Godsejer, hofjægermester **J. Estrup**, Kongsdal, formand, gårdejer **Jakob Madsen**, Kundby, sparekassedirektør **O. Blinkenberg Nielsen**, Holbæk, kasserer, forstander **Eskild Nylev**, Uby, redaktør **Bent Rasmussen**, Tranebjerg, landinspektør **S. Rud-Petersen**, Nykøbing, tandlæge **Thorkil Sestoft**, Kalundborg, og maleren **Troels Trier**, Vallekilde.

Redaktionsudvalg: O. Blinkenberg Nielsen, Troels Trier og

Foredrags- og mødeudvalg: Jakob Madsen, E. Nylev og Th. Sestoft.

Ekspedition: Frk. Ingrid Wiggers-Hansen, Bjelkes Hus, Holbæk, telf. 557.

TILLIDSMÆND

som godhedsfuldt har lovet hver i sin kreds at varetage Historisk Samfunds interesser:

Aarby: lærer J. Nielsen.

Eskebjerg: proprietær P. Taarning.

Faarevejle: plantør L. Aasklint.

Forsinge: tømremester R. Kristiansen.

Føllenslev: gårdejer Vilh. Larsen.

Gislinge: gartner Grodal.

Gørlev: gårdejer Thorkild Andersen, Rye.

Højby: amtsrådsmedlem V. Nybjerg.

Høng: fabr. Frede Jensen.

Jyderup: postpakm. N. Jensen.

Kallerup: frk. Bodil M. Jørgensen.

Kundby: gårdejer Jakob Madsen.

Mørkøv: malerm. Johs. Nielsen.

Oro: gårdejer Henrik Larsen.

Reerslev: lærer C. R. Hansen.

Refsnæs: førstelærer Vagn Rasmussen.

Ruds Vedby: fru amtsskolekons. Mary Lauritzen.

Rørby: gårdejer Jens Pedersen, Uggerløse.

Svinninge: førstelærer V. Ougaard.

Sæby: købmand A. Justesen.

Tranebjerg: redaktør Bent Rasmussen.

Tømmerup: tømremester Hans Olsen.

Uggerløse: gartner Christiansen.

Vørslev: murermester Thorvald Jacobsen.

Sammendrag af Historisk Samfunds regnskab 1952

DRIFTSREGNSKAB:

Indtægt:

Tilskud:

Staten	kr.	700,—	
Amtsråd og kommuner	„	840,—	
Sparekasser	„	300,—	
			kr. 1.840,—
Kontingenter	„	5.304,—	
Indtægt ved salg af årbøger m. v.	„	107,73	
Betaling for deltagelse i møder	„	566,—	
Betalt til dækning af porto	„	390,94	
Andre indtægter	„	162,29	
			„ 8.370,96

Udgift:

Årbogens fremstilling:

Trykningsudgifter	kr.	4.643,50	
Forfatterhonorarer	„	566,—	
			„ 5.209,50
÷ overført til lagerbeh.	„	693,50	
			kr. 4.516,—
Årbogens udsendelse	„	1.007,15	
Afholdelse af møder	„	726,49	
Administrationsudgifter, porto m. v.	„	268,50	
Andre udgifter	„	288,10	
Afskrivning på lager	„	1.521,—	
Overskud	„	43,72	
			„ 8.370,96

STATUS:

Aktiver:

Indestående i sparekasser og på postkonto	kr.	896,88
Lagerbeholdning	„	6.600,—
		„ 7.496,88

Passiver:

Skyldigt, ikke forfaldent kontingent	kr.	104,50
Formue	„	7.392,38
		„ 7.496,88

Holbæk, d. 18. februar 1953.

O. Blinkenberg Nielsen.